

forrás

SZÉPIRODALOM, SZOCIográfIA, MŰVÉSZET

Aczél Géza, Géczi Marno János,
Kovács István versei

Tolnai Ottó: A vezérkar

Ferdinandy György, Kötter Tamás,
Zelei Miklós prózája

Fehér Zoltán: A bátyai lelkeség

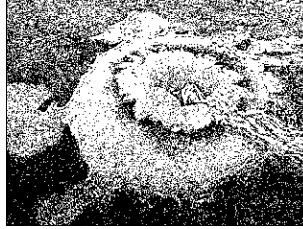
Bodri Ferenc grafikái

2018

FEBRUÁR

forrás

50. ÉVFOLYAM 2018. 2. SZÁM

Gécsi Marno János	3	Értekezés a szonettéről <i>(vers)</i>
Tolnai Ottó	4	A vezérkar
Aczél Géza	28	(szino)líra <i>(versciklus)</i>
Kovács István	30	A nagy háború utolsó napja Cattaróban; A porondmesterből lepke lesz <i>(versek)</i>
Zelei Miklós	32	A diktatúragyár bevétele
Kötter Tamás	36	A pokolba vezető út
Ferdinandy György	44	Forgácsok IV.
Pintér Lajos	65	„Tűrj békességgel” <i>(Bodri Ferenc köszöntése)</i>
Marin Georgiev	66	Szabad versek tilalmi időkre <i>(versek – Doncsev Toso fordításai)</i>

Fehér Zoltán	72	A bátyai lelkeség
***	98	„Érték és szépség” (Interjú Szécsiné Rédei Évával – készítette Sági Norberta)
Gyarmati György	104	Az „olvadás” – írószemmel (Márai Sándor krónikája a magyarországi posztstálinizmus kezdeteiről)
Réczei Tamás	113	A vitázó ember – Nagy Attila memoárkötetéről
Lengyel András	119	Buzinkay Géza sajtótörténeti összegzés-kísérletéről
Schiller Róbert	126	A forrás és a patakok

Bodri Ferenc grafikái (Fotó: Banczik Róbert)

forrás

SZÉPIRODALMI, SZOCIOGRÁFIAI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT •
Megjelenik havonként • Főszerkesztő: Füzi László • Kecskemét Megyei Jogú Város és a Katona József Társaság folyóirata •
 Kiadja a Kecskeméti Kortárs Művészeti Műhelyek Nonprofit Kft.;
 Felelős kiadó: Füzi László • **A szerkesztőség címe:** 6000 Kecskemét, Kápolna u. 11.; **Telefonszáma: 76/482-223;** Honlapcím: www.forrasfolyoirat.hu; E-mail cím: forras@mail.datanet.hu • Tördelés: VideoPix Bt., Kecskemét; Tel.: 76/508-160; videopix@fibermail.hu •
 Nyomdai kivitelezés: Print2000 Nyomda Kft., Kecskemét, Nyomda u. 8.; Tel.: 501-240; Felelős vezető: Szakálas Tibor

A szerkesztőség tagjai: **Buda Ferenc** (főmunkatárs), **Füzi Péter**, **Pál-Kovács Sándor Attila**, **Pintér Lajos** (szerkesztő), **Bosznay Ágnes** (szerkesztőségi titkár). A szerkesztésben közreműködnek: **Bahget Iskander**, **Dobozi Eszter**, **Komáromi Attila** • Szerkesztőségi órák munkanapokon 10–12 óra között. • A borítón Benes József Forrás című munkája • A borítót és a tipográfiát tervezte: Zalatnai Pál • Kéziratot nem őrzünk meg és nem adunk vissza! Terjeszti a Lapker Rt. 1097 Budapest, Táblás u. 2. • Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, és a kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu, telefonon 06-1/767-8262, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest. Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1/767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu Belföldi előfizetési díj: 4800,- Ft • Index: 25947 • HU ISSN 0133-056X

Géczi Marno János

Értekezés a szonettéről

*Unom a bravúros szonetteket,
a szennyezett izgat, ami hibás,
hibbant elmére vall, vagy zúzódott,
a fák közül a nyeszlett a kedvesebb,
szemeznék a hallal, ha már elúszott.
Sűrű szövésű az idő, fenn tartja
soká, ami leszakadna magáról,
nyelvemre talál s megforgat a beszéd,
ahogy közelít a hegyoldal, s indul
a bomlás, veti a döghúst szertesztét.*

*Újságot böngésztem álmomban az éjjel,
a hírekben égnek támasztva egy létra;
szinte láttam fokról fokra a sorok közt,
de nem mászkált se föl, se le rajta senki;
tán egy kevés embermaradék. Embervég.*

*A beszédben megéled, ami a tettben
odavész. Hitelt érdemel vagy figyelmet
legalább, amit Ágoston mond: az ember
előtt nem létezett senki, aki annak
tetszett volna; az Ismeretlen kép-
másának. Holott később teremtődött,
később a világnál s az angyaloknál,
és mégis, azóta úgy tűnik, amint az
ember elpusztul, vele pusztul a világ
és vele valamennyi angyal, az égbolt
és a föld, s a Teremtőből is semmit-
tevő válik nyomban. Holttest, mely újra
tűhegygé – s pusztá semmivé zsugorodik.*

Tolnai Ottó

A vezérkar

A seregélyek, sosem volt ennyi belőlük, mint az idén, lecsapnak a nyájra, három-négy is telepszik egy-egy birkára, már-már akárha egy fekete nyáj. Tán tetvezik őket, kérdem Bus Károly-Kardel felé fordulva. Szépen metszett, csillogó borostás arca meglep, krumplifejű emberekhez szoktam, most meg mintha csak egy El Greco festette, spanyol márkí állna mellettem a Járás közepén. Az égő sóban. Talán innen, az égő-virágzó só visszfénytől ez a mély csillogása lényének. Látom, ő is regisztrálja a seregélyeket, az ő szemében is tükröződnek, de figyelni Bus Károly-Kardel mindig a távolba figyel, mozdul-e, felbukkan-e valami a láthatáron. A szőlőkön, a mi palicsi lugasunkon is, megszoktam a seregélyek észbontó agresszivitását, ahogyan kapkodva eszik, s ugyanakkor lábukkal rugdossák is a másik szájába a szemeket, de most, itt a birkákon látva csimpaszkodni őket, engem is újra zavarba hoznak, már-már meg is ijesztenek ezek az izzó zománcos vértet viselő, napról napra mind komolyabb csapatösszevonásokat végző, szárnyas mongol hordák. Szeretik a birkákat, mondja Bus Károly-Kardel anélkül, hogy feléjük pillantana. Tisztán tartják a subájukat, kioperálják belőlük a nyüvet, de tulajdonképpen nem azért jönnek, nyomulnak ilyen mohón, folytatja, hanem mert ahogy halad a nyáj, valami alig látható hupikék lipék rajai lebbernek föl előttük, és ők, a seregélyek, valójában azokat kapkodják, a hupikék lipéket, ismétli, nagyon ínycsapatok lehetnek számukra ezek a különben láthatatlan, különben tán, gondolom én, nem is létező hupikék lipék. Mert akárhogy is erőltetem a szemem, nem látom fellebbenni azokat a hupikék lipéket, már arra gondolnék, tényleg nem is léteznek, de akkor eszembe jut, valami hasonló látomásom nekem is volt egyszer, a kicsinek is kicsi kiserdő déli szegélyén, a négyrét görnyedt csontfánál, melyet rajzolni szoktam volt, egész felhői keltek a kék, én úgy emlékeztem, ibolyakék pilléknék, ide-oda szaladgáltunk Jutkával, hogy fellebbentsük őket, máshol sehol, de ott egész kis kék felhők, ám amikor később meg akartam mutatni őket egyik kíváncsi, jóllehet hitetlenkedő barátomnak, nem keltek, egyetlenegy sem lebbent föl közülük, azok is megmaradtak, mint Bus Károly-Kardel eme hupikék lipéi, valahol a látomás határán, még jó, hogy akkor, a csontfánál nem egyedül voltam. És mégis, most, hogy Bus Károly-Kardel újra felemlegette, fellebbentette őket, megörültem nekik, még így a látomás határán is arra gondolván, lám, nemcsak löszbabákat dob ki ez a kietlen, sós föld, hanem ilyen szépséges kis felhőit is fellebbenti a lipéknek, mert már én is lipéknek nevezem őket, igen, majd föl is jegyzem ezt a nullafok túloldalán mutatkozó csodák lajstromába, amely a só virágzásával, a löszbabák kifordulásával vette volt kezdetét számomra, akárha a zöld réten, a töltésen túlnan kanyargó Tisza virágzására rímelve...

(A Szeméremékszerek című készülő regény „Tanyasi tékák” fejezetéhez)

Ma ismét a Sajtin-halom tetején pillantom meg Bus Károly-Kardelt. Ül nagy szamarán. Teljes felszerelésben (itt-ott megreparált, drótozott-foltozott, figyelmesen összecsucott, összekötözött, hosszú, fakó málnaszín kávéházi napernyő, ami, erre csak idővel jövök rá, zseniális lelemény, valóságos sátorként szolgálhat a nap, a nagy esők ellen, sárga műanyag szálból készült zsák, ha beindulna az ellés, másik nyájaknál már tegnap, tegnapelőtt beindult, ebben a sárga műanyag zsákban viszi aztán a nyálas-véres báránykákat, olykor hármat-négyet is napon-ta, zsinegen lógó, opálösszá kopott műanyag flakonok, amelyekben orvosságnak egy kis pálinkát tart, vizet, petróleumzöld esőköpeny, fűzöld pöndöhláló, iszák, mert olykor halászik a kanálisban, erekben, talán a halastóban is, zacskókat, orvosságos üvegcséket, kenyeret látni bennük, nyútt szatyrok), egyik kezében a kék-piros-rózsaszín manilából font gyepelével, a másikban a rézfejú, kampós pásztorbottal, most, mivel ma már erősebben süt a nap, kis, hegyes, szalag nélküli fekete kalapban, melynek keskeny karimája napszemüvegnyi árnyékot vet a szemére, nem orosz sapkában, mint tegnap, nem szögecselt, széles karimájú román kalapban, mint holnap... Kissé meg is zavarodom, az az érzésem, el sem mozdult, az éjszakát is itt töltötte a vártán, itt már napok óta. Éppen csak lecserélte fejfedőjét. Lecserélgette fejfedőit. Akárha egy itt a piros, hol a piros játékban...

Igen, akár egy őrszem.

Megfigyeltem, teljes izgalomba jön, ha valaki felbukkan, motoron elhalad a láthatáron, netán bejön kocsival a Gyékény-tó előtti cserepes útra, befordul vagy folytatja Kishomok irányába, azonnal mondja, kicsoda, vagy hosszasan találgatni kezdi, ki is lehet, ugyan mit is akarhat, a gazdától szalasztottak ki valakit, a tollszedő cigány kék meg rózsaszín dunyhákkal, vánkossal teletömködött autója, vagy táskával a hóna alatt, holmiféle hivatalos koma, új csordás, de mintha még ezek mögött, messzebről is várna valakit, egy gyilkost (jött egyszer egy juhász, már évek óta átkártyáztuk vele a teleket a kiskonyhában, amikor egy éjszaka minden bevezető nélkül azt mondta, tíz évet ült, többet is kaphatott volna, gyilkolt), még messzebről valami hírhozót, igen, még messzebről, netán egész a túlvilágról...

Tegnap a Görbe-ér belső oldala mentén indultam ugyanis. Kedves, langyos utamon. Amelyre már olyannyira vágytam, hogy tovább már egy pillanatig sem halogathattam sétám. Egy pillanatig sem halogathattam útra kelésemet. Sokáig messze voltam, Berlinben, s ezt úgy mondom, mint a járásiak, ahogyan sorolják, hol, merrefelé katonáskodtak, hol, merrefelé voltak fogságban, hol, merrefelé sebesültek meg, Berlinben is nemegyszer álmodtam: mezítláb poroszkálok a Görbe-ér belső oldala mentén. A virágzó sóban. Különösen azóta, amikor a Kant Strassén baktatva, magamba roskadva, egyszer csak meghallottam a város zsongó fénybúrja, fényzférája fölött elhúzó vadlibák hangját...

Valami furcsa üzenet volt az, ma sem értem, hogyan sikerült a vadkacsáknak áttörniük azt a hihetetlenül intenzív búrját a világvárosnak. Talán azért sikerülhetett, mert egy pillanatra valami nagy csönd állt be bennem, ahogy kiléptem kedves ismerősöm, az idős szír filatelistá boltjából, ugyanis meglehetősen különös volt nekem, hogy egy szír úriember éppen filatéliával foglalkozik Berlin kellős közepén, amikor először csöngettem be hozzá, lévén ősz immár a haja, egy

félrefesült ősz úriember, svájcinak véltem, sőt svédnek, de amikor rákérdeztem, mert egy nővel valami furcsa nyelven szólt, s azt mondta, szír, ez a váratlan közlés valahogy jólesett, új tartományát nyitotta meg számomra a filatéliának, ugyanis addig semmit sem tudtam az arab filatéliáról, ahogy kiléptem boltjából, hirtelen Szíriára gondoltam, az izzó tengerre, a sivatagra, s akkor ott, baktatás közben, váratlanul beállt bennem az a nagy csönd, és minden biztonnal ezt érezhették meg fönn a vadlibák... Aztán többször beszámoltam erről az égi üzenetről, jelről, igaz, a filatélia nélkül, afféle performanszként elő is adtam azt a kis Kant Strassei jelenetet, ahogy hirtelen földbe gyökerezett a lábam, értekeztem is róla többször itt-ott irodalmi esteken (Életem legszebb irodalmi estje). Egy pillanatig sem halogathattam tehát sétámat az én gyerekkorom óta őrzött, titkolt kis utamon, pusztai korzómon, Stradunomon, amit olykor taónak is mondok. Persze az ilyen és hasonló kifejezéseket csak a gyengébbek, illetve hát éppen hogy a hatokosok kedvéért használom, különben én nem élek ilyesmivel, éppen elég nekem a még gyerekkorban juhászoktól, pákászoktól, piócahalászoktól felszedett, felszívódott anyag, szótár... A Burdáék birkái által föltaposott hídon mentem át a kanálishon, s jobbra kanyarodva máris a Görbe-érnél találtam magam, amely ott ér véget, igen, az is egy csoda, ahogyan egy ér véget ér, jóllehet nem ér véget, még ha kiszárad sem, a végéről van szó, amelybe ott vezet bele az ártézi kút kénes vizét a kanális. Ám most, meglepetésemre, az ér éppen hogy kiáradt, elszittyósította az enyhe dombhát és a víz közötti, tízméternyi széles, két-három kilométernyi hosszú sávot.

Intim, itthoni sávom. Igen, én sávokban gondolkodom, hiszen a csicsókából is csak egy sávnyit ültettem volt az újvidéki (telepi) garázs mögé, Palicson is a szomszéd kerítésének tövébe, ide-oda, mindenhová saját, titkos sávokat vonok, jelölök, különíték el magamnak, hogy aztán legyen hol baktatnom, csoszognom magamban.

Meg-megbuktam, talán ismét tóvá akar görbülni, maga köré csavarodni, morgódtam, hiszen a Görbe tóváltozata is él még az emberekben, igen, ahogyan a madárvilágban, de hát lám, a pillék között is új fellegek, madár- és pillefellegek mutatkoznak, úgy mutatkoznak új, illetve hát éppen hogy régi, nagyon is régi tünetek, nevezhetjük akár tendenciáknak a vízrajzunkban is, mintha csak valaki felülről újrajzolná még ezt a kietlen szikest is: ahol egy rövidke hús ér áramlott magában, most meg egy tavacska, egy kis, semmis beltenger, nem véletlen Tengermellék (Primorje) a Járásszél igazi neve, lám, egy kis, semmis beltenger, semmisségében végtelen beltenger akar mutatkozni, sőt netán egybeömleni a Gyékény-tóval... Fel kellett tehát húzódnom a különben általam eddig alig észlelt domb aljába. Elhagytam lassan, miközben a nehéz, szappanos talajon még jobban lelassult a mozgásom, görnyedt baktatásom, el a Zadruha cukorrépával ültetett földjét. Papföldek ezek valójában, csak vakaróznak visszaszármaztatni az egyháznak, e primitív népség, amely egykor kommunista alapon államosította, most előbb még nemzeti alapon mohón privatizálja, ki tudja, immár hanyadszor újrahódítja, ki tudja, immár hanyadszor újrakolonizálja, igen, eredetileg nyolcvan hold papföld volt... Aztán megdöbbenő nagyságú, szépségű, már-már tropikusnak mondható holdjai a lila szamárkórónak, a leopárdmintás, lapulevelszerű

gyönyörű növényeknek – lapulevéllal keresztezett számarkóró? –, amelyeket más részén a Járásnak nem látni. Bus Károly-Kardel tán itt abrakoltatja, lakatja jól hátását, mert egyszer majd ámuldozásomra (még arra is gondoltam, le kellene védeni ezeket a gyönyörűséges, mind jobban elvaduló holdjait a keresztezett számarkórónak) meg is jegyzi, hogy ezt a kórót valóban imádja a szamara, virágostól harapja, valóságos számaparadicsom...

Botorkáltam tehát a domb tövében, amikor először föltúnt. Ott ült a szamarán. A lilán ködlő kóróban. Ez a köd és feketesége arról árulkodott, hogy El Greco, aki tulajdonképpen Bus Károly-Kardelt festette, Velencén keresztül érkezett Spanyolországba... Ült ott, fenn, mozdulatlan. Mintha ott is ült volna öröktől fogva. Jóllehet nem. De azon nyomban vissza is húzódott, vagy véletlen kellett éppen a birkák után mennie, nem tudom, csak egy pillanat volt az egész, előbb azt hittem, valaki szántja a halmot, és most kiért a tetejére, fordul éppen vissza, s akkor fordulás közben egy szusszantásnyira megáll, körülnéz, jóllehet idevalósi lennék, eddig még sosem éltem a nevével, a halom nevével, sosem mondtam, hogy: Sajtin-halom. Talán mert az én birodalmam a Felső- és Alsó-Járásszél, a Tengermellék, a Járás közepe, egzakt, a pacsirták ónja által bemért lapos, akárha homorú sütt, nem is sütt valójában, hiszen a birkaparé meg a libatop dúsan terem rajta, közepe.

Igen, ha e keskeny sávon baktatok, csak a sóba bámulok. Meg jobbra a vízbe, egy-egy pillantás erejéig át az ér túlsópartján álldogáló vízimadarakra. A bal oldalon apró madarak ékírnak a sóba, a jobb oldalon pedig nagyobb vízimadarak festik a fehér rögöket még fehérebbre, szinte lemeszelve őket fröccsöntött ürülékükkel. A dombra azelőtt még sosem néztem föl. De aztán láttam, nem szántanak, messze még a szántás, az idén talán nem is fognak szántani, még csak ott tartanak, hogy próbálgatják, talán éppen ő, Bus Károly-Kardel, meggyújtani a hosszan indázó kórókat, amelyek valóban olyan erősek, elnyúlhatatlanok, mint a kidobott sifonér afrikja közül kirúgó rozsdás rugók.

Aztán elbaktattam egészen a halastóig.

Később mesélte Bus Károly-Kardel, hogy a Fejős Péterék is gukkeroztak nagyon a Provizonokból, de nem tudtak rájönni, ki is lehetek, mindig elfordultam, mindig lefordítottam a földnek az arcom, mondták neki. Meg azt is, hogy így, ennyire földnek bukva senki sem jár errefele. Valójában ők, Fejősék magyarázták el aztán, amikor már azonosítottak, Bus Károly-Kardelnek, ki is vagyok tulajdonképpen, noha aztán én is elmondtam neki. Összevethette a két változatot. Ki is vagyok úgy, ki is vagyok így. De dilemmáztam, nem mentem be a Provizonokhoz, a halastóhoz, éreztem, egy egész más világ határához értem, akárha egy komoly város kapujába, igen, ezt pontosan érezni lehetett, egy egész település szféráját, akkor értettem meg, nem csak a földben lehet városokat találni, közvetlen a föld fölött, a levegőben is mutatkoznak olykor, ha még tovább merengek behunyt szemmel ott, talán az egész egykori települést, várost lerajzolhattam volna, különös, azelőtt ilyesmit még sosem éreztem. Talán azért is álltam meg. Gondoltam, azt majd egy külön napra halasztom, megkérem a halastó igazgatóját (piros Zastavája van, jegyzi majd meg Bus Károly-Kardel) vagy a Túró Mikit, aki még mindig, vagy már megint ott dolgozik, nem tudom, most

örként, halászként-e, vagy a Rudit, aki míg a tónál örködött, annyi vízipockot fogott, nyúzott meg, hogy a gereznák árán tehenet, mosógépet is vett az asszony-nak, vezessenek körbe a tiltott zónában, ahol gyerekkorom óta nem jártam. Majd egy kis üldögélés után, a jobbra forduló ér hídján üldögéltem, ráfordultam balra a cserepes útra. Majd a cserepes út feléig érve, a 428-as kóta mellett megcéloztam sejlő tanyánkat. Elhatároztam tehát, átvágok a Járáson. Át, boldog Nusi kutyám-mal, aki végig velem volt. Akkor már el is feledkeztem a Sajtin-halmi jelenésről. Hogy ott lovon vagy öszvéren, akkor még úgy gondoltam, felbukkant, majd eltűnt valaki. Azelőtt nem is tudtam, el sem is hittem volna, hogy a Járáson így el lehet bújni, hogy a Járáson még bújócskázni is lehet.

Jó volt érezni, hogy rajtam kívül az egész Járáson nincs senki, noha tudtam, Zsombor, előző tanyásunk künn van valahol messze a csordával, meg néhány nyáj is kell, hogy még legyen, egy-két juhász, egy-két gyerek, őzek, rókák, nyulak itt-ott.

Akkor előbb még azt a vadrózsaallét kerestem, de nem sokáig, mert aztán gyorsan rájöttem, az balra Kishomok-Kispiac irányába esik inkább, amelyet egyszer, három évtizede lesz éppen, édesapám mutatott meg nekem. Allé, mondtam magamban, rózsallé a semmiben, olyan versbe való valami, mert hát olykor a valóság is szolgál ilyen előre gyártott, félkész elemekkel... Ők, a vadászok ültették, legyen hová tojni a fácánoknak, egy egész vadrózsaligetet képzeltek el, de különös mód csak két sor, egy allészerű rész fogta meg, csak egy allé maradt, gyönyörű halvány vadrózsabokrok, tele szarka, vércse meg mindenféle apró madár fészkeivel. Mentem forgolódva, pontosan úgy, ahogy a gukkeröző Fejősék mondták Bus Károlynak, arccal a földnek bukva, a sóvirágban, a birkaparé kapaszkodó csillagaiban, a sófűben, libatopban keresgélve, akárha, mondogattam, akárha tűt keresnek a tűfűben, akárha tűt... Jó volt ismét rátérni, egzakt mód megérzi az ember, mikor lép rá a Járás sütős közepére, platnijára, ami még ilyenkor, október végén is az, szinte sistersgően sütős, mint a tűzhely platnija, majd csak a hótakaró hűti le, de aztán február végén, március elején már a hólé is meglangyosodik, hogy majd májusra hirtelen zölden berobbanjon, júniusban pedig már ismét teljesen kiégjen, persze kivéve az ilyen éveket, mint amilyen az idei is volt, amikor még a számartövis is a lapulevéllal kél versenyre, illetve hát éppen most meséltem volt, bujálkodik vele.

Egy kis kukoricatábla (talán sosem volt ilyen magas a kukorica errefele, pedig ezt itt, jegyzi majd meg Bus Károly-Kardel, a jégverés után újra kellett ültetni) mellett haladtam el, bosszankodva, miért törik föl ennyi helyen a legelőt, ha rajtam múlna, mindent visszaszármasztatnék, hogy aztán az eredeti tulajdonosok engedjenek át mindent, de mindent a Sárga-árok, a Görbe-ér körberajzolta birodalmat, legelőnek, természeti rezervátumnak immár örökre és sérthetetlenül.

És akkor, számomra teljesen váratlanul, noha állandóan követhetett, előbukkant barna szamarán, a kukoricatábla másik sarkánál, Bus Károly-Kardel.

Először pillantottuk meg egymást közelebről. Elindult, nem kifejezetten irányomban, nem rám, de párhuzamosan velem. Lelassítottam, közelíteni kezdtem feléje. Majd megálltam, bevártam. Zavarba ejtően szépen ülte meg azt a szamarat, a legszebb lovat nem ülik meg különben, jóllehet semmi mesterségesség nem

volt, nincs a tartásában. Akárha nyeregben született volna. Én persze sejtettem, hogy csakis Bus Károly-Kardel lehet. Mert a környező tanyákon, szomszédaimtól, Lukács bácsitól, a legidősebb juhásztól, aki néhány napja rendszeresen betereli udvarunkba kis nyáját, ne kelljen nekem kaszálni, nyírni a fűvet, hallottam említeni nevét, persze ezek a rideg tanyasiak kissé ironikusan, olyankor a nyál sósavvá válik a szájukban, említik az ilyen embereket, semmi komáknak nevezve őket.

Semmi komák.

Meg aztán néhány napja unokáimat átvezettem az alsó-járásszéli, a Zimoniót (Ilonafalvát) és Velebitet (Pipacsfalvát), a két telepés falut összekötő út szépen felújított hídján, be bódéi mellett legelésző samarához, leleményesen kipányvázott, szinte felistrángozott, kis fekete-fehér vietnami malacához. Ott üldögéltem soká egy felfordított nagy, rozsdás vályún, míg a gyerekek etették, mint az arrafelé legeltető, horgasi illetőségű juhásztól megtudtuk, Muki névre hallgató samarát. De ő akkor nem került elő. Ő ezekhez az ide-oda topogó komákhoz viszonyítva valóságos figuráns, sőt földmérő, stratégia, állandóan akadtak dolgai, ide-oda kellett mennie, jóllehet, ha jobban meggondoljuk, se az ide, se az oda nem létezett, csak a sütt fű a sós lapályokban, akárha tengeri csillagokként közlekedő isteni, bíbor birkaparé, a galacsintúró rabszolgatársadalma, amelynek ezeregy Sziszifuszát mind boldognak kell elképzelnünk, boldognak is láttam, akárha valami nagy-nagy pólomeccs történülne éppen ezeregy kapura, igaz, nem őt, nem Bus Károly-Kardelt becézték Stratégiának, hanem az Olgi édesapját, de még csak Trockijnak sem, mint körösztapámat, akit éppen Stratégia bácsi nevezett el Trockijnak, de nem azért, mert ő is megjárta Spanyolországot és a Szovjetuniót, nem azért, mert ő is hordott spanyolcsizmát, hanem azért, mert egy az egyben úgy nézett ki, úgy öszült meg, olyan istentelenül, mint egy kecske, igen, amikor egy éjszaka, akkor már az égvilágon senki sem várta, a kiskonyhában kártyáztunk a gyilkos juhással, hazaért, állítólag Japánon keresztül, mert egészen Vlagyivosztokig hurcolták, s ha már odahurcolták, gondolta, a legrövidebb út haza, Bácskába, Japánon körösztülni vezet (azóta magam is megjártam Japánt, én is érdekelve voltam e legrövidebb utat illetően), ahogy bedugta fejét a konyhaajtón, azt hitték, a holdvilág kékkövével locsolt kecske tévedt arrafele, valaki mondta is, mielőtt megkeresnék a gazdáját, jól meg kéne fejni, majd kacsintott, de azt már nem mondta, jól meg kellene baszni... Aznap, ki tudná, miért, samár nélkül, gyalogosan hajtott ki valamerre Bus Károly-Kardel. Igen, csak ő tudott eltűnni ezen a forró platnin, mint valami sűrű, dimbes-dombos dzsungelben. És csak késő este tért vissza.

Első pillanatban arra gondoltam, engem vár, kissé tán már nyugtalankodva is, a következő pillanatban meg arra, hogy elhatározta, nem fog társalogni velem, Fejősék is inthették, jobb az ilyen szakállas, városi emberekkel, műparasztokkal, amilyenek újabban már minden irányból, még Pestről is érkeznek, vigyázni, hiszen már azok a pestiek is parasztosan beszélnek, vigyázni, de az sincs kizárva, hogy Fejősék ugyanakkor meg is nyugtatták, kifejezetten idevalósi manusz vagyok. Óslakó tulajdonképpen.

Aztán elindult őrhelyéről, de nem egyenesen felém, előbb megkerülte a halmot, hirtelen megrettentem, szó nélkül otthagytam, de akkor láttam, a nyáját

irányítja, előbb be akarja biztosítani magát, biztos akar lenni pozíciójában, mert volt ott szemben, a magas kukorica tövében két-három szögöl misling is. Nagyon megörültem, amikor egy rándítással aztán már egyenesen felém irányította a szamarat, amely, nem győzöm hangsúlyozni, ólatta nem számár, de nem csak azért nem, mert nagyobb fajta, mert akkor még vélhetné az ember ösvérnek, hanem ahogyan ül, pontosabban, él rajta.

Nagyon fontos lett nekem akkor már Bus Károly-Kardel.

Ahogy kis utam végén váratlanul megjelent. Mutatkozott. Előtűnt. Sötétben felragyogott nekem, El Greco élő, forrón égő olajaiban, a sziken.

A zúzott cserépről letérve épp egy tapintatosan a fűbe nyomódó, elágazó ösvényhez értem, ami fontoskodva vált ketté, de aztán, amikor épp választottam egyik ága mellett, láttam, nem csak az, a másik ága is elfogy, felitatódik a fűben, kiegyenesednek a lenyomott fűszálak, az ösvények megszűnnek. Legalábbis az én szemem, talpam számára. Nem leltem a tűt. Egész tűfűszőnyeg terült a lábam elé. És akkor értem oda, közel a kukoricatábla sarkához, ő pedig akkor bukkant föl a kukoricatábla másik sarkánál. Mint valami sakkjátszmában. A jelenések és látomások elhasznált kifejezések, s különben sem lennének pontosak esetünkben, jóllehet valami nagyon rokon dolgokról lehet szó.

Kellett már ugyanis, hogy valami történjen.

A Járással.

A Járáson.

Meg kellett hogy jelenjen előttem a szelleme, jóllehet a szellem is ugyanabból a kelléktárból való, mint a jelenés, a látomás, ám Bus Károly-Kardel esetében úgy ragyogott ez a valami, mint egy kétélű penge, ugyanis egyszerre volt spanyol márkí, keresztes vitéz és járási semmi koma.

Mellém kocogott. Hallottam a számár elnyűtt bakelitpatáinak finom kopogását a szikrázó sziken. Nem szállt le. Felemeltem a kezem. Lekezeltünk. Az ő keze kisebb volt, finomabb, jóllehet persze erősebb, szinte éles, valóban, mint egy drága penge. Kabátja fénylett. Mint a páncél. Mindig ilyen, a használattól fényes kabátot szerettem volna. Páncélt. Mert mind jobban féltem a világban. Nézelődött, közben persze engem is jól szemügyre vehetett, ide-oda mozgatta villogó, metszett fekete szemét, sötét fejét. Nem tudtam megállapítani, mit figyel, mit követ ilyen koncentrációval. Nyúl, mondta. Meglapul, engedi, hogy áthaladjon rajta a nyáj, de arra nem számít, hogy én is ott léptetek szamaramon közöttük, megiramodna, de akkorra én már tarkón lódtam a botommal. Este meg már szépen sült is a serpenyőben. De csak másnap eszem meg, ha már szépen kihűl, mert fekélyről vagyok operálva.

Bus Károly-Kardel leszáll. Iszik. Tegnap is ugyanígy ültünk meg a lapályos kopás peremén. Mikor megemlítettem neki, hogy én ott élek, szemben az egykori Kucora-tanyán, láttam, tudja, viszont az engem meglepett, mennyire ismeri a Kucoráékat. Aztán meg, amikor Bicskei Lajos bácsit találtam említeni, akivel először vadásztam kisgyerekkoromban, itt a Járáson, lánya, Margit meg a dajkám volt, még nagyobb ismeretekkel rendelkezett, ugyanis, mint mondotta, a Bagi tanyáján éltek, aztán meg a Bicskei Matyi tanyáját vették meg, ott a Lábatlan Baráth mellett, onnan is rukkolt be.

Én úgy tudtam, mondtam, maga kishomoki. Nekem azt mondta a Lukács bácsi. Igen, ott éltem volt az asszonnyal. A fiam most is ott él, meg az unokáim is ott élnek mind. Most is van ott fél tanyám. De én Oromhegyesen születtem. Oromhegyesen?! Ismerte a Varga asztalost, aki aztán boltos lett, meg kocsmáros? Meg mozis, tette hozzá elérzékenyülve kissé. Ő tartotta a nagy kocsmateremben a mozit, mondta. Ez a közlése meglepett. Ugyanis fogalmam sem volt róla, pedig amíg apám börtönben volt, minden telet Oromhegyesen töltöttünk, hogy mozi is volt egykor ott, Oromhegyesen, igaz, azt sem tudom, van-e még Oromhegyesen mozi... Ő fordította, mesélte el a filmeket, csak benézett a terembe, nekidőlt az ajtófélfának, s mintha az első mellette báméskodó, hitetlenkedő embernek, elkezdte hangosan mesélni, magyarázni a filmet, vidám egy ember volt, olykor bele is játszott a filmbe, be is játszotta magát a filmbe... De nem Kossányinak hívták, tűnődött el. Már nem emlékezett pontosan, jöllehet a Varga lányát, unokatestvéreimet, Pacit pontosan azonosította, együtt játszottak, mondta, később ugye a városházán dolgozott, kérdezte. Én csak egy Kossányira emlékszem, egy csodálatos, kis öreg nénire, benn Ó-Kanizsán, mondtam, aki egy időben koporsós volt, köténye zsebében állandóan ott fityegett a kalapács nyele, nem teketóriázott, egykettőre rászögezte az emberre a koporsó fedelét, nem adott nekik, a tetszhalottaknak, egy perc gondolkodási időt sem, míg arról viszont, hogy a kis öregasszony, illetve a férje egykor Oromhegyesen mozis lett volna, nincs hallomásom. De arról sem hallottam soha, noha az én hallomásaim valóban csak felemás hallomások, hogy Varga sógor valaha is mozis lett volna, noha azt viszont el tudtam képzelni, ahogyan kommentálja, meséli a filmeket, lévén valóban hihetetlenül szellemes, vicces ember, el azt is, hogy addig kommentálja, meséli a filmeket, hogy végül tényleg belemeséli magát is a filmekbe... A kishomoki Ózsvár Pétert, az Agyag Petit, a nagy cserépművészt ismeri-e, kérdem. Ő, most voltunk együtt lakodalomba Petyivel. Úgy emlékeztem rá gyerekkorából, mint aki nyakában hordta az öccsét. Mondtam neki, most vedd a nyakadba az öcsédet! Mire Petyi felkapta, és aztán úgy mulatott, nyakában az öccsével, egész éjszaka... Később megint visszatérek a Vargáékhoz, magyarázom, hogy a Varga volt édesapám legkisebb húgának, Ica néninek a férje. Mi volt a lánykori neve, kérdezte komolyra fordítva a szót. Kracsun, mondtam. Hirtelen elhallgatott. A birkák közé bámult. Talán ismét kék lipéket látott. Megváltozva ért vissza, jöllehet el se mozdult. Ismét méricskélgni kezdett. A fejem búbjától a talpamig. Valamit most nagyon nem értett. Mondtam, itt volt Kracsun nagyapámnak a tanyája az alsó Járásszállán. Tanyasi böllér volt, sosem vette le a nyakából a súlyos bőrkötényt. Ő volt annak a cincár kolóniának a böllérje... Mutattam is neki a kezemmel. Ott. Még furcsábban nézett rám. És akkor megszólalt. Igen, az én nagyanyám is ott lakott, ő is ugyanoda mutatott finom kezével. Nagyanyám a Kracsun Miklós feleségének volt az édestestvére, aki felvette volt a Kracsun nevet... Most én néztem tátott szájjal Bus Károlyra. Kracsun Miklós ugyanis testvére volt apai nagyapámnak, Kracsun Tódornak. Hát igen, mondta, persze, testvérek voltak Tódor bácsival, egymás mellett volt a tanyájuk, akkor még szinte az egész Alsó-Járásszél Kracsun volt. Hasúaknak hívták őket, meg Tükörinek, az Ancsánékat meg Lupujoknak.

Az Ancsán Lupuj Péter bácsi lakott még ott a sor innenső végén, kezdtem el magyarázni neki. Maga ismerte az Ancsán Lupuj Péter bácsit, képedtem el ismét. Hogy én ismertem-e, nézett rám valami még nem látott tekintettel.

Istenem, kivel talákoztam én itt a Járás közepén, kérdeztem magam, most én is újra, még jobban szemügyre véve Bus Károly-Kardelt. Hogyan is van ez, kérdeztem, a szemem meresztgetve, ugyanis a Bus név mint olyan már egy jó ideje foglalkoztatott, ígézetében tartott. Nem fogalmazódott még meg bennem igazán, de valami olyasmiről volt szó, hogy ez a név mutatkozott e térség, kisvilágom emberének a nevéként. Úgy általában. Most viszont ott állt előttem ez a szépen, sötéten metszett ember egy az egyben, konkrétan. Ugyanakkor El Greco által megfestve. És nem volt egerutam vissza az általános felé, ahol, ha nem is felelőtlenül, de szabadon manipulálhattam, játszhattam, művészkedhettem.

Emlékszem, utolsó pesti utam alkalmával, a Deák tér felől igyekezve, a Gödör mellett, a Szent István-bazilika, illetve az Arany János utcai metró felé, egyszer csak valahogy a Búsuló juhász néven ismert szoboregyüttes előtt találtam magam. Hirtelen lefékeztem. Vannak nekem ilyen lefékezéseim. És, mint egy műértő turista, körbejártam a szobrot. Még arra is gondoltam, netán írnom kellene róla, meg kellene írnom a szobrász életét, a szobor történetét, azt, hogyan tűnik át lassan az idők folyamán valami mássá, akár egy tudományos értekezletet is össze lehetne hívni ott a Gödörben, ahol a huszonegyedik század hajnalán komoly stúdiómban taglalnák a Búsuló juhász felvetette kérdéseket... Körbejártam még egyszer. Fogódzót kerestem, ugyanis eddig, ha pillantást vetettem rá, mindig lemosolyogtam, legyintve továbbsiettem, lecsúsztam róla, ez volt az első eset, hogy megálltam előtte. A pesti járókelők zavartan pillantottak rám, vigyázva kikerültek, volt olyan is, aki pillantást vetett a szoborra, szemügyre vette a juhászt, furulyáját, netán a birkáit is, hogy aztán immár engem is jobban szemügyre vegyen. Odaléptem a gyerekek által itt-ott kifényesített, patinás bronzhoz. Jó volt rátapasztani forró tenyerem. Istenem, mi lesz, ha így maradok?! Majdhogynem segélykérően néztem körül. De csak egy turistacsoport vett észre, megkértek, fényképezem le őket a Búsuló juhással. Aztán gyorsan leléptem a helyszínről. Később egyszer vissza akartam menni hozzá, de már nem találtam, lehet, rosszul jegyeztem meg, hol is állt, hol is furulyázott, nem tudom, fogalmam sincs, én csak tévelygek Pesten...

Nevezetesen az történt, hogy amikor elhatároztuk, harminc év után, elhagyjuk Újvidéket, hazajövünk, úgy adódott, hogy Ó-(Magyar-)Kanizsán az egyik Bús-házat néztük ki magunknak, azt akartuk megvenni. A három Bús-ház közül az elsőt, lenn, közvetlen a Tisza partján. A transzformátornál, az Arany János utca sarkán, a Bús Ilonka történelem-tanárnő házat, akinek a férje volt egykor a vám vezetője a Tiszán, lánya pedig Péccsett tanult, s aztán ott is maradt, ma is ott él, orvos... És elképzeltük, emeletet építünk a Bús-házra. Fel, be egészen a Tisza fölé, s aztán én ott fogok élni a Tisza fölött a villódzásban, fényverésben, párákban, ködökben, viharos virágzásokban, boldogan búsulva (végre egy jó szó depressziómra, mert már ment az idegeimre ez a kifejezés is, lévén, majd minden gela figura depressziós, én is az vagyok, sőt, de csak búsulónak, sőt újabban búskomornak, búbánatosnak mondom magam), de aztán a gyerekek lefújták az egézet,

kicsinek találták a házat, még kisebbnek az udvarát, igen, valójában nem is volt udvara, túl közelinek a töltéshez, úgy kerültünk aztán végül is Palicsfürdőre, feleségem szülőhelyére, a Homokvár nevű, omladozó századfordulós salakbeton vil-
lába. Ám egy napon azt vettem észre, különösen, amióta láttam, valaki megvette
azt a Bús-házat, a mi Bús-házunkat, és éppen úgy építette át, úgy építette föl,
egészen be a Tisza fölé, úgy, sőt még szebben, fantasztikusabban, mint ahogyan
én elképzeltem, azt vettem észre, hogy én valamiféleképpen mégis beköltöztem,
egy részemmel mégis bevackoltam a Bús-házba. És egyik életem ott folyik a Tisza
felett, a Tiszával, virágzáskor ablakom üvegén vacogó kérészekkel... És akkor
valamiféle indíttatást éreztem leírni azt az én Bus-házbéli életemet ott fenn, a
virágzásban, ködökben, fel is írtam a címet:

A BUS-HÁZ

De valamiféleképpen megakadtam a névnél magánál, láttam, előbb némi
kutatásokat illene végezni. De aztán más dolgom akadt, a BUS-HÁZ vázlata
még most is folytatásra vár, noha némi jegyzetanyag azért gyűlni kezdett már a
Busokat, a Bus nemzetséget – és a Búsokat, a Bús nemzetséget, mert állítólag két
teljesen külön nemzetségről van szó, csak én csináltam magamnak valamiféle
átjárást közöttük – illető iratmegőrzőben. Például átnéztem az adorjáni temetőt,
megszámoltam, hány Bus és hány Bús fekszik ott, gondoltam, majd így sorba
járom az oromhegyesi, a völgyesi, bogarasi, tótfalusi, kispiaci temetőket is, sta-
tistikákat csinállok, ezt-azt, amíg rá nem bukkanok valami lényegesebb mozza-
natra. És arra is csak e házról írva, fantazálva döböntem rá, hogy van nekem,
ha jól emlékszem, a HÍD-ban jelent meg, igen ott, egy BUS OTTÓ című versem
is, igaz, még nem válogattam be egyik kötetembe sem, meg hát, amikor azt a
verset írtam, még nem rezonáltam ennyire a Bus-Bús névre, noha lényegében
éppen erről volt szó, mi másról is lehetett volna, e számunkra adott, a Balkán által
odacsípett térségek felett való búsulásról, de a dolog még ennél is bonyolultabb
volt, ugyanis ismertem egy másik Bús Ottót is, egy kedves újságíró, aki, ha nem
tévedek, együtt járt a prepába feleségem nővérével, igen jó barátságban álltak,
mindenesetre, gondoltam, illene vele is szót váltanom, előadnom, nevét illetően
miféle csapdába is estem felelőtlen fantazálás, játék közben, igen, hirtelen olyany-
nyira sűrűnek, bonyolultnak tűnt a dolog, hogy éreztem, segítségért kell folya-
modnom, legalábbis konzultálnom kell Pap György barátommal, talán még dip-
lomadolgozat is létezhet, amelyben valamelyik Ó-(magyar-)kanizsai származású
gyerek már alaposabban feldolgozta ezeket a különös neveket, névvariációkat...
De emlékszem, aztán a verset is a Bus-anyaghoz csatoltam, melléje írva: felke-
resni a családot, újraírni, részletesen, tényszerűen az esetet: a Koszovóra vitt –
kényszerített kanizsai gyerekek legyilkolásának borzalmas történetét. Most is
itt a BUS-HÁZ feliratú iratmegőrző a tulipános ládában, a Tanyasi tékák között.

Ezért zavart meg tehát ennyire, amikor ott a szikes kopáson üldögélve, kezé-
ben a kiszántott csumát rágszáló számár gyeplőjével, arról beszélt, azt kezdte
bizonygatni, hogy ő, Bus Károly-Kardel is félig-meddig: Kracsun. Mint én.

Amikor tulajdonképpen én sem vagyok Kracsun, mert apám magyarosított-
ta a nevünket, újabban pedig itt-ott már egyenesen Busnak-Búsna, Búsuló
busmannak, Búsuló juhásznak kezdtem nevezni magam, Bús Ottónak Goethe,

Kierkegaard, és persze Kosztolányi névmágiai játékaik nyomán, de ugyanakkor megrendülésből is, hiszen, mint jeleztem, s a versben is próbálkoztam érzékeltetésével, ugyanakkor a legborzalmasabb koszovói történetek egyikéről van szó...

Ültünk tehát ott a kopás szélén, két semmi koma, két Kracsun: egy Bus meg egy Tüköri, illetve Tolnai.

És ez még nekem is sok volt egy kicsit, legalábbis meglehetősen váratlanul ért ez a szemtől szemben való találkozás – ez a szembesítés kísérleti alanyommal, burjánzó alteregómmal...

Mondtam, majd holnap hozok egy füzetet, mert nem értem pontosan, majd a papíron kibogozzuk a dolgokat, ki a nevét, ki kinek a nevét, egész életét... Netán ki az én nevemet, életemet is, jelezve, ne ijedjen meg, nem csak róla van szó, sőt egyáltalán nem róla, hanem rólam, énrólam elsősorban, nyugodjon meg, a tulajdonképpeni médium, a kísérleti állat én vagyok... Félttem, tiltakozni fog a füzet, valamint élete, egész életének emlegetése ellen, de nem tiltakozott, nem kezdett el vakaródnizni, mint a járási emberek általában, s ez fontos volt nekem, mert egyik félig fantasztikus, félig tényszerű szövegem miatt a napokban majdhogynem lincselés áldozata lettem, igaz, már megszokhattam az ilyen-olyan lincseléseket, hanem azt mondta, jó, majd holnap folytatjuk...

Különben is, indulnia kell lassan a nyájjal hazafelé.

És most itt ülök megint a kopás peremén, térdemen fekete MOLESKINE-füzetemmel, kezemben írónnal. A címet már otthon szépen felírtam, felvéstem:

BUS KÁROLY-KARDEL ÉLETE

(a Károly után a BÚS áthúzva, mármint hogy BUS KÁROLY-KARDEL BÚS ÉLETE).

Holnapután – Dömötör napján – fölmondok, kezdi. Majd átmegek a Provizonokba, a Fejőshöz, noha a Bicskei Matyi is érdeklődik utánam. Ott melegen leszek. Nem kell kijárni, csak az ellést kell ügyelnem, sorban kinyomkodni a tőgyek viaszdugóit, bedugni a báránycsőrök szájába az anyjuk csöcsét... Meg hát ott, a Provizonok egyik kis szobájában még tévé is van... Ezek a bódék, rozsdás hűtőházak már tényleg hidegek nekem. Az egyik valóban, mintha hűtőkocsi lenne, mondom. Igen, a fehér az hűtőkocsiból lett átalakítva, mondja, nyáron nagyon jó, de télen... A másikban van egy kis dobkályha, de azt a kocsit meg a vasútról szereztek, tiszta vasból van. Mennyi a bére, kérdem. Havi hatvan (60) euró, meg naponta egyszer hoznak enni, meg hetente egy doboz cigarettát. Hatvan (60) havonta, kérdem. Igen, mondja, hatvan (60). Hány birkát őriz, kérdem. Négyszázötven (410), meg négy (4) kecskét. Hatvan (60) euróért havonta, kérdem még egyszer. Igen, mondja, hatvanért (60). Eredetileg csak azért kérdeztem a bére felől, hogy észrevétlenül kinyithassam közben a füzetemet. Nagyon idegen holmi ilyen helyen egy fekete, egy széksóba fektetett fekete füzet, mert akkor már térdepeltem a sóba fektetett füzet előtt. De egy kicsit megzavart az összeg, fejbe kólintott valójában. Gyorsan védeni kezdte a gazdáját. Nem veszik át a tejet, az egész bukti neki, csak majd tavaszra hozzák meg az árukat a kisbáránycsőrök, ha lesz áruk, mert addigra már lesz vagy száz darab... Volt nekem pénzem, mondja, négyezer (4000) márkát betettem a Belgrádi Bankba, de azt mind

elháborúzta a Miloš... Mit szív? Ezt a FORTE-t, húzza elő a zsebéből. Miféle cigaretta ez, veszem a kezembe a dobozt. Aztán szünet. El kellene kezdeni. Jóllehet már rég elkezdtük. Mindent följegyeztem, a keresetét, a cigarettáját illetően. Ügyelünk, kutyáink ne kerüljenek közel egymáshoz, a birkák ne kerüljenek közel a mislinghez. Milyen idős a kutyája, kérdem. Kétéves lesz. Az apja tizenhárom évesen nyúlt ki, szaladt utánam, de otthon, amikor enni akartam adni neki, sehoh se találtam. Visszamentem. És megtaláltam félúton, kinyúlva. Biztosan tüdejére ment ez a sok só. Mert hát, nézze, mondta mosolyra húzva száját, az ő orra még közelebb a sóhoz, mint a magáé... Egy csimbókos kóccsomó, nyakában karvas-tagságú kolonccal, jóllehet mindennek ellenére mégis látszik, ez is egy olyan igen nagyfogalmú puli valójában.

Mondom, most egyedül vagyok én is. A gangról egész nap látom a bódéit. Ha előhozom a gukkert, látom, ahogy eteti kis, vidám, kipányvázott vietnami malacát.

Fölegyenesedik, mint a figyelő ürge. A Burda motorozott ki, mondja, hogy visszafordítsa a nyáját. Eddig bejönnek a Burda birkái is, kérdem. Reggel mindig ott legelésznek előttem az árok partján, mondom. Azt hittem, aztán meg hazafor-dulnak a túloldalra. A Burdák gukkerral pásztorkodnak.

Látja, érzi ő is, tovább nem halogathatjuk. Bele kell kezdenünk.

Mire jó magának az én életem, kérdi hirtelen is, meg tűnődve is ugyanakkor. Hová a fenébe tudja bepászítani, tűnődik maga is. Mire jó magának, amikor nekem sem volt jó. Legalábbis én sehogyan sem tudtam belepászolódni a saját életembe. Meg sehová. Talán ezt az utolsó tíz évet kivéve, amióta ismét itt vagyok künn a Járáson. De szerencsére nem érdekli a válasz, inkább azt próbálja elmagyarázni, hogyan is érti ő azt, hogy sehogyan sem tudott belepászolódni a saját életébe. Mert nem is volt, nincs is semmi sajátja. Meg sehová máshová sem. A Járáson is csak úgy, hogy ide-oda billeg, mozog, ide szegődik, oda szegődik, ide se, oda se, billeg, mint a barázdabillegető, futkos, mint a bíbic...

Bus Károly-Kardelnek hívnak. 1934-ben születtem Oromhegyesen (Trešnjevacon). Apám Bus Károly, az ő apja Bus János. Anyám Szűts Ilona, Budán született. Apja, anyai nagyapám, Szűts Sándor katonatiszt volt: tábornok... Mi, kérdem fölkapva a fejem, ismét összezavarodva: tábornok? Igen, tábornokként esett el '16 telén Ukrajnában. Nagyanyám, amikor megtudta, beadta anyámat a lelenházba, írt haza, Ó-(Magyar)-Kanizsára, Kracsun Miklós bácsinak, jöjjenek el érte, ha akarják, vegyék ki az unokájukat, vegyék magukhoz, írják a nevükre, ő meg a Margit hídról szépen beleugrott a zajló Dunába.

Hirtelen nem kaptam levegőt.

Szóval nagyapám itt, Ó-Kanizsán volt fiatal katonatiszt, itt ismerkedett meg nagyanyámmal, aki szép, igen szemrevaló menyecske volt, majd felmentek Budára. Anyám egyik budai testvére, Szűts Mihály, nem tudom, ő tán benn maradt a lelenházban, újságíró lett, a második háború után kivándorolt Ausztráliába, irányukban nem látok tisztán... Anyám egyszer Szűts Lajos bácsival, apámmal fölment Budapestre, látták Horthy Miklóst, de a budai házat nem találták, aztán meg ismét kitört a háború, minden kapcsolat megszűnt ötvenhatig. Hallom, épp most van az évfordulója ötvenhatnak... Én különben ötvenhatos vagyok, mondta...

Szóval a Kracsunék hazahozatták az árvaszéken keresztül az anyámat. De nem jól bántak vele. Láta ezt Ancsán Lupuj Péter bácsi, aki a görögkeleti hitközség elnöke volt, bevitte anyámat dajkának a szerb paphoz, majd aztán cseléd lett ugyanott, szakács tíz évig. Onnan ment férjhez. Valamiféleképpen megismerkedett Szűts Lajossal... Szűts Lajossal, kérdem. Nem értem e név túl gyakori felbukkasását sem, hogyan lehet mindenki Kracsun és ugyanakkor Szűts... És akkor még a Busokról nem is beszéltünk... Igen, nyomatékosítja, Szűts Lajossal. Gyorsan teherbe is esett tőle. Ám nem bírtak megházasodni, mert különös mód egyiküknek sem volt papírja. Nem tudták bizonyítani, hogy kicsodák is ők valójában. Hogy a fenében termett itt két Szűts, egy Kracsun-Szűts, meg egy Szűts-Szűts... Mintha nem lett volna föld a lábuk alatt. Mintha a szél hozta volna ide őket valahonnan, aztán elvesztették egymást, majd mint ismeretlenek egymásra találtak, vagy nem is tudom... De Ancsán Lupuj Péter bácsi hozzálátott, hogy beszerezze a papírjaikat.

Lupujéknak nem volt gyereük, azért abajgatta olyan szépen anyám életét. Ancsán Lupuj Péter bácsi, amikor hirtelen átlátta a dolgot, mármint hogy nincs papír, vagy mit látott még át, nem tudom, vett egy házat anyámnak meg az egyik juhászának, Bus Károlynak, akivel, se szó, se beszéd, gyorsan összekomendálta. Tíz birkát is adott nekik.

Így lettem én, a neves Szűts tábornok unokája fiának, Szűts Lajosnak a fia, mire megszülettem: Bussá.

Semmit sem értek, jegyzetelek, de nem akarom kérdéseimmel zavarni. Itt már, úgy látszik, a füzetem sem segít. Mind többet rajzolgatok ujjammal, könyökömmel a füzet köré a sóba. Valójában nincsenek is kérdéseim. Valami több van annál, hiszen Ancsán Lupuj bácsi szerepét sem értem, jöllehet őt, s benn a faluban, a Kistemetővel (ahol Gyöngyvér húgom fekszik) szemben, a Szerb temetőnél élő feleségét, Ancsán Lupuj Viktóriát, Viki nénit is jól ismertem, sőt, ha nem tévedek, valamiféle rokonságban is voltunk, ismertem nem mindennapi kedvességüket, jóságukat, csak eddig nem tudatosodott bennem a dolog...

Jól éltek, lettek családjaik, akiket egy kicsit azért jobban szeretett a Karcsi bácsi, noha anyám állandóan intette ezért. Barátkoztak a Szűts Lajosékkal. Lajos bácsi engem mindig fiának szólított. De én ezt, mivel nekik nem volt családjuk, természetesnek vettem, nem sejtettem semmit, egyáltalán nem, mondom, csak azt éreztem, hogy kedvel. Ő csináltatta a katonakufferomat, valamint majd a lakodalmamat is ő állta.

Később egyszer, már nekem is voltak gyerekeim, váratlanul elkiáltotta magát. Megmondom Ilám a Károlynak, hogy én vagyok az apja! Hogy én csináltam! Hát mondd meg, mondta anyám. Mondd meg, hogy te csináltad. Ne edd magad, mondd meg. Károly, tudd meg, én vagyok az apád, mondta Szűts Lajos bácsi. Én csináltalak. Nézttem rá. Maga csinált, kérdeztem elámulva, észrevétlen megtapogatva magam. Én, mondta.

Kaptam tőle két lánc földet. Később azon vettem a kishomoki földjeimet, ahol idővel kutat fúrattam, hogy paprikával foglalkozhassunk.

Nem nagyon értettem én semmit, mondta Bus Károly-Kardel, miközben valami süteményt, ostyalapokból készített süteményt húzott elő a nyereg mellett lógó

zacskók egyikéből, csak éreztem, hogy forog velem a világ, de hogy miért forgat, meg hogy meddig forgat, azt nem is sejtettem, ahogy a törek, a növény szemét, pöszmet sem tudja, miért, meddig pödri a forgósél... Megkínált az ostyalapokból készített süteménnyel.

Egyszer benn Ó-(Magyar-)Kanizsán mutattak egy nagy, díszes könyvet a '14-es hősi halottokról. És abban megpillantottam a nagyapámat. Ez lett az egyetlen biztos pont. Ma sincs semmi más fogódzóm.

Csak a tábornok nagyapám. Hozzá tartom magam. Szigorúan.

Egy időben azt hittem, majd az asszony lesz a másik fogódzóm. Vele majd bepászolódhatok a világba. Az életbe mint olyanba. Született két gyerekünk. Mondom, kutat fúrattam. Meg vettem még sok olcsó, ilyen-olyan reszli földeket. És elkezdtünk paprikával foglalkozni. Nagyban a VOČAR-nak, meg piacoztunk is. Nem pirossal. Hanem rotundával, soroksárral, tévépaprikával, baburával, olajossal... Főleg Ó-(Magyar-)Kanizsán piacoztunk. Közösen a Pörös Déneséssel. Akik jó barátaink lettek. Húsz évig együtt árultunk. De a Dénes asszonya kicsit beteges volt, meg titokban részeges is. Elég az hozzá, egy napon rajtafogtam a Dénest az asszonyomon. Húsz éve tarthatott már ez a viszony, hiszen szüretekor is összejártunk. Azt még tán kihevertem volna.

De akkor a fiam egy pénteken berúgott, mert szombaton indult volna katonának. Motoron hajtott Martonosra, mint a kozák. És elütötte a Réz János bácsit. Aki rögtön szörnyethalt. A fiam meg kettétörte az állát. Minden pénzem ráment a Rekecki ügyvédre. Végül földadtam. Három évet ült le Mitrovicán.

Szétosztottuk a vagyont, az asszony azóta Kisgyálán él, Horgas mellett, a Pörös Dénessel. A házrészét a gyereknek adta, nem íratta rá, csak odaadta neki, meg egy hold földet, meg közösből is adtunk neki még négy holdat.

És akkor összerecscentem. Mint amikor rálépsz egy széthagyott tojásra. Ittam is persze akkor már nagyban. Bekerültem a törökkanizsai melakórházba. Ott aztán rendbe hoztak.

Viszont a gyerek rendületlenül züllik. Volt vagy negyven felesége. Megver, ha nem pénzt viszek neki véletlen éppen. Kardelnak hívják. Kit hívnak Kardelnak, kérdem immár én is leesett, akárha összetört állal. A fiamat. Úgy ismerik. Hogy: Kardel. Őt nem nevezik búsnak, jóllehet állandóan mulat a vásároknak...

Az unokáim leköpdösnek, az asszonya földobálja a tetőre a cukorkát, amit viszek nekik, hogy aztán a kigyerekek másszanak, nyüzsögjenek, ugráljanak a tetőn, mint a verebek...

Csak a birkák maradtak. Hiszen születésemtől huszonnyolc éves koromig a birkákat őriztem. Meg nyírtam őket. Az öcsémmel. Naponta ötvenet-hatvanat. Meg ez a számár maradt. Kapok parasztnyugdíjat, háromezer dínárt, két részben. Ide-oda dugdosom a pénzemet.

Vadliba meg vadkacsa is több van az idén, kapja fel hirtelen a tekintetét, jó alkalmat találva arra, hogy témát váltson. Kérdem, immár én is váltva, meddig papföldek ezek itt... Mutatja. A Sajtin-halmon egy zsidó tanyája volt, körül a földek is az övé voltak, az erdő is, fajbikákkal bajlódott.

Mondja tovább, Bus nagyapjának két testvére van. A Bus Lukács meg a Bus Pista. Adorjániak, oromhegyesiek, ókanizsaiak. A gyerekeik gyerekei tartják a

Budzsákban a DÜHÖNGŐ-t, meg a Kálváriánál a TEXAS-t. Ezt a Bus nemzetiséget valahonnan Ukrajnából telepítették, ezek szerint nem véletlen járt arrafele Szűts nagyapám is...

Ötvenhatos vagyok, mondja megint, mert emlékezett, amikor először említette, értetlenül néztem rá. Egész éjszaka hallgattam a rádiót, most van az évfordulója. Maga is ötvenhatos, kérdem, hogyhogy. Már fönn ül a nyeregben. Én is föltápászkodom. Kiverem a sót a füzetből. Megyek mellette.

Negotinban szolgáltam két évet. De akkor épp kitört odaát a forradalom, és Tito a Dunához, Kladozóba vezényelt bennünket, nehogy átjöjjenek Turnu Severinnél a ruszók. Ott még lehúztam egy évet. Úsztak át az autóbelsőben a román magyarok. Én fogtam ki őket, mert csak én tudtam magyarul az egy-ségben. Én vezettem az órházba, én öltöztettem át őket. Az egyik nagyon hálás volt, hogy nem lőttünk rá, meg hogy átdörzsöltem, teát főztem neki. Kicséréltük a címünket. Írt Ausztráliából, meg aztán amikor hazalátogatott a feleségével Szegedre, át is hívott. Csináltattam útlevelet, és meglátogattam, ott laktak a szülei a piac mellett, az egyik kis utca sarkán. De később elvesztettem vele a kapcsolatot, így már nincs, aki igazolná, én is ötvenhatos vagyok, pedig most már talán valami kis pénzt is kaphatnék odaát... Mondom, majd holnap megint kijövök. Nem válaszol. Már elfordította szamarát. Állok ott soká.

Említettem, Lukács bácsi, a rangidős járási juhász, akinek a feleségéről, Rozikáról, Bánszky Mária Róza, muzeológus barátnóm a VAJALJAORSZÁG című filmjét forgatta, már napok óta behajtotta birkáit az udvarunkba, hogy ne kelljen immár annyit kocognia, meg hogy szép pázsitot harapdáljanak nekem, ahogy mondja, sokkal szebbet, mint ha én nyírnám. Örült az unokáimnak, szereztem ezeket az új kis emberkéket, mondta, Zsigmondnak már ígért is egy bárányt, de majd Jakab is kap, tette hozzá, a lánykákat, a három nővérkét is nézegeti, mosolyog rajtuk, de azoknak nem ígér semmit. Egész délelőtt ott üldögél a tanya elé tett, egyik lábára billegő, téglával alátámasztott vesszőfotelben, én meg mellette a kis sámlin.

Végigbeszélgetünk vele is sorjában mindent. Noha legszívesebben Mostarról mesél, ahol katonáskodott, a forró kövek között zavarászták az usztaákat, jól-lehet egyet sem sikerült elcsípni... Nyaranta kihúzódtunk Nevesinjébe... Akkor megbillen kissé a fotelje, vizsgálja, volt Martonoson egy kosárfonó, mondja, az tudna új lábat fonni ennek a fotelnek... Ó harmonikázott a lakodalmunkban. Ki, kérdem. Az a vak kosárfonó, mondja. Trockij körösztapád temetésin is ő harmonikázott, nem volt ott, a szomszéd Hergelék lakodalmán játszott éppen, azok már jó előre megfogadták, de amikor elérkezett a temetés órája, egyszer csak elkezdte húzni sorjában Trockij szomorú nótáit, úgy húzta, jócskán felerősítve, hogy áthallatsszon a kistemetőbe, aztán nem is fogadott el pízrt érte, szép temetés volt, végül mindannyian dúdolni kezdtük azokat a szomorú nótákat, míg legvégül a Stratégia bácsi el nem énekelte a Bunkócskát...

Közben motorján átrobog Szokol Zoli is, bal oldali szomszédunk. Lukács bácsi valami kérdésére hosszasan mesél arról, hogy Stratégia bácsival elmentek valahová Nagy-völgy alá, egy magányos öregasszony tanyájára, valami jó szívós nőtényt venni, hosszú távra, na meg hát persze jó olcsón... Az ólak már mind

összedőltek, a ház is megroggyant, a disznók, meg tán már az öregasszony is a földbe fúrt lukakban éltek, szaporodtak, mint a nyulak. Nem is tudom, miért volt pénzre szüksége az öregasszonynak, nem is volt szüksége rá, csak a zsigeri kapzsisa miatt alkudozott olyan sokáig, jöllehet régi pénzt is elfogadott volna, ki tudja, mikor látott utoljára pízmagot... Azt mondta, mind mélyebbre túrnak, mert a disznók túrják ki neki is a lukat, annál melegebb van, már második tele nem tüzeskedik, az akácfákat is eladná mind a tanya körül, annál melegebb van, mennél mélyebbre húzódsz, magyarázta sáros arcát törölgetve, de akkor egy koma is előmászott, meg innen-onnan gyerekek is, csak most láttuk, nincs is annyira egyedül az öregasszony... Megvettünk egy disznót. Evett, mint a sáska, de nem nőtt a hasa. És végül csak egyetlenegyét fiadzott. Megütközve néztük apámmal. Aztán meg már búgni se akart, egyetlen kant sem vett föl többé. Mondtam apámnak, amikor leszúrtuk, csak ne legyen szálkás a húsa, mint a halnak... Nem volt szálkás, de csak azért, mert alig volt... Mondom apámnak, hát ezt nevezem én stratégiának...

Hallgatom Zoli szövegét, megdöbbenve kell tapasztalnom, barátaim is tettek már ilyenfajta megjegyzést Zoli történeteit hallgatva, valahogy nagyon ismerősnek tűnik a logikája, mintha csak én mondanám, gondolom megszeppenve, mintha csak én írnám... Mind kíváncsibban hallgatom, próbálom visszatéríteni azokhoz a földbe fúrt lukakhoz, netán ők is bekémlenek, alászállnak azokba a lukakba, s lenn még találkoznának emberekkel, noha azt azért nem mondhatom, hogy mindig fogom a fonalát. De nem is az a lényeg, a fonalat, a vezérfonalat majd külön megfonjuk vele az istálló ajtajára akasztott málnaszín manilából, meg mint a lézert, s hagyjuk, aztán magától fúródjon keresztül a történeteken, életeken, fűződjön fel szépen magától minden...

Mert az embernek van az a kis valósága, idéz most valakit. Bólintok, noha nem tudom, kinek is van az a kis valósága. Rendes, tiszta, még a vizet is megmossa, mondja, de ez már nem az az ember, akinek van az a valósága, talán a felesége... A vizet is, kérdi mosolyogva a bajsza alatt Lukács bácsi. A vizet is, jöllehet több faszt fogott, mint kilincset. Kicsoda, kapom föl a fejem. Lukács bácsi emlékezni látszik arra a néemberre, azt mondja, piócat meg árvalányhajat árult a piacon. Ahogy hajnalban hazaért, azt hitte, meszelés van. De amikor közelebb ment az udvar közepére rakott dolgokhoz, látta, az ő sátorfája van kirakva... Fújtózsínór. Ez a zsinór is megfelelne talán a lézer helyett, tűnődöm. Bejött hozzánk lemosni a vért... De nem folytatja, így nem tudom meg, mi is történt, mihez is használták azt a zsinórt, mármint hogy kinek is a megfojtásához, valaki másról kezd mesélni, lusta volt leülni, mondja. A seggin meg lehet foltozni a nadrágot. Sehogy sem sikerül összepászítanom a dolgokat. Lukács bácsi jobban érti, mikor, kiről is van szó. Igaz, közben én megtöltöm az itatókat, hátrazárom a baromfit, nehogy róka jöjjön az éjszaka. Kiabált, óbégatott, magyarázza Zoli, ahogy visszaülök közéjük. Nem akartam kimenni. Aztán kimentem. Gyütt egészen közel, csókolódnai akar, gondoltam, vagy le akar ütni. Igen, kezdem megérteni, ez nem az a valaki, aki lusta leülni, ez már megint valaki más... Nem ismersz meg, kérdezte szinte kurjantva. Hogy ismernélek meg, amikor négykézláb vagy. Nem ismersz meg, hát én vagyok a körösztapád, mert mindenkinek ő volt a körösztapja, a Trockij... Igen,

mondja Lukács bácsi, mindenkinek ő volt a körösztapja, akkor is úgy mondták, hogy ő lesz a körösztapja valakinek, amikor már évek óta távol volt, úgy tűnt elveszelődött... Hát nem tudod, a te körösztapád is a Trockij... Ül a motorján, holnap kötőféket kell fonnom, mondja, ha átjön, a maga kutyáinak is fonunk nyakbavalót, majd máris elroboz... Kár, hogy nem írtam föl az ő szavait a füzetbe, úgy tán jobban kibogozhattam, összepászíthattam volna... Igaz, a Kardelt sem sikerült kibogoznom, összepászítanom, pedig őt feljegyezgettem...

Aztán Lukács bácsi egy nap nem jött. Illetve lehet, hogy járt errefelé, de mivel nem látott a tanya körül, gondolta, a Bus Károly-Kardelnál vagyok már megint, magától nem nyitotta ki a kaput, továbbhajtott. Elfelejtettem ugyanis említeni neki, hogy attól függetlenül, itt vagyok-e, nyugodtan terelje be a nyáját, üldögéljen a vesszőfotelben. Úgyis szándékozom még faggatni a martonosi kosárfonó felől is. Később majd, gondoltam, Bus Károly-Kardel tollbamondása után talán az ő életét írom meg, a vak kosárfonóét, aki a környék legjobb harmonikása, fehér számaron viszik utána égő sóban, égő paprikahegyeken át a nagy, gyöngyház HOHNER-t, az ő életét, meg hát a Trockijét is persze, már csak azért is, mert a vak harmonikás és a Trockij életébe jobban belekölthetek, mint a Bus Károly-Kardel tollbamondásába, a Bus Károly-Kardel tollbamondásába nem költhetek, mert belediktálta a sóba fektetett fekete füzetbe, meg azért se, mert abba az élet maga költött bele jócskán, az élet után meg már mit költeni, nincs mit költeni, mi a fenét költeni, éppen elég az maga, ahogy ő mondta, elég költséges, költsön rá a nyavalya...

Tegnap ahogy átjöttem a csatornán, láttam, valaki ül az eresz alatt. De nem a fotelben, hanem az én helyemen, a kis sámlin. Tehát nem a feleségem látogatott meg, pedig örültem volna neki, mert már kezdtem elvadulni, elpiszkolódni, bebüdösödni, se nem a Lukács bácsi volt az.

Egy nő, hirtelenzöld tormanadrágban. A megboldogult kis Lukács felesége. Igen, a kis Lukács most halt meg az anyja, Rozika temetésén. Félttem, ahogy lassan megértettem, ki is ül ott, elsirom magam, jajgatni kezdek. De aztán talán csak azért nem kezdek el jajgatni, mert közben eszembe jutottak Lukács bácsi szavai, mármint hogy az ember olyan, mint a légy, lehullik... A tata említette, alkony előtt hajtsak be ide magukhoz, mondja a hirtelenzöld nadrágos nő, halkán, szinte magának, ahogyan beszélgetek az udvarba. Leülök mellé, a billegő fotel mellé. És beszélgetni kezdünk.

És akkor, többek között megemlítem neki, künn voltam a Bus Károly-Kardelnál, meg azt is, hogy a Bus Károly-Kardel milyen keveset keres... Nem válaszol. Érzem, számol. Majd megszólal. Én se keresek többet, mondja. Maga mennyit keres, kérdezem. Kilencven (90) eurót, de én nem kapok enni. Ha megveszem az ennivalót meg a cigarettát, még kevesebb marad, mint hatvan (60) euró. Hol dolgozik, kérdem. Az országhatáron, mondja. Mit csinál az országhatáron? Netán vámos, gondoltam. Végre magyarokat is kezdenek alkalmazni. Ez jó, nagyon jó jel, nyugtázom. Meg arra is gondolok hirtelen, végre nekem is lesz valamicske kapcsolatom a határon, hiszen ma felénk minden ezen múlik, majd mindenki ilyesféle kapcsolatoknak köszönve előzte meg, avagy kereste agyon magát. Ha van kapcsolatod a határon, hamarosan gazdag emberré lehetsz.

A komcsi politikusokból lett úgazdagoknak meg az új, nemzeti érzelmű politikusoknak is mind van valamiféle ilyen jellegű kapcsolata arrafele... Mit csinál az országhatáron, kérdeztem megint. Én vezetem a toalettet, mondja. Az országhatáron... Mondtam, jól ismerem azt a toalettet, egyszer ott kellett ripsz-ropsz leborotválnom a szakállamat, miközben a vécés néni már a söprével püfölte a hátam, eldugasztom azzal a mocskos szőrzetemmel a lefolyót, kiabálta, mind összekaszaboltam magam, csurom véresen jöttem vissza a határőrökhöz, azt hitték, megőrültem, ugyanis úgy, összekaszabolt arccal még kevésbé hasonlítottam a fényképre, magamra, mint szakállasan, igen, végül már úgy volt, hogy én se ismertem magamra... Hát, mondta, van ott minden...

Kerítésünknel végre megjelenik Lukács bácsi. Botjára támaszkodva áll. Mint egész életében. Vár. Intek. Szaladok nyitni a kaput. Majd fölvaltalak, mondja. A hirtelenzöld nadrágos nő máris eltűnik. Mondom Lukács bácsinak, milyen választékom van pálinkából. Beleül a billegő vesszőfotelbe. Nyomára bukkant már a vak harmonikásnak, kérdi. Még nem, mondok, de nyomozok, a vízmérő, aki havonta-kéthavonta a talajvizet (mi úgy mondjuk, tengerszint feletti, avagy alatti magasságunkat) méri az ásott kutunkban: martonosi... Először az epret kóstoljuk meg. De tévedésből szilvát öntök. Aztán kimosom a poharat az epernek. Jókedve támad, kissé beszédesebbé lesz.

A Karcsiná' vót, kérdi. Igen, kimentem hozzá még egyszer. Kisült, hogy rokonok vagyunk. Ki?! Maga meg a Bus Karcsi?! Hát maga nem Bus, mondta ravaszkásan rám pillantva. De Kracsun, mondok. Hát igen, jól ismertem a Tódor bácsit. Azt mesélték, hogy még régebben vót egy Kracsun Tódor nevű nagy festő, aki úgy halt meg, hogy pingálás közben leesett az oltárról... A Tódor bácsi tanyáját vette át aztán a Kracsun Ferkó, a fia benn bótos a Fruzsza sarkán, a lánya, a Szimonetta pedig Adorjánon tanító vagy óvónő. A Tódor bácsi testvéreinek, a Kracsun Miklósnak három fia volt: Béla, Ernő meg Miklós. De a Miklóst szénahordáskor fejbe rúgta a ló, mire Szegedre ért vele a katonai dzsip, meghalt... De hány lánytestvére volt a Miklós feleséginek, kérdem. Bus Károly-Kardel azt állítja, hogy a nagyanyja testvérje volt a Miklós feleséginek. Szűts lányok... Azt nem tudom... A Károly nagyanyját Dóra Zsófinak hívták, az anyját meg Szalma Ilkának, de hogy kifélék voltak ezek a Dórák meg Szalmák, honnan a nevük, meg aztán még hogy bonyolították a dolgaikat, hogyan az életüket, még a kosárfonóknál is bonyolultabban, azt nem tudom... A Bus Károly-Kardel azt mondja, hogy a nagyapja tábornok volt, mondok. A Károlyé, néz rám még ravaszksátabban. Megissza a maradék epret. Ismét kimosom a poharakat. Most a birsből töltök. A Károlyé, tábornok, néz rám ismét. Hogyhogy, kérdi. Én ismertem az öregapját. Egész életében errefele csószkődött. Melyik? Hát, az öreg Bus. Csönd. Hallgatunk. Ízlelgetjük a birset. A Karcsi, ismételgeti mosolyogva. Senki koma az. Senki koma. Mindenit elitta. Mondom, megcsalta a felesége a Pörös Danival, biztosan azért, bánatában, biztosan bánatában ivott el mindent... Mindig ott áll fönt a Sajtin-halmon, mondok. Kicsoda, kérdi. A Bus Károly-Kardel. Ott őrködik. Őrködik? Mi a fenét őriz? Nem tudom. De őrködik. Hm, őrködik? A Bus Karcsi?

Azt mesélte, hogy egy zsidó tanya volt ott, az egész rész, az erdő is oda tartozott, fajbikákkal foglalkoztak... Nem tudok róla, mondja. Mondom, képzelje,

csak hatvan (60) eurót keres a négyszáz birkával. Hát elég az neki, mondja. Elég? Hát nem csinál semmit, mondja. Nem értem, hiszen Lukács bácsi is egész életében azt csinálta, amit a Bus Károly-Kardel, a birkákat őrizte. Igaz, a földeket se hanyagolta el soha. Valamit tényleg kezdek nem érteni. De akkor kiegyenesedik a fotelben, megpödrí a bajsztát, kortyint. Látni, beszéd előtt áll. Kortyint még egy kicsit.

Az én valamelyik nagyapámat: Saringer Pávlénak hívták. Osztrák vót. Meg félig szerb. Apámékat meg Horvátnak hívták, mert horvátok voltak, legalábbis félig horvátok, ahogy engem is úgy hívnak, Horvátnak. De át kellett keresztelkednie. Kinek, kérdem. A Sáringer Pávlénak: Takács Pálra. Itt szógált... Hol, kérdem. Hát, mutatja botjával, itt: a Sajtin-halmon. Majd leesek a sámliról. A Sajtin-halmon szolgált?! Igen. Ott egy török vár vót. Török vár? Igen. Aztán meg egy osztrák laktanya. Ismét kortyint a birsből. Közben észreveszi, hogy a végén jár, belöki az egészét.

Ott vót nagyapám, a Sáringer-Takács nagyapám: tábornok. Ki?! Mi?! Hát a Sáringer-Takács Pávle. Mi?! Tábornok?!, kérdem. Tábornok, mondja visszafogott büszkeséggel, önérzetesen.

Lassan besötétedik. Feláll, kihúzza magát. Kis, határozott jelet adott a kutyának, nyomás, és vállán földig érő köpenyével, merev tartással, kimért, súlyos léptekkel elindul a hold, a csillagok alatt...

Épp eltűnik a szemem elől, amikor Ernő meg Lóri vágódik be hozzám látogatóba. Kenyeret, pálinkát hoznak. Már éppen fogyóban a tartalékok, mondom. Üldögélünk az eresz alatt. Lassan már teljesen besötétedik. Egyszer csak nagy láng csap föl odaát a bódéknál. Felugrok. Kigyulladt a bódé!, kiabálom. Kigyulladt a hűtőház! Mondta Bus Károly-Kardel, hogy ma begyűjt, megmosakszik, holnap Dömötör napja, megborotválkozik, reggel be kell mennie Ó-(Magyar-)Kanizsára, koszorúkat venni halottak napjára... Emődék csak néznek rám, semmit sem értenek a szavaimból. Miféle Bus, miféle koszorúk... Biztos felrobbant valami, mondom. Már szállunk is be a kocsijukba, nyomulunk az alsó-járászéli híd irányába. Ahogy közelebb érünk, látjuk, a szeméten gyűjtöttak meg valamit, talán egy autógumit. A két bódé kissé messzebb van a tűztől, Bus Károly-Kardel már rég bezárkózott, a hűtőkocsin nincs ablak, nyugodtan alszik, nagyobb tűz se zavarná, nagyobb tűz, a világ vége se árthatna neki. Csak kasszafűrók tudnának bejutni hozzá.

Hajtunk vissza. Kicsit zavart vagyok, nem értem, milyen rosszul mértem be a Bus Károly-Kardel bódéit, a bódék mögötti mágikus körben leledző birkák kompakt tömegét, lángok közepette láttam őket, ha ezt itt, az orrom előtt ennyire elvétettem, hogyan tudom megítélni a távolabbi tüzeket, ki is ég bennük tulajdonképpen... Tovább üldögélünk a tanya előtt. Értetlenül nézem a lassan kialakuló tüzet, értetlenül néznek, nem értik, miféle tüzekkel is bajlódom ilyen izgatottan... Reggel, amikor kijövök a gangra, már nincsen ott a számár, se a birkák. Csak a birkák cirkuszi porondot idéző helye. Egy zavaróan szabályos, kerek mágikus porond. Ahová este ismét beáll minden kerítés nélkül, egzakt mód a nyáj. Ha arrafele járok, gyakran magam is beállok annak a csodálatos üres, porhanyós porondnak a közepére. Öreg ripacs. Nevetek. Vagy sírok.

Reggelre az ökörnál beszótte az egész Járást. Sosem ilyen selymes látomást. Igen, mintha gyolcsokat, selymeket terítettek volna száradni a gyepre. Sziksóra. Hágában egyszer régen láttam egy ilyen festményt, kitergetett fehér vászoncsíkokkal tele...

Végre kijön, meglátogat az unokákkal a feleségem. Kérdem, nálad a kamera? Nálam, mondja. Meg tudod állítani a képeket, tudsz fényképeket is csinálni vele? Tudok, mondja. Gyere, átme gyünk az árkon. Lefényképezzük: Bus Károlyt Kardelt. Leírtam, belediktálta az életét az egyik füzetbe. Zsófi meg Zsigmond boldogok. Imádnak szamaragolni. Tudom, a kis fekete-fehér vietnami malacot is gyorsan megkedvelik majd. Látom, Bus Károly-Kardel már várt bennünket. De alig ismerem fel. Mert megborotválkozott. Szögecselt szalagú, széles karimájú, ünnepi kalapot tett a fejére. A nyeret is már levette a számárról, mert majd kocsi-val megy be koszorúkat venni. Kétségbeesetten kérdem, hol az ernyője, hiszen anélkül nem ér semmit az egész.

Amikor végre-valahára rábukkantam ama napernyőre, amely Lautreamont műtőasztalán találkozott volt a varrógéppel, s az egész huszadik századot meghatározta, valamint a huszonegyedik első negyedét is minden bizonnyal meg fogja határozni még, igen, mikor végre egy az egyben rábukkantam ama napernyőre, mert mindig is sejtettem, valós ernyőről kell, hogy szó legyen, ahogyan a varrógép is az volt, valóságos, Danilo Kiš lelte meg, jöllehet már rózsák nyíltak a helyén, és minden jel szerint az lesz a műtőasztal is – azzá, valóssá, akkor dokumentálnom kell, fel kell mutatnom az egész világnak, az egész művészvilágnak legalábbis, ezt a napernyőt: Lautréamont napernyőjét!

Valamiféleképpen ide került Bus Károly-Kardelhez, őt tették meg ama napernyő órévé. Más a pecsétet őrzi, ő az ernyőt. Itt. A Járáson. A Sajtin-halmon. A széksóban. Hol az ernyő, kérdem kétségbeesve. Mutassa már, mondom. Jutkának is mutathassam, megbizonyosodjam, nem hallucinálok. Előhossa valahonnan a hűtőház mögül. Lassan, nagy szakértelemmel nyitja. Hirtelen megfeszül, kattan. Behúzódik alá. Néz, les alóla bennünket. Ahogyan az egér les a lyukból. Félve. Megrettenve. Valami még nem tapasztalt fájdalommal a szemében. De ugyanakkor van valami ravasz-kíváncsiság is ebben a tekintetben. Először is vár, mit tudunk kezdeni vele, be tudom-e pászítani a világba. Ezzel a nagy, málnaszín napernyővel. Noha nem érti egészen, miért is éppen ez a napernyő izgatja leginkább a fantáziámat, amelyet talán távoli rokonai szuperáltak volt ki a DÜHÖNGŐ-ben, vagy a Kálváriára néző TEXAS-ban. Áll soká fegyelmezetten, jöllehet látom, titkon ő is levesz bennünket.

Száll alá a nap. Félek, ahogy a horizontra ér, parazsa felgyújtja a vaddohány, az ökörnál végtelen selymét, s az gyorsan az ernyőhöz vezet, belekap megfáradt málnaszín anyagába. Aztán, noha a nyereg már nincs fönn, felül a számárra. Felém nyúl, megsimogatja fejem. Mintha csak azt mondaná, te is Bus, én is Kracsun... Én is szeretném megérinteni, megsimogatni, de nekem nincs olyan, azt a spanyol márkit idéző mozdulatom, csak vigyorgunk...

Másnap benn Kanizsán, teljesen véletlenül, megboldogult bátyám felesége, Irma, Kardelt említi. Te ismered Kardelt, kérdem. Igen, szokott nekem segíteni kishomoki tanyánkon. Akkor majd vele is elmeséltetem a történetet, mondom.

Kivel, kérdi. Milyen történetet? A Busok történetét. A Busok Kracsun-ágának történetét. Nem érti. Ő Gilice... A fia meg Tolnai... Kíváncsi vagyok, ő hogyan látja, hogyan Bus Károly-Kardelt... Szeretnék találkozni Kardellel, mondom. Ő is Kracsun, én is Bus, mondom. És hát akkor nemcsak Kracsun, hanem Kardel is. Bus Kardel. Szeretném, ha Bus Kardel is tollba mondaná nekem az életét. Tollba mondva is ugyanolyan cifra, mintha én cifráznám, jóllehet megállás nélkül imádkozom, ments meg, uram, a cifra szövegektől... Hát, mondja unokaöcsém, Tolnai Csaba, cifra az annyit jelent, mint: nulla... Azért mondhatja, mert valakitől hallotta, Kumbukto felől tudakolóztam az elhagyott ostorkai iskolában élő remete matematikusnál, Kumbukto felől, ugyanis a kumbuktói matematikusok, akik fehér számaron közlekedtek a sivatagban, a kumbuktói matematikusok találták fel a nullát... Cifrázni, sok kis köröcskét varrni, folytatja Csaba, aki kitűnő néprajzos, valójában olyas valami, mint amikor a borbély lenullázza a fejed...

A fekete francia füzet BUS KÁROLY-KARDEL ÉLETE bekerült a többi Tanyasi téka közé a tulipános ládába. Szeretem, ha füzeteim idővel átveszik a láda dohos szagát. Egyszer majd újra átszörözöm. Az életét, mondom, de alig múlik néhány nap, ismét előveszem. Valamiért úgy érzem, immár minden, ami jön, oda tartozik. Oda kell vezetnem.

Kötelet fontunk odaát, szép köteleket, amelyek egyrészt gyerekkorom köteleseit idézték, mindenekelőtt Berec bácsit, édesapám barátját, azért ragyogtak, valamint műanyag voltak miatt, valóban úgy ragyogtak ott kifeszítve az alkotásban, mint a lézer...

Volt kint nálam a tanyán Barceló, a nagy katalán festő. Körülszaglászott mindent. A tulipános ládát is. Mesélte, Afrikában, ahol leginkább fest, a természet kicsipkézik, kicifrázzák a rajzait. Megkaptam tőle afrikai naplóját. Mert ő azonkívül, hogy katalán, Spanyolország festője, meg a tenger festője, meg főleg Afrika festője, tán a legnagyobb festője Afrikának, igen, arról szándékozom írni, Afrika-festészetéről, meg hát persze tenger-festészetéről is, valami nagyon anyagszerű dolgot csinál, jóllehet egyértelműen Courbet nyomán, ha nem éppen afféle tisztelgésné is előtte ... Utána kísértáltunk a Járásra. Leheveredtünk. Alkonyodott. Kicsit talán el is szenderedtünk. József lefényképezett bennünket. Később kaptam a fotókból. Az egyikre rácsöppent valami. Próbáltam ledörzsölni, de fölsértettem az égboltot. Aztán nyállal próbáltam szépen elsimítani a fenti szakadékot. Meg kellene mutatnom neki. Azt a fenti szakadékot. Hiszen Avignonban majd találkozunk, ha Isten is úgy akarja, addigra megjelenik közös kötetünk. A Miquel Barceló árnyéka. Milyen jó lenne, ha éppen ez a fotó kerülhetne abba a kötetbe, amely különben is irreálisnak tűnik, éppen pászolna hozzá ez a Járás feletti beszakadt égbolt...

Lenn a tengeren meghalt Bicskei Ottó. Hazahozták a hamvait. Valamit talán a tengerbe is szórtak belőle. Ott, nem messze Splittől, Kaštel Stariban, közvetlen Čipiko, a nagy olasz származású dalmát szerb író szülőházánál... Ismét előkeresem a fekete füzetet, hogy feljegyezzem Ottó halálát.

Jeges utakon jöttek, még Zombornál is eltévedtek. Ági, Ottó felesége, meg Anikó, a barátnőjük, hoztak lenről, az urna mellé egy csokrot. Négy nagy fehér osztriga kagylóhéjból meg fehér orchideából. Elállt a lélegzetem. Még sosem

láttam ilyen csokrot. Ottó nem volt oda a tengerért. Lenn élte életét, mert Ági szerette a tengert. Közel álltak Holti Máriához, a magyarországi származású, vajdasági dalmát írónőhöz, aki ott élt, nem messze a bogumil virág alatt rogyadozó Brelában. Őt Makarskán temették el, ott élnek a gyerekei, jártam a sírjánál... De Ottó nem evett halat, se osztrigát, csak disznóságot, főleg bécsi szeletet. Számunkra mégis fontossá lett, hogy ő, éppen ő – a világ szexuális forradalmának beindítója, egész életében ezt bizonygatta, ő indította be, ő személyesen, ezt a bizonyos forradalmat egy Svédországban megjelent könyvével, amit azért nem lehet immár leellenőrizni, bizonyítani, mert nem az ő, hanem a fordító neve alatt jelent meg (lásd Egy világitótorony eladó című írásomat a győri Múhely tenger-számában) – ott trónol lent a tengernél. Igen, mondtam, Ottó úgy került a tenger mellé, mint Lautréamont napernyője a varrógép mellé... De ha felöltötte halványbordó zakóját, és végigsétált a riván, mindenki utánafordult. Azt sugdosták, még a helyiek is, nyugalmazott admirális, jóllehet Ottó éppen hogy folyamórként harcolta végig a világháborút. Minden egyes alkalommal megrezzentem, amikor a pap azt mondta, hogy Ottó testvérünk, akkor meg könny szaladt a szemembe, amikor azt énekelte, hogy Övé a tenger...

Álltam a kripta mellett, alant Tukacsok, Dukaiak. Ági mondja, Ottó biztosan nagyon örült, hogy itt voltál... Ottó lánya, Ottilia is odajött hozzám, húsz-harminc éve nem találkoztunk, még mindig szép, meséli, az apja nem engedte, hogy megnézze azt a filmet, A flamingó térdét, amit a barátaimmal csináltam róla, most, ha küldenék neki egy másolatot, megnézné...

Az egyik újabb, kedves barátom által írt, kitűnő regényelméleti Goethetanulmányban olvasom a Vonzások és választásokról, bemásolom ide a fekete füzetbe: A többi szereplő azonban – főhőseink – mind, mutatis mutandis, az „Ottó” névre hallgatnak: hiszen még Charlotte és Ottilia nevében is ott a szó töve. Elemek csupán. Minden megjelenésük egyben megjeleníti a szerkezet ama pontját is, amelyen fellépnek. Mintha egy bonyolult vegyület térbeli képletének kijelölt helyei volnának. Így írják önmagukat...

Nincs más, vezetem tovább a fekete füzetet. Mi az, kérdi fiam, ékírsz már te is!? Nem, mondom, csak ácsuceruzával... De nem várja meg a választomat, továbbmegy.

Suzuki a keresztény és a buddhista miszticizmusról írt könyvében Eckhart mestert idézi, amire érzékenyebben reagálok, mint gondoltam volna, minden biztonnal Lukács bácsi említett kijelentése miatt.

Az Isten, mondja Eckhart mester, hagyott egy kis pontot, amelyben a lélek viszatér önmagához, és megtalálja magát és megismeri magát, mint teremtményt.

Igen, nagy benyomást tesz rám ez a kis pont (a kis pont és a szatori a fejezet címe), ahogy először elolvasom. Kronologikusan az Istennek a légy intelligenciájával kellene rendelkeznie, ha tanulmányozni akarná a légy létét. Ennek az intelligenciának a lélekben való ébredése, a „kis pont”, létrehozása.

Holland, mondom, s ez nem azt jelenti, hogy régi kép, hangulat, hanem a tehe nek esti, lassú, súlyos alig-mozdulatai az egész napos legelés után, a fejes előtt, az alkonyatban.

Átvágni egy kopasz nyakú kakas nyakát. Ma csak ezt írtam a fekete füzetbe.

Elég szamojéd kutyám fehér szőrébe túrnom, hogy levezessem az ideget, mondom.

A nap legszebb pillanatai, amikor Jutka az első udvarba, amely nagy, akár egy focipálya, engedi a baromfit. A kacsák kezdik a már-már röpkésszé emelkedő futást, aztán a gyöngyösök, a pulykák, a parlagi gatyás tyúkok, a búbosok, a mutáló jércék.

A három ecet szépen megfogta. Ősre vagy tavaszra ismét ültetek, képezek még egy kis felnyírt ecetligetet. Az ecetet fel kell nyírni, ezt is Özvegytől, a nyomdásztól tanultam, neki ugyanis csodálatos kis, magas ecetligete van Palics és Hajdújárás (ő úgy mondja, Bácski) között. Ő mesélte volt nekem, hogy egykor a francia király kizárólagos tulajdonát képezték az ecetfák, csak ő ajándékozhatott belőlük, aztán meg valahogy észrevétlen deklasszálódott, szinte lumpenné lett a fák között. Én kötődöm hozzá. Mint a gyöngyösökhöz. Ecet és gyöngy. Összetartoznak. A gyöngyösök az ecetfákon szeretnek legjobban aludni. Nálunk a baromfiudvar összekócolódott, sosem is visszavágott, matuzsálem ezüsfüzekkel, mert az ecetliget elől van, elől, a tanya jobb és bal oldalán.

Megnéztük az Apró lipicai lovait. Még az öccse említette őket, amikor két éve egyszer Berlinben felhívott Svájcból. Mondta, menjünk, nézzük meg. A Disznósírt szeretné elolvasni, tulajdonképpen azért hívott. Mondta, bátyám feleségétől, Irmától kapta meg a berlini számomat. Aztán később, immár Ljubljanában élve, egyenként kell visszahódítanom egykori városaimat, nagy meglepetésemre azt kellett tapasztalnom, ismét a lipicai lovak mint olyanok kerültek a szlovén szellemi élet homlokterébe. Különös volt, otthon, Szerbiában a koszovói ütközet mítosza, itt, ebben az immár európai kis államban pedig egy állatfétis. Noha Bruxelles-ben már, igaz, nem kis harc árán, mert hát az osztrákok és az olaszok is igényt tartottak rájuk, sikerült levédeni a lipicai lovakat mint olyanokat, ám mostanra meg már a bankok egyre szaporodó golfpályái, a golfpályákhoz érkező autók kezdték veszélyeztetni ősi csendjüket. Mindennap lehetett cikket találni róluk az újságokban, de a színházban is éppen róluk íródott az egyik nagyreményű kollégám drámája. Megnéztem. Ferenc József, Tito és Bruxelles viszonyulása a lipicai lovakhoz, mármint a szlovén nemzeti identitáshoz. Mosolyognom kellett, jöllehet engem nagyon is érdekelnek a mitikus szlovén lovak, noha inkább a Mušić által megfestett, barlangrajzokat idéző, világi jellé tisztított kis, hegyi lovak képében... Aprónak nagy bajsza van, világelső kuvasza meg komondorai, valamint lipicai lovai és bivalyai is vannak. Azokat is megnéztük. Német feleségével nem tudtunk találkozni, mert Németben van éppen.

Löszabát gyűjtöttem, kevésbé sérültek, mint felénk, ahol mintha valami nagyobb tömbből, magmából lennének letördösve. Szép, szikes kopásokban topogtam, kilépve papucsomból, mezítláb soká. Lefényképeztünk egy nagy, monumentálisnak mondható, modellértékű tehénlepenyét. Az erdőhöz érve kerestük a görbe csontfát. Vártam, a kék pillék felhői lebujjenek. És hogy ezek a lepkék eszembe jutottak, abban kellett hogy legyen valami szerepe Bus Károly-Kardel szellemének is, annál is inkább, mert egyszer csak feltűnt a Járás felől kis kocsija. Ugrálni, ujjongni kezdtem. A barátod, mondta Jutka. Elébe siet-

tem. Kutyái mellette, kecskéje mögötte lépkedtek. Nusi mint régi ismerősöket üdvözölte őket. Nagyon megörültünk egymásnak. Most, a nyár kellős közepén, orosz sapkája volt a fején. Hanyagul hátradőlt, lábát keresztbe téve cigarettázott. Kéztartása, profilja, függetlenül sapkájától, ismét azt a spanyol márkit idézte, akit, említettem, El Greco egyik festményéről ismerek. Mondta, Bicskei Matyinnál szolgál. Jó dolga van. Cukorrépat hoz éppen vietnami malacának. A fotók felől kérdez. Mondtam, majd juttatok neki belőlük. Persze nem került rá sor, noha hívtam elő belőlük az ő számára is.

Aztán ősszel egyszer még találoztunk. Esett, borús, kutya idő volt, szinte sötét. Megöregedve, ázottan gubbasztott a bakon. Beteg, mondta, megy orvosságot íratni magának. Miért nem emeli maga fölé a nagy málnaszín napernyőt, kérdem. Legyint, szép, éles kezével...

Akárha egy felakasztott, élő szobor. Megsajnálom. Belátom, így vagy úgy, jobb lett volna.

Mindig nagyon megörülök Bus Károlynak, de aztán igyekszem távolságot tartani, ugyanis valamiféleképpen, az ő érdekében is, éppen folyamatban van fikcióvá emelése. Jóllehet ez a folyamat számomra nem is olyan egyszerű, lévén hogy mindig faktográfiával kezdem, hőseimet név szerint említem, mint ez esetben is, éppen hogy magára a nevére mint olyanra tapadok. Olyannyira, hogy aztán már hiába próbálok minden irányba menekülni, el egészen Kumbuktuba, de nem megy. A dolog feleúton megreked. És lám, Bus Károly-Kardel is lóg szövegem felett. Akárha egy felakasztott élő szobor. Megsajnálom. Belátom, így vagy úgy, jobb lett volna. Sírnom kell. Nem először mondom, de sosem ennyire búsulva, ha nem tudok segíteni rajtuk, úgynevezett hőseimen, nem lenne szabad megbolygatni életüket. Hiszen akkor, utoljára, abban az esőben, abban a sötétségben is haza kellett volna küldeni, s nekünk kellett volna bemenni a városba orvosságért... És mellette maradni, tán át is vinni a mi tanyánkra, egy deszkán bedugni a forró kemencébe, mint nagyanyáink tették, hogy kiizzadja betegségeit.

Bus Károly-Kardel...

Sokszor emlegettem már, Jutka édesanyja Jászárokszálláson született. Tanító édesapját, aki együtt járt volt iskolába Gárdonyival, sokat ittak, mulattak volt együtt, büntetésből helyezték át Oroszlámosra, majd Cservenkára, és végül Palicsra... Egyszer Pesten, egy ellenzéki buliban, Eörsi vitt el oda, Mészöly is ott volt, teljesen véletlenül beszélgetésbe elegyedtünk Donáth Ferencsel, a legnagyobb tekintélyű magyar ellenzéki politikussal... Már a harmadik mondat után kitűnt, ő is jászárokszállási. És együtt gyerekeskedett Jutka édesanyjával, tán még udvarolt is neki. Nem győzte dicsérni szépségét... Távozásunkkor melegen üdvözölte Jutka édesanyját. Majd félrehúzott. Mondta, lenne egy kérése. Tessék, mondtam. Szüksége lenne Edvard Kardelj öngazgatásról írt könyvére, mondta, ami, ha jól tudja, magyarul is megjelent volt nálunk. Fel kell készülnünk a hatalomátvétellel... Azt a népi írótól tán már sejtjük, mit kell csinálnunk a földdel, a parasztokkal, de azt is meg kellene tanulnunk, mit kell majd csinálnunk a gyárakkal...

Aczél Géza

(szino)líra

torzósztár

ama

légy vagyok de ne legyek ha megérdemlitek hogy legyek legyetek zümmögte pimasz úr a légy erény – szavamra így kezdődött egykoron humorpályázatra egy kis klapanciákkal terhelt apró költemény vagy inkább zengzemény talán a pénztelenség dühébe keretezve hátha valamennyit fial a pályázató beste pénztárcájának degeszre tömött teste némileg talán a göröngyös pályák szélére taszítottak is inspiráltak akik szilenciumban négerként olvashatatlan műveknek idegen halmazára hágtak kissé megpofozgatva a szerzőt és a jegyzett fordítót aki ezért némi baksissal nekik lóg úgy emelkedve hogy vízhordóké a hála mert arctalanul a hátsó ajtón beengedte őket a nagy karámba hol akárcsak manapság erős kétellyel tűzdelve szélhámos szellemi futamokat nyerve házmesterek ismét gyúrnák a művészoilágot ám ha jóhiszeműek vagyunk talán előbbre hozhatnánk a reklámot amely mögött a kor kissé fellelegzett és jelentős művész is csinálgatott egyet-egyet ahogy gyermektelen költők megkapó gyermekverset s a viszonyokat feldolgozva mint korai klapanciámban már nem futná be orcámat a pír legyen a tisztas halál ama légyapapír

amatőr

kikerülhetném a címszót valamilyen félmondatos blöffel ám a sok évtizedes szerkesztés után már nem lehet főleg úgy hogy hosszú tűnődéseken keresztül kényszerültél valamiféle gyanús döntésre kik is a profik és kik az amatőr emberek még szerencse különös okokból eme sávban a művész fogalma nem mozog egy leejtett táncos összedől ház megbomlott ritmusok mentén aligha volt egykor vitatott mi az ok a kényszerű fanyalgásra még ha a géniusz is botlik múltja felől a múltó epizódnak nincsen ára hiszen már legendákba van bemártva összes gesztusa talán csak a festőknél tétováztam ők dőltek először neki fejszékkal az évszázados fáknak krikszek és krakszok mögé zsúfolva a látás új szemléletét melyre felhevült sokakkal együtt avantgárd módra bedőltem én no de az irodalmi szöveg ami hol látványba hol zörgő hangeffektusokba beleverve döngette a bontásra ítelt falakat a dada árnyékában egyszer csak elakadt és utólag hiába csapott fel az ember kedve amikor cinikusan szurkálni kezdte a klasszikus költői valót a huzatban a visszautat kereste hol az értéket is hidegre tette s azóta modernként meakulpázik

ámbar

ámbar noha jóllehet mondogatta gyakran nagytekintélyű mesterem mielőtt nekiindult az okos szónak eleinte éretlenül csodálkoztam roppant tudása miatt is nem feszül a valóznak óvatosan elindított oldalazgatás nélkül hiszen környezete gyakran belekékült ha szelleme mélységéből felhozta az évszázad megannyi intellektuális tapasztalatát miközben mi fészkelődtünk miként a szűzleány és kilazult belőlünk minden kontroll aztán hol kényszeredetten hol némi kéjjel is előbb-utóbb csatasorba állva kezdetben mint a vesztett frontokról hazatért harcos lózungoktól fáradt katonája rezignáltan kezdtük fölismerni a gondolkodás mechanizmusát hiszen az öreg sem kerülhette el az összezsúfolt pillanatban az idő megengedő terének mákonyát amelyben a mélytudatból a tudás megfelelő iránya kiakad benne az árnyalások bizonytalan magányára vár majd a feladat hogy a kételyek mögül valami érvényességnek összetartó vázat adjon és ő ezt a bonyolult viszonyt érzékeltetve adott hangot a magas véleménynek azóta is ez a szellemi tükör nekem a belőle áradó legfőbb érdem melyben a kevély kivagyiság szálnalmasan elapad

Kovács István

A nagy háború utolsó napja Cattaróban

1918. november 1-jén

*A hegyóriások öbölgyomrába tartó
tengeralattjáró fedélzetén
tisztek és legénység felsorakozva
az utolsó bevetés után.
A sorhajóhadnagy és két fregatthadnagy
elégedetten végignézik a fiúkon
majd hosszasabban
a víz és ég áttörhetetlen határsávján.
Az egymásba nőtt vállakon elsimulnak
a tenger sorfalon átcsapó hullámai,
s a trikóból kéksávós címerpajzs rajzolódik ki
a mellén háromszöget nyitott matrózbélűz alatt,
mintha viselőit éppen most készülnének
lovaggá ütni
kötelességük teljesítéséért.
Az árbocon büszkén csattog a lobogó,
amely a kikötőben már éppen mind bevonva.
Az olajszennyes nadrág elnyűtt varrásán
győzelmi indulót morzéznaak a fáradt ujjak.
Jeleit már nincs, aki vegye.*

A porondmesterből lepke lesz

*Megvadult falovakon terpeszkedve
vágat körbe-körbe az ősz,
vörös hálót vet a porondmesterre,
s bebábozza a tél előtt...*

*rajta a trapéz árnyékát is,
a gyűrű-glóriás fejet,
arcán a fények játékáig
a dobszó-himlőhelyeket.*

*E számot titkon ki szerződtette
maga ellen...? – Maga az élet.
És benne csakis a porondmester
a cirkusz-öröklét lepkéje...*

*A publikum mindig nagyérdemű,
s vasközösség – a tapsai során.
Magányos a rivaldafényben ő;
bohóc, artista, zsonglőr, idomár.*

*Meghajolnak és elvonulnak
nem erved fel a lárvák csendjét,
amíg a fényszórók kihunynak.
Lég-porondmesterek a lepkék...*

Zelei Miklós

A diktatúragyár bevétele

Olefinprogram?

Hahaha!

Gumibotgyártás.

Ebbe a gyárba dr. Tenkess Samu ezereskapitány, a Nagyfaluí Jövőgyártók Hivatalának igazgatója még soha nem tehette be a lábát. Indulás előtt gondolkodott is, hogy a különleges eseményre ünneplőbugriját öltse-e magára. A zsinóros, sűrű mentét Bocskai nyakkendővel, fekete pantallóval?

Trapper farmert ránt, és úgy vágja be magát a négyütemű Trabantba.

A kapuban elégtételt érezve fordítja el a fejét, és nem fogadja a portás köszönését. Holott eddig mindig köszöntek egymásnak. Határozott léptekkel tart az igazgató irodája felé, fölrántja a párnás ajtót, körülnéz, tekintete mintha nyugtázná mindazt, ami belül van.

Nagy grafikon borítja a falat, piros nyilacskek jelzik a haladás töretlen ívét az 1945-ös indulástól kezdve, s hirdetik, hogy ebben a gyárban a termelés fokozódása a termelékenység eredménye, nem pedig a létszámnövekedése. Már az első évben annyi gumibot készül, hogy kétszer körülérték volna az egyenlítőt. Egymásra állítva pedig százszor olyan magasra érnek föl, mint az első szputnyik.

És még ezután köszöntenek ránk a szédítő évek!

1957.

Az ifjúsági probléma lendülete.

1968!

A kiugró termelés 1982-ben, hála az 1981. decemberi lengyel ostromállapot extra rendeléseinek. A lengyelek ne sztrájkoljanak, hanem dolgozzanak inkább. Méltatlankodtak a magyarok, és szaporán jártak a gumibotgyárban a magyar munkáskezek.

A tartós román export.

Hazugság!

Hát Románia még vadászrepülőgépből is önellátó abban az időben.

De Biharpüspökínél Made in Hungary gumibottal várni az utasokat, talán mégse irredentizmus.

Elüzem!

Kiváló vállalat plakett.

Részlet a *Mandulafecske* című regényből

Az igazgató irodájának falán a trófeák.

Druzsba Narodov Emlékérem.

Belügyminiszteri dicséret kétszer is.

A Munka Vörös Zászló Érdemrendje.

A Munkásőrség Országos Parancsnokságának elismerő oklevele, a szocialista munkaverseny vándorzászlai és jelképei. Már nemcsak hosszában, hanem egymás mellé rakva is kétszer körbeérnek a földet az itt készülő kifogástalan minőségű gumibotok.

– Ennek vége! – gondolja dr. Tenkess Samu, de amint becsapja maga mögött az ajtót, már mondja is, a termelési mutatókra tapadt tekintettel. – Vége!

– Sami, Samikám!

– Csak semmi Sami! A Nagyfalui Jövőgyártók Hivatalának igazgatója, a Bandérium ezereskapitánya vagyok.

– Kóla, kávé, ásványvíz, igazgató ezereskapitány úr? Vagy valami különlegesebb?

– Nem kólázni jöttem!

– Hanem?

– A Nagyfalui Jövőgyártók Hivatala tegnapi dátummal létrehozta a Monográfia Bizottmányt, amely engem választott elnökének.

– Elnök úr, gratulálok!

– A Monográfia Bizottmány megalakulása után elfogadott Ramproga és Munkamenet első pontja kimondja, a Nagyfalui Jövőgyártók Hivatalának, a Bandériumnak és a Múzeumbarátok Körének támogatásával, hogy ennek a gyárnak a kapuit mindörökre bezárjuk.

– De mért?!

– Az új Magyarországon ennek a diktatúragyárnak nincs helye.

– Magántulajdon, piacgazdaság, többpártrendszer, demokrácia, jogállam – sorolja Dévai, a gumibotgyár igazgatója.

– Pontosan. Úgyhogy mint elnök ezereskapitány, a jövőgyártás nevében átveszem a kulcsokat. Kifelé innen, Dévai!

– Ne hülyéskedj, Samikám. Tegnap reggel óta ez egy magánvállalat. Az enyém. Tegnap reggel óta én vagyok itt a tulaj.

– Hát én ezt nem tudtam. Nekem nem mondta senki.

– És az egyetlen munkahelyem! Több mint negyven éve dolgozom ezen a poszton. A hűség nektek is kell, Sami.

– Mi erről nem tudtunk!

– A magántulajdon, ez a mi közös nevezőnk, Sami. Ne azt nézd, amit láatsz, hanem aki mögötte van, a magyar magánvállalkozót. A tegnapelőtt még elátkozott magánszektort. Az életrevaló magyar maszekot, Sami. Magyarságunk egybeforraszt minket. Magyarokat a piacgazdaságba! Én, Sami? A legvadabb ávós érában is maszek szerettem volna lenni! Rákosi alatt is a piacgazdaságért küzdöttem. Hiszen én már akkor is tudtam, hogy célunk a Nyugat. Én már akkor is biztos voltam benne, hogy oda kell majd csatlakoznunk. Kádár idején is, amikor halálra froclizták és adóztatták a kisipart, ez a vén szivar – mutat magára az igazgató – tudta, hogy egyszer majd őbelőle is magánvállalkozó lesz a független

Magyarországon. És én fejlesztek, Samikám. Ez az új gyárépület itt, nézz ki az ablakomon, másfél éve áll! Minden omlik össze, ellenben én építkezem.

– Már nem lehet átlátni a folyamatokat.

– Dehogynem. Felejtsük hát el ezt a kis affért, édes Samikám.

– Az nem személyes volt.

– Persze, hogy nem! Készüljünk a jövőgyártásra. Nekem ajánlatom van: fogjunk össze. Mert például mi a fenét fogtok csinálni a munkanélküliekkel?

– Milyen munkanélküliekkel?

– Piac lesz, Samikám.

– Igen. És végre fölmegey a munka értéke!

– Hát az föl. De gondoldj arra is, hogy megszűnik a sok léhűtő munkahelye.

Azt hiszed, kell itt nekem főállású kommunista párttitkár? Én nem lacafacázok, Samu. Nekem arra nincs időm. Fölajánlok neki egy segédmunkási lehetőséget, és ha nem köll, akkorát rúgok bele, hogy seggen csúszik ki a gyárból! El fogod helyezni?

– El ám! Segédmunkások nekünk is kellene. Nem a bosszú, hanem a becsület.

Ez a mi üzenetünk.

– Ám közben tekintsd meg, kérlek, újításunkat!

– Mi ez?

– Na mi?

– Mi?

– Mi mi?

– Na mi?

– Hát könnygázszóró gumibot! Ez politikasemleges. Az Alkotó Ifjúság pályázatra adta be az egyik fiatal, ambiciózus szakemberünk, a Nagy Jani. Nyert is! Alkotó ifjúság nektek is kell. A rossz politika a történelem szemétdombjára, de a teljesítmény, a minőség, a szakértelem és az értük járó elismerés maradjon meg! Pannika, Pannika! – szól a titkárnőnek Dévai igazgató. – Kerítse nekünk elő a Nagy Janit, de rögtön! És hozzon kávé is, örmény konyakot, Ararátot! Vagy egy kis pántlika?

– Konyakot nem, még vezetek – tiltakozik dr. Tenkess Samu. – Egy kis pántlikát!

– Akkor pántlika.

– Úgyis ki van száradva a szám.

– Hívatott, főnök! – áll meg a küszöbön Nagy Jani.

– Gyere csak, Janikám, gyere gyorsan! Mutasd be az ezereskapitány elnök-igazgató úrnak a találmányodat!

– Az csak egy újítás, főnök.

– Ne szerénykedj! Az az én dolgom.

– Ezereskapitány elnök-igazgató úr, szíveskedjék a demonstrációs pulthoz fáradni.

Dr. Tenkess Samu fölhaltja a páleszt, odaballag a bemutatópulthoz, és érdeklődve figyel.

– Ezek itt mind a határozott fellépés hagyományos eszközei, a méreteik ugyan különbözőek, de ettől eltekintve teljesen egyformák. Céljuk is azonos, az eljárás

alá vont személy jogsértő magatartásának megszüntetése és a hatósági akarat kikényszerítése. Ezek pedig a könnygázszóró palackok. Szolgálati fellépése alkalomával az intézkedő rendőrnek nehéz helyesen választania. Gumibot? Könnygáz? Könnygáz? Gumibot?

– Dió, mogyoró, dió, mogyoró? – mosolyog az igazgató.

– Ha úgy dönt, hogy dió is, mogyoró is – folytatja az ifjú alkotó –, akkor, úgy is mondhatám, ezereskapitány elnök-igazgató úr, hogy még semmi nem történt, de a rendőrnek máris mindkét keze le van kötve. Újításom egy mondatban: gumibot és könnygáz egyesüljete.

– Viribus unitis – mondja az igazgató.

– Tessék kipróbálni, ezereskapitány elnök-igazgató úr! Egész nyugodtan.

Dr. Tenkess Samu óvatosan, csak éppen egy icipicit megnyomja a gombot: illatfelhő borítja be az irodát. Az igazgató és Nagy Jani boldogan kacag.

– A változások idejére készített bemutatódarabokból parfüm spriccel, Samikám. Parancsolj – önti a pántlikát Dévai.

Kacag Samu is. És azt mondja poharat tartva:

– Igazgatókapitány úr, köszönöm.

A bársonyos forradalmár nem hal meg a barikádokon. A forradalom a fiataloké. A bársonyos forradalom meg azoké, akiknek a lelke petyhüdtlen, ráncosan becsípődött a múltba. A bársonyos forradalmár azt is kétszer meggondolja, hogy fölkeljen-e a szokásosnál egy órával hamarabb, nemhogy pofán csapatná magát a sűrített marxizmussal.

Illatoznak egész délután.

– Mert ilyen a politika – beszél magában dr. Tenkess Samu, amikor a jobb oldalon beül a Trabantba. A volán mögött az igazgató sofőrje. Hazavezeti a Trabit, nehogy az ezereskapitány elnök-igazgató úrnak problémája legyen. Mögöttük az igazgatói Mercedes gurul, hogy a sofőrt majd visszavigye. A Trabant mindkét ajtajára piros-fehér-zöld mezőben büszke huszárcsákó festve, fölötte aranyszínben lángolnak a Cum Deo pro Patria et Libertate betűi.

Arcán a mindentudók mosolyával dr. Tenkess Samu vissza-visszanéz a magántulajdona kapujában integető kézre.

Kötter Tamás

A pokolba vezető út

Anyám világ életében a legjobbat feltételezte a másik emberről, és igyekezett empátiával közelíteni felebarátai problémáihoz. Tele volt jó szándékkal, és – ahogy arra vasárnaponként a plébános úr a templomban figyelmeztette a híveket – minden alkalmat meg is ragadott, hogy ezt kimutassa. Elfutni sem lehetett ez elől a mindig tetterre kész jó akarat elől, de nem is volt hová abban a kis bakonyi faluban, melynek lakói úgy éltek együtt, mint egy nagycsalád. Persze – ha más-honnan nem is, de a közmondásból – tudjuk, hogy nemcsak a mennyországba, de a pokolba vezető út is jó szándékkal, néha bizony ugyanazzal a jó szándékkal van kikövezve.

Egy alkalommal például anyámmal meglátogattuk az egyik rokonunkat, akit akkor engedtek ki a kórházból. Rezső bácsi nem az a fajta rokon volt, akit az ember meghív a karácsonyi vacsorára, vagy a főasztalhoz ültet az esküvőjén, ne adj' isten felkéri, hogy legyen a gyereke keresztapja. Még az is lehet, hogy egy cseppnyi közös vér sem csörgedezett az ereinkben, mert nem emlékszem, hogy akár egyetlen alkalommal is feltűnt volna a régi fekete-fehér, aztán az idők múlásával kiszínesedő családi fényképeken, vagy szóba került volna családi körben. Nyilván, ha városban laktunk volna, letudjuk az egész ügyet egy telefonnal, de falun – legalábbis felénk – születéskor, betegség vagy halál esetén az ember ellenállhatatlan késztetést érez, hogy szinte már családfakutatóként elmerüljön a família ködbe vesző múltjában, és kibogozza a legszövevényesebb rokoni kapcsolatokat is, jó alkalmat teremtve a vizitelésre.

Ez a kötelesség a nőkre hárult. A férfiak napközben a téeszben dolgoztak – legalábbis úgy csináltak –, délután a háztájiban tettek-vettek, este meg a kocsmában ittak és okoskodtak.

Akár a rokonunk volt, akár nem, anyám úgy határozott – „ha már hazajött a Rezső”, magyarázta apánknak –, hogy tiszteletünket tesszük nála. Rezső bácsit, akiről egészen a betegsége napjáig nem tudtam, hogy bár csak távoli, mégis a rokonunk, gyakran láttam a faluban. Nagydarab, melák ember volt, hatalmas lapáttenyerekkel; traktorosként dolgozott a helyi téeszben. A negyvenes éveit taposta, apámmal volt egyidős, bár jóval többnek nézett ki. Hol volt akkor még „a negyven az új hús” meg a többi, manapság divatos dolog. A nyolcvanas évek közepén jártunk, nemcsak egy másik évszázad, de mára már egy egész évezred választja el tőlünk azt a korszakot – a szocializmusról nem is beszélve. A negyven, az negyven volt, de inkább ötven. Rezső bácsi feje éjjel-nappal egyformán paprikavörös volt. Azt hittem, hogy a szél cserzette ki az arcát vagy a nap égette tűzpirosra a földéken; télen pedig a hidegre gyanakodtam, influenzajárványok

idején a lázra. Gyerek voltam, s mint minden gyerek – hasonlóan anyámhoz –, naivan és jóindulattalelve szemléltem magam körül a világot, mindenkiről a legjobbat feltételezve.

„Sanyi, ez beszürkült. Ez lehet, hogy meg fog halni”, számolt be apámnak még aznap este vacsora közben anyám látogatásunk tapasztalatairól. Rezső bácsi tényleg nem volt túl jó formában. Az arca, ahogy anyám megállapította, hamuszürke volt, de én ezt egyáltalán nem találtam furcsának. Így okoskodtam magamban: Rezső bácsi hosszú hetekig kórházban volt, ahol nem fújt a szél, nem tűzött a nap, és bizonyára fagyni sem fagyott – ez utóbbi már csak azért is bajos lett volna, mert éppen nyár volt. Influenzára sem gyanakodtam, hiszen egyetlenegyszer sem tüszentett, és az orrát sem fújta ki, mialatt anyámmal sutogva diskurált. Az viszont már nekem is szemet szúrt, hogy mennyire lefogyott. Lógott rajta a ruha, nagy marha lapátkezei elvékonyodtak, a fehér csontok majd átszúrták a kézfejét. A feje különösen nagyra nőtt, olyan volt, mint egy nagy lufi, amelybe túl sok levegőt fújtak, és bármelyik pillanatban szétdurranhat; úgy billegett a sovány nyakon, mint egy pálcára kötözött léggömb. Lassan beszélt, és nehezen fejezte ki magát; hosszasan gondolkodott minden mondat előtt. Nyilván nem volt a szavak embere, hiszen egész nap a földeken dolgozott; egyedül ült egy traktorban – és még ott volt a betegsége is. Mindennek ellenére, éreztem, hogy az agya lázasan dolgozik; valami leköti a figyelmét. Bosszantott a helyzet, mert éreztem, hogy valami hétköznapi dolgról lehet szó, ami ott van a szobában, csak én nem veszem észre.

És valóban; ott volt végig előttem, csak éppen nem ismertem fel. De hát gyerek voltam még, nem igazodtam el a felnőttek világában. De azért, minden naivságom ellenére, jó fél óra után szemet szúrt, hogy Rezső bácsi figyelmét az ajándékunk köti le: egy üveg bor. Igen, anyám egy üveg bort vitt neki ajándékba. „Fogyaszd egészséggel, Rezsőkém!”, mondta, amikor odaadta neki, de ezen egyáltalán nem lepődtem meg. Íratlan szabály volt mifelénk, hogy a nőnek bonbont és virágot, a férfinak bort vagy pálinkát illik vinni, még akkor is, ha az illető a halálán van. Nem tudom, honnan jött ez a szokás, milyen régi volt, igaz, soha senki sem kutatta az eredetét, és soha senki sem vonta kétségbe a létjogosultságát. „Miért bámulja úgy ezt az üveget?”, tettem fel magamnak a kérdést, követve állítólagos rokonunk tekintetét, aki úgy meredt a borosüvegre (talán Egri Bikavér volt benne), mintha az a meséim mindent tudó varázsgömbje lett volna. Persze szó sem lehetett róla, hogy megkérdezzem tőle. Olyan komoly – és néha ijesztő – dolgokról beszélgettek anyámmal, mint a májzsugorodás, sárgulás, valaminek az elégtelen működése, egy szerv funkciózavara (talán ez is a máj lehetett, de nem értettem pontosan, mert Rezső bácsi halkán, szinte nyöszörögve, míg anyám, szokásához híven, fülsiketítő hangerővel és hadarva beszélt) és más hasonló, egy általános iskolás gyerek számára érthetetlen tünet. Talán, ha idősebb lettem volna, mondjuk gimnazista, aki mögött áll már némi élettapasztalat, és aki komoly biológiai tanulmányokat folytat, még a félszavakból is megértettem volna, hogy miféle betegség következteben szürkült meg és sárgult be Rezső bácsi arca, és legfőképpen, miért vannak májfunkciós zavarai.

„Csak egyet nem értek, Sanyikám”, mondta apámnak anyám, amikor végre befejezte Rezső bácsi kórképeinek részletes taglalását.

„Mit?“, kérdezett vissza apám, aki szokásához híven közbekérdezés nélkül, anyagi türelemmel hallgatta anyám zsongító élménybeszámolóját. „Mit nem értesz?”

„Hát azt, hogy mi ütött ebbe a Rezsőbe. Még ki sem tettem a lábam a lakásból, már szinte rávetette magát a borra”, felelte anyám, miközben – talán Rezső bácsi udvariatlan viselkedése miatti felháborodásában, mert tényleg illett volna benünket, ha a kertkapuig nem is, legalább a bejárati ajtóig kísérnie – a fejét rázta.

Mindezt csak azért meséltem el, hogy lássák, nem a gyermeki elfogultság és szeretet beszél belőlem, amikor azt állítom anyámról, hogy egész lényét átjárta a jó szándék.

Abban a történetben, amelyet el akarok mesélni, nem szerepel Rezső bácsi. Nem is szerepelhetne, mivel a látogatásunk után néhány nappal meghalt. Szegény már nem érthette meg, hogy felvesznek a gimnáziumba, aztán az egyetemre, és a rendszerváltást sem. „Felrobbant a mája a sok piától, aztán bekómált, és már vége is volt. Nem tudott leállni velem, hiába mondták neki az orvosok, amikor hazaengedték a kórházból, hogy, »drága uram, még egy korty, és magának vége«, mesélt az egyik szomszéd Rezső bácsi utolsó napjairól.

Ennek a történetnek a főszereplői anyám – akiben az évek múlásával egyre csak nőtt az empátiakészség és a jó akarat –, egy Márton nevű férfi, a felesége és jómagam leszünk.

Márton bácsi épp az ellentéte volt Rezső bácsinak. Vékony, szinte már törékeny alkatú, kreol bőrű férfi. Fekete, gondosan hátrafésült hajával, vékonyra nyírt Jávor Pál-bajuszával akár olasznak is hihette volna az ember. Velünk szemben lakott a feleségével és két kisgyerekekkel. A harmincas éveinek közepén járt, jól tartotta magát, látszott rajta, hogy egészséges életet él; ellentétben a falubéliek többségével, egyetlen évvel sem látszott többnek, mint a valódi életkora. Férfi létére nem ivott alkoholt, és nem is dohányzott, ami akkoriban szokatlan dolognak számított faluhelyen. A falubéli férfiak értetlenül, és egyben bizalmatlanul álltak Márton bácsi különnek tűnő szokásai előtt, és talán éppen ez az értetlenség és bizalmatlanság táplálta a köztük terjedő pletykát: hiába van felesége és gyerekei, Márton bácsi valójában buzi. Ez persze nem volt igaz, ezt jómagam is tanúsíthatom, de erről majd később.

Márton bácsi feleségét Katalinnak hívták. Porcelánfehér bőre, vörösesszőke haja volt, az arcát apró szeplők borították, ami különös bájt kölcsönzött az arcának. Hasonlóan a férjéhez, törékeny alkat volt, ennek ellenére nagyon is nőies. Ahogy a férje, úgy Kati néni is jóban volt a szüleimmel, gyakran átjárt anyámhoz: beszélgettek, receptet cseréltek; mindig hozott kóstolót a süteményből, amit hétvégére sütött. Szerettem a közelében lenni, kedvesség és türelem járta át egész lényét; úgy vettem észre, hogy a jelenléte mindig nyugtatóan hat gyerekre, felnőltre egyaránt. Mindig volt hozzám egy kedves szava, érdeklődött az egyetemi tanulmányaim felől, megkérdezte, hogy boldogulok Budapesten, és van-e már barátnőm. Boldogan meséltem neki és a férjének az egyetemi életről, a beilleszkedés nehézségeiről, és, ha csak óvatosan is, a kalandjaimról. Szerettem ennek a két embernek a társaságában lenni. Látszólag olyan tökéletes párt alkottak, olyan nagy szeretetben és harmóniában éltek, hogy szinte már példaképeimként tekintettem rájuk; gyakran gondoltam arra, ha eljön az ideje, én is ilyen nyugodt, tökéletes boldogságban és harmóniában akarok élni, mint ők. Soha, egy pillanat-

ra sem kételkedtem a házasságukban, és el sem tudtam képzelni, hogy bárki vagy bármi megzavarhatja ezt az idillt.

Hétvégén történt, akkor már egyetemre jártam, és csak hétvégeként jártam haza. Pénteken érkeztem, és vasárnap este frissen, kipihenve, étellel és tiszta ruhával megpakolva indultam vissza Budapestre. Amíg otthon voltam, általában ki se tettem a lábam a házból. Az időm nagy részét a szobámban töltöttem, aludtam vagy valamelyik órámrá készültem. Szégyellem, de szülőfalum világa – ez a keserves küzdelmekkel teli vidéki élet – és lakói hétről hétre egyre távolabb kerültek tőlem. Budapesten éltem, egyetemre jártam – ehhez a két dologhoz mértem mindent és mindenkit. Többé nem vágytam egykori pajtásaim társaságára, és arról, hogy a falu valamelyik kocsmáját meglátogassam, az egyetemi klubok nyüzsgő és izgalmas világa után többé szó sem lehetett.

November vége felé jártunk, közeledett a vizsgaidőszak. Azon a szombat estén is a szobámban gubbasztottam valamelyik egyetemi jegyzetem társaságában, amikor halk kopogásra lettem figyelmes.

Még mindig milyen otthonos a szobád – mondta jellegzetes halk, selymes hangján Márton bácsi, miközben körbenézett. Kezet fogtunk. Leült mellém az ágyamra. Néhány percig az egyetemről beszélgettünk, a közelgő vizsgákról, a falu dolgairól, de gyorsan a végére értünk ennek is, annak is. Kínos csend ereszkedett közénk.

Működik? – bökött végül a mutatóujjával a videolejátszóra.

Persze.

Mert van itt egy film – a kabátja zsebéből elővett egy videokazettát –, amit meg szeretnék nézni.

Katie és az olasz fivérek – sosem felejttem el az első címét. Beletelt vagy tíz percre, mire rájöttem, miféle videó is ez. Akkoriban még az ilyen filmeknek is volt történetük; gondosan – legalábbis a műfajhoz képest – felépített cselekmény fogta közre, és mintegy készítette elő a lényegét, és ha nem is túl komoly, de némi alapvető színészi tudást is megkövetelt egy-egy szerep eljátszása. Ma már nem készítenek ilyen filmeket, és a pornómozinak nincs különösebb története; sem szerelmi háromszöget, sem szolgáló-úrnyó viszonyt, sem az úrból érkező idegen hódítókat, akik leigázzák a földi nőket, sem más hasonló, erotikusnak ható vagy annak vélt jelenetet nem kell a szereplőknek eljátszaniuk. Ilyesmire az internet korában már nincs idő; pár másodperccel azután, hogy elkezdődik a felvétel, már egymásnak is esnek a színészek. Amikor végre magamhoz tértem a döbbenetből, amelyet az első keményebb jelenet kiváltott belőlem, rögtön aggódni kezdtem, hogy mi lesz, ha apám, vagy ne adj' isten, anyám benyit. Kulcsra nem mertem zárni az ajtót; eszembe jutott, mit terjesztenek a férfiak Márton bácsiról. Nem akartam, hogy szegény szüleim a bezárt ajtóból valamilyen végzetes következtetést vonjanak le a némi beállítottságomat illetően. Szinte magam előtt láttam, ahogy anyám ezt kiabálja: „Édes kisfiam, mit szólnak majd a szomszédok?!”, aztán még ezt: „Én ebbe bele fogok halni!” És ott volt apám is: „Gyere csak, beszéljünk egy kicsit.” Na nem, ebből nem kérek, szögeztem le magamban, és úgy döntöttem, hogy az ajtó nyitva marad. Ugyanakkor fogalmam sem volt, mit mondjak, ha valamelyikük éppen akkor lép be, amikor a Katie-t játszó Teresa Orlovskyt a két olasz fivér egyszerre dugja, ki hol éri. Hogyan magyaráznám ki

magam? Mit szól majd szegény anyám, aki a világ minden kincséért sem hagyná ki a vasárnapi misét, rendszeresen gyón és áldozik, ha a gyerekeről – aki egyházi iskolába járt, és nemcsak megkeresztelték, de volt elsóáldozó és bér málkozott is, szóval tökéletes katolikus pedigrével rendelkezik – kiderül, hogy egy perverz disznó. Mégis jobb lenne, ha becsuknám az ajtót, gondoltam. Így őrlődtem én két véglet között; a filmből szinte semmit sem láttam. Összefolytak az alakok és a jelenetek; néha-néha egy-egy hangfoszlány figyelmeztetett csak rá, hol is vagyok, és milyen istentelen, bűnös dolgot csinálók éppen.

Legközelebb, ha hazajössz, folytatjuk – rángatott ki merengéséből Márton bácsi hangja; vége volt a filmnek, vette a kabátját.

Nem akartam folytatni, hetekig nem is utaztam haza, de végül eljött a vizsgaidőszak ideje. Nem volt mit tenni, hazaköltöztem. Otthon, a megszokott kis kuckómban, távol Budapest kísértéseitől, nyugodt körülmények között akartam készülni a vizsgáimra.

Már az első este megjelent Márton bácsi. Mit szólnék egy kis lazításhoz, kérdezte, és a válaszat meg sem várva, már tette is be a filmet. Nem szóltam semmit; mint akit hipnotizáltak, leültem mellé a kanapéra. És ez így ment estéről estére.

Mit csináltok ti ott bent minden este? – kérdezte anyám néhány nappal később. Nyilván egy idő után gyanúsna k talála, hogy Márton bácsi mindennap átjön hozzánk, én pedig hosszas tépelődés után úgy döntök, hogy bezárom az ajtót.

Tanulunk – feleltem. – Kikérdezi az anyagot.

És milyen filmet néztetek?

Filmet? – adtam a hülyét.

Hallottam, hogy egy nő meg egy férfi beszélget – szorított sarokba. Tehát nem bírta ki, ha be nem is nyitott, de azért hallgatózott. Jellemző volt rá.

Fellini. Művészfilm – ennyi tellett tőlem, de ezzel sikerült zavarba hoznom. Anyám, ahogy az egész korosztálya, a Szombat Esti Filmkocktélon és olyan sorozatokon, mint a Kórház a város szélén meg a Dallas edződött, nem sokat tudott kezdeni ezzel az információval. Láttam rajta, hogy hisz is nekem, meg nem is. Szégyelltem magam, hogy hazudok anyámnak, de tudtam, hogy a valóság még jobban fájna neki. Annyi igazság volt a dologban, hogy egykor tényleg együtt tanultunk Márton bácsival, aki az érettségi után maga is felvételizett a jogi karra, de sajnos néhány ponttal lemaradt. Végül az Államigazgatási Főiskolára vették fel; diploma után a helyi tanácsnál helyezkedett el; történetünk idején egy kormányhivatalban dolgozott. Amikor megtudta, hogy én is a jogi karra felvételizek, rögtön felajánlotta a segítségét; kikérdezte az anyagot; elmagyarázta, hogyan zajlik a felvételi procedúra, mire számítsak az írásbeli és mire a szóbeli vizsgán. Hálas voltam neki az önzetlen segítségért, talán ezért sem tudtam nemet mondaní a közös videózásra.

Sejtettem, hogy anyám gyanakvását ezzel a hazugsággal nem tudom mara-déktalanul eloszlatni, de bíztam benne, hogy előbb-utóbb majdcsak megtalálom a módját, hogy megszabaduljak Márton bácsitól és az ő filmjeitől. Ez persze nem ígérkezett könnyű feladatnak, akit egyszer megragadott az ördög, azt nehezen ereszti el. Napról napra egyre mélyebbre süllyedtem a bűn mocsarában. Kezdeti vizolygásom és bűntudatom hamarosan szolid tartózkodásba váltott át, míg végül azon kaptam magam, hogy már egyáltalán nem botránkozom meg a heté-

rák és római patriciusok; francia márkik, márkinők és kurtizánok; brókerek és titkárnők; tanárok és tanítványaik és ezekhez hasonló szereplők közt játszódó történeteken. Aztán eljött az a nap is – méghozzá ijesztően gyorsan –, amikor a tanulástól elgyötört, minden értelmes emberi gondolatra képtelen agyam már-már szomjazva várta, hogy Márton bácsi kikérdezze az aznapi penzumot. Habár a józan eszem feladta a küzdelmet, lelkiismeretem lángja, ha halványan is, de pislákolat bennem, és újra és újra figyelmeztető üzeneteket küldött az agynak: ezt sürgősen abba kell hagynom.

Aki a lép fogságába esik, annak nem szabad kapkodnia, mert csak még gyorsabban szippantja magába és fojtja meg a zavaros, gyilkos mélység. Úgy okoskodtam hát, hogy én sem kapkodom el a dolgot; kivárom a vizsgaidőszak végét, visszamegyek az egyetemre, ott majd lesz időm átgondolni, hogy mit is mondok majd egykori mentoromnak, hogyan is kérem meg – anélkül persze, hogy megbántanám, mert azt semmiképpen sem szerettem volna –, hogy hagyjon fel a filmnézéssel, vagy legalább ne nálunk, egészen pontosan ne az én szobámban csinálja.

De hát ember tervez, Isten végez. – Ezt vedd meg, légy szíves! – nyomott a kezembe Márton bácsi egy fecnit a visszautazásom napján.

Játék a kastélyban, ez állt a papíron, és még egy név: Sarah Young.

*

Három hétig nem mentem haza.

Megérkezésem első estéjén – mert úgy sejtettem, hogy szokásához híven úgy nyolc óra körül átjön – izgatottan vártam Márton bácsit. El voltam szánva rá, ahogy már korábban elterveztem, megmondom neki, hogy nem akarok több filmet megnézni, amit pedig hoztam, vigye el, és nézze meg, ahol akarja – de hiába vártam rá. Sem aznap, sem másnap este nem jött át. Érdeklődni nem mertem utána; félttem, hogy a szüleim gyanút fognak, vagy ami még rosszabb, újabb helytelen következtetést vonnak le a szerelmi életemet illetően. Nem hoztam hát szóba a dolgot, sőt magamban még örültem is, hogy magától elrendeződött az ügy, és nem kell ezt a kínos – mert abban biztos voltam, hogy kínos lett volna – beszélgetést lefolytatnom Márton bácsival. A második este, bár megkönnyebbülve feküdtem le – úgy éreztem, sikerült megszabadulnom szörnyű terhemtől –, a kíváncsiság is furdalt, hogy miért maradt el tőlünk a szomszédunk. Másnap reggel egy véletlenül kihallgatott beszélgetésből tudtam meg az okát. Anyám teljesen fel volt dűlva. Márton bácsit szidta apámnak; elmondta mindenféle szar, szemét embernek. Nagy nehezen – mert anyám, szokásához híven, csapongva adta elő a mondanivalóját, és sok felesleges, lényegtelen részletre is kitért – sikerült kihámoznom a történet velejét. Mialatt én távol voltam, és azon gondolkodtam, hogyan vessek véget a közös videózásnak, Márton bácsi másokhoz kérdzkedett be filmet nézni. Volt, aki már az első alkalom után nemet mondott a folytatásra, míg mások boldogan fogadták be a videóival együtt. A feleségek persze nem nézték jó szemmel a dolgot: mialatt ők a vacsorát készítik, vagy a gyereket fektetik, a férjük pornót néz a nappaliban egy másik férfival, még ha az olyan – legalábbis addig – köztisztelőben álló ember is a faluban, mint amilyen Márton bácsi volt. Hamarosán elterjedt a híre a videózásnak. A népnyelv – mert nem csak a pesti humor tud leleményes és csípős lenni – *klubdelutánként* emle-

gette ezeket az alkalmakat. Az a három hét, amíg nem jártam otthon, elég volt, hogy a klubdelutánok híre Kata nénihez is eljusson. Nem csinált cirkuszt. A jó természete most sem hagyta cserben; állítólag komolyan elbeszélgetett a férjével, mint egy gyerekkel, aki rossz fát tett a tűzre. Márton bácsi pedig megígérte, hogy felhagy bűnös szenvedélyével.

– ...aztán meg ott van a két gyerek, rájuk is tekintettel kell lenni... hát nagy szerencséje van a szembeszomszédnak... én eltörtem volna a seprűnyelet a hátán... – Itt tartott anyám, amikor észrevette, hogy a szoba ajtajában állok.

– Ugye te nem klubdelutánoztál a Marcival? – szegezte nekem rögtön a kérdést.

– Nem – válaszoltam, majd rövid csönd után még hozzátettem: – Tanultunk meg Fellinit néztünk.

Úgy döntöttem – akármennyire fáj is, mert fáj, méghozzá nagyon fáj, hogy a saját anyám szemébe hazudok –, hogy ragaszkodom a korábbi mesémhez. Különbösen is – okoskodtam magamban, – most, hogy Márton bácsi elhatározta, megjavul, sőt meg is ígérte a feleségének, minek bolygassuk a múltat. F fiatal voltam és tapasztalatlan, de annyit már én is tudtam – legalábbis sejtettem –, hogy bármilyen lágyszívű és kedves nő Kata néni, hiába bocsátott meg és adott egy utolsó esélyt a férjének, és bármennyire nem mutatja, biztosan fáj neki, amit Márton bácsi csinált. Gyanakvással figyel a falubéli férfiakat; nyilván elgondolkodik rajta, hogy kik lehetnek a férje bűntársai – én pedig nem akartam közéjük tartozni.

Vasárnap volt, készülődtem a visszautazáshoz. Becsomagoltam a tiszta ruhákat; anyám húst és almás pitét sütött. Minden nagyon békés volt körülöttem. Kiálltam a szobám ablakába, becsuktam a szemem, és hagytam, hogy a tüdőmet átjárja a tavasz könnyű levegője; hallgattam a fák lombjainak susogását; élveztem, ahogy a napfény cirógatja az arcomat. Amikor újra kinyitottam a szemem, Márton bácsit pillantottam meg. A házuk ablakában állt; meredten nézett rám. *Játék a kastélyban* meg Sarah Young – azonnal ez jutott eszembe. A film még mindig az íróasztalom egyik fiókjában pihent; a történetek után természetesen szó sem lehetett róla, hogy megkíséreljem odaadni jogos tulajdonosának – Márton bácsi ugyanis előre kifizette az árát. Mint egy XIX. századi romantikus regény szereplői, úgy álltunk egymással szemben, alig tíz méter választott el bennünket, de ez abban a pillanatban áthidalhatatlan távolságnak tűnt. Néhány másodpercig farkasszemet néztünk, én pedig – szólni nem mertem, még csak az hiányzott volna, hogy fényes nappal az ablakból kiabáljak át épp neki valami filmről – akaratlanul is egy téglalapot rajzoltam a kezemmel a levegőbe, mintegy jelezve: a kazettáról van szó. Ő is egy mozdulattal válaszolt; mintha egy párnán a ráncokat igazította volna el, olyan finom, szinte már láthatatlan volt ez a kézmozdulat. Megértettem, mit akar mondani; minden további szó, mozdulat vagy hang nélkül megértettem. Becsuktam az ablakot, és visszahúztam a függönyt.

*

Két hét telt el, mire újra hazalátogattam.

– Nem értem, mi baja van ennek a Katinak – kérdezte vagy mondta, nem lehetett eldönteni, mintegy mellékesen, a vacsora közben anyám.

Miért, mit csinált már megint a mozigépész úr? – kérdezte apám. Mint kiderült, hiába bocsátott meg Kati néni, hiába gyakorolt bűnbánatot és hagyott fel

a férje a klubdelutánokkal, a falu kollektív tudatalattija tovább dolgozott, és Márton bácsit az események nyomán *a mozigépésznek* nevezték el.

Az semmi, de a Kati tegnap óta... szóval, amióta odaadtam neki az ajándékot, nem áll szóba velem. Köszönök neki, ez meg valamit visszavakkant, de nem áll meg.

Nem januárban van a születésnapja – jegyezte meg apám.

Házassági évfordulójuk volt.

Aha – bölintott apám, kivett egy szelet húst, némi köretet mellé, csak azután folytatta: – És mit vettél neki?

Ne haragudj kisfiam – fordult felém anyám, de aztán nem folytatta.

Már miért haragudnék, anya?

Igyekeztem nyugodt maradni, de rosszat sejtettem.

En is csak aznap hallottam, véletlenül, hogy évfordulójuk van... a boltban említette, amikor mondta, hogy ünnepi vacsorát főz, ahhoz kell a marha – mesélte válasz helyett, a maga terjengős modorában anyám – ... hát gondoltam, illene valamit adni nekik. Katinak vettem egy csokor virágot, Márton meg, tudod, hogy nem iszik... hát akkor meg mit adjak neki, éppen ezen gondolkodtam, amikor eszembe jutott a film az íróasztalfiókban...

Mint egy kisgyerek, akit rajtakaptak valami apró csínyen, a szája elé kapta a kezét, és nevetni kezdett. Sajnos anyámnak, annyi jó és szép tulajdonsága mellett, volt egy kevésbé jó és szép, vagy inkább nevezzük nevén, egy nagyon-nagyon rossz tulajdonsága is: szeretett kutatni, egész pontosan az én holmim közt, és főként a fiókjaimban; természetesen apám élete is nyitott könyv volt a számára. A filmről egészen elfeledkeztem. Anyám melegségére legyen mondva, az akkori kereskedelmi szabályok szerint pornográf képek nem lehettek a dobozon, ezért a hátsó oldalát, a celofán alatt, egy vastag fekete kartonlappal takarták le. Sem a doboz elején elegáns estélyi ruhában pózoló *Sarah Young*, és a számomra ismeretlen kifogástalan öltönyt viselő férfi főszereplő, sem a film szinte már ártatlannak tűnő címe, *Játék a kastélyban*, nem kelthetett gyanút az avatatlan szemlélőben.

És te kutattál, és megtaláltad – mondtam kijelentő módban, szinte ténymegállapításként.

Ne haragudj, édes kisfiam – tette a kezét a kezemre –, kifizetem.

Nem szükséges.

Mindegy, én akkor is kifizetem – vetett véget a vitának anyám. – Szóval – folytatta most már felszabadultan, könnyed hangnemben, mint aki a csíny bevallásával már túlvan a nehezén, én meg képtelen voltam megszólalni, úgyszólván teljesen lefagytam –, mondtam a Katinak, hogy ha végeztetek a vacsorával, majd nézzétek meg ezt a kastélyos filmet... a fiam hozta, szóval biztos olyan tanult embereknek való, mint ti, Katikám... és akkor még minden rendben volt, megköszönte, meg minden... sőt, azt is mondta, jut eszembe, hogy színházban már látta ezt a darabot. Remélem, hogy nem azért sértődött meg, mert csak egy filmet vettem nekik... és azt sem Fellini rendezte. Na mindegy, az ő baja, egyébként meg örüljön, hogy gondoltam rájuk. – Itt egy pillanatra, mint akinek eszébe jut valami, egy lélegzetvételnyi időre megállt, aztán felém fordult, és miközben fűrésző tekintettel végigmért, megkérdezte: – Egyébként miről is szól az a film?

Enyhe gyanakvást véltem felfedezni a hangjában.

Ferdinandy György

Forgácsok IV.

Körkép, 2017...

Harminc mai magyar író kisprózája

A végébe kell belevágni, ha el akarja olvasni az ember. A könyv hátsó fertályában jelennek meg a legfrappánsabb szövegek.

Van itt minden: regényrészlet, útinapló, színdarab. Vérbeli novella annál kevesebb. Beigazolódni látszik Réz Pál ítélete: rossz passzban leledzik a magyar irodalom.

Turi Tímea válogatását trópusi szigetemen olvasom. Innen nézve mindent másképpen lát az ember. Talán, mert mást keres ezeken a lapokon. Például, hogy mi lenne ebből a harminc nekirugaszkodásból lefordítható. Van-e köztük, aminek a nagyvilág számára is érvényes a mondanivalója.

A harminc szerzőből tízet ismerek. Jó író van közöttük nem is egy. Hogy miért nem fordítanám le őket? Nehéz megmagyarázni. Nincsen köztük, aki tudtomra adna valami lényegeset. Nincsen tétjük! – írta nemrég elhunyt barátom, Dész Mihály.

Hát igen. Valahol itt van elásva a kutya. Mégsem leszek igazságtalan: mert a Turi Tímea kötetében szereplő legtöbb nőírónak (tízen vannak) friss látásmódja és gyakran fontos mondanivalója van. Róluk szól elsősorban, őket szólaltatja meg ez az antológia.

Kifulladásban lennének, rutinos, kiöregedő skriblerék? Nem lennének meglepődve, ha *dolgunkról a világban* ma már egy női hang tudósítana.

Így talán felszakadozna irodalmunk provincializmusa.

Három válogatás...

Ugyanolyan mások, mai magyar írók antológiája, Mentor Könyvek, 2017-08-24

A Magyar Napló és a Magvető könyvheti válogatásával egy időben jelent meg ez a harmadik, hatvan író felrakoztató marosvásárhelyi szöveggyűjtemény, ami fura címe ellenére sem a két budapesti folytatása. Önzetlen segítő szándék hozta létre: a belőle származó bevételt a társadalom peremén élők, a legelesettebbek megsegítésére kívánja fordítani a kiadó.

A magyar irodalom élvonalából a felkértek közül hatvanan küldték el (természetesen minden ellenszolgáltatás nélkül) írásaikat.

Az *Ugyanolyan mások* azonban nem csak ebben különbözik a Magyar Napló és a Magvető idézett antológiáitól. A kötetben ugyanis jelen vannak mindkét tábor képviselői. Az olvasó reménykedik: hátha megindul itt valami, és a mesterségesen szított gyűlölködésnek vége szakad. Tény, hogy jó érzés végre újra egymás mellett látni az itt szereplő neveket.

Ami a hatvan mű minőségét illeti, megrázó, színvonalas írást olvashatunk itt Ágh Istvántól Rakovszky Zsuzsáig, hosszú lenne a felsorolás! A felkért szerzők általában nem elfekvő kézírataikból vagy régi könyveikből küldtek el részleteket.

Jelen van persze itt is tucatnyi műkedvelő. Érdekes megfigyelni, hogy a legfiatalabb korosztály a legérzékletlenebb.

Világunk nyomorgó, éhező fele persze a Napló és a Magvető szöveggyűjteményeiben sincsen jelen. Ezért kellett volna az esettekről egy harmadik antológia?

Mindegy. Megszületett, harapásnyi friss levegő. Jó érzés: van végre valami, amiben egységesek vagyunk.

Persze kétkem, hogy a kötet bevételeiből jutna majd valami a mélyszegénységben élők szervezeteinek. Az olvasók nem kapkodták a Vörösmarty téren, és nyilván nem lesz az év sikerkönyve sem.

Mégis: ez lenne az első lépés gittegyleteink kifulladásá felé? Így már bőven megérné ez a marosvásárhelyi antológia.

Virtuális valóság...

Évről évre visszalátogatok az Újvilágba. Báméskodom: itt éltem volna negyven évig? Minden idegen, és mégis, minden otthonos.

A fiam amerikai. Szóval, itt él. Hét végén, ha tud, meglátogat. Errefelé napi tizenkét órát dolgozik, akinek munkája van. Az amerikai álmom: minden vasárnap láthatom.

Ma rajtam a sor, én is meglátogatom. Egy kicsit tartok tőle: a saját környezetében – hogyan is mondjam – más a fiam. Emeletes palotát rendezett be magának, és minden ajtó mellett van egy tenyérnyi ovális szerkezet a falon. Élőlény lenne? Női neve van.

– Alexa! – szól rá a gyerek. És zenét rendel magának. Az ovális lány engedelmeskedik. Megkérdezi, hogy mit akarunk hallani. Volt idő, amikor szívesen elcseréltem volna egy ilyen masinára az élettársamat.

Ma pedig vár rám egy újabb meglepetés. A fiú nagy, fekete szemüveget erősít a fejemre, a csuklómra pedig vasperecet kapok. Amikor beindul a gépezet, egy felhőkarcoló tetején találok magam. Körülöttem gengszterek tülekednek, és nekem le kell lőnöm őket. Forgolódok a magasban, nyomogatom a gombokat. Elfelejttem, hogy vasárnap van, és a fiamnál vagyok.

Amikor lelőnek, sziklás hegyoldalon találom magam.

– Másszál! – biztat nevetve.

Próbálom, de amikor lenézek a mélybe, megfordul velem a világ: kis híján elhányom magam.

– Mit akarsz látni?

– Akármit.

Az utcánkat, ha lehet. A kisköztet és a patikát. A postát, ahol feladom a leveleimet.

És már látom is. Ez itt Eurázsia, és benne, középen a Kárpát-medence. Egy cseréptető ház, két diófa. A tenyéryni árnyék, ahol minden délután az Újvilágról álmodom.

– Valami mást?

– Itt lakik a barátom. Ez itt egy mandulafa, az ablak alatt.

Ennyi. Folyik rólam a víz, a szemüveg is párás, mire leszereli rólam a fiam.

– És ezt hogy hívják?

– Hogy mit?

– Hát ezt az egészet.

– Virtuális valóságnak! – feleli nevetve.

Nézem a szótárt: virtuális. Lehetséges vagy látszólagos. Amíg én itt lövöldözök, percenként éhen hal egy gyerek. Más szóval: nem szeretem a fölösleges dolgokat.

– Veszélyes találmány! – mondja a fiam.

– Mire jó?

– Nem lehet többé titkod. Privacy – mondja. Magánéleted. Neked odaát nincsen rá szavad.

Alexa!

– Igen?

Meccset nézünk, Barcelonában süt a nap.

Egy vén mandulafa. A barátom. Amint hazaérek, meglátogatom.

Kannás Alajosról...

A nyugati magyar irodalom árnyékhuszáiról – feledésre ítélt barátaimról – azt hittem, már mindent megírtam. Aztán most itt van ez a nagyszerű, 2016-os amerikai film, a *Loving*, ami eszembe juttat egy az átlagosnál is tragikusabb életutat. A kaliforniai Kannás Alajosét.

A film egy kőművesről szól, aki fekete lányt vesz feleségül, és akinek megvetés az osztályrésze egész életében, kirekesztés, mi több: üldöztetés a egyes házasságok 1977-es (!) törvénybe iktatása előtt. (A törvény több államban ma sem működik.)

Kannás Alajos 1948-ban hagyta el az országot, és az ötvenes évek elején került az Egyesült Államokba, ahol fekete bőrű lánnyal kötötte össze az életét. Bécsi

tanulmányai befejezése után egy marginális néger negyed pszichológusa lett, és tudtommal mindvégig az is maradt.

Huszonkét évesen vette a nyakába a világot, de a világháborús magyar menekültekkel került a kapcsolatot. Mint írja, „nem tudott szövetségre lépni divatjamúlt áramlatokkal és álprófétákkal, álmártírokat dicsőítőkkal”. 1956-ban olyan „Bécsben tanuló amerikai katona, aki pontosan tudja, hogy a bádogfejű washingtoni hatalmasoknak az égvilágon semmi közük október 23. tisztítótűzéhez”.

A nyugati magyar irodalom sem fogadta be őt. Egész életében – mint írja – „hajszott árny maradt”.

Talán három könyve jelent meg, önkiadásban, ezekről még Borbándi Gyula lexikona sem közöl pontos adatot. Nekem 1965-ben írt először. A Los Angeles-i négerek lélekgyógyásza nyilván rokon lelket fedezett fel a Puerto Ricó-i diákokért kiálló '56-os magyarban.

Polcomon két versesfüzetét őrzöm. 1963-as zsenyéit és az 1988-as, immár kiforrott *Kormos köveket*. De volt előkészületben egy izgalmasnak ígérkező ciklusa, amit a betegek között eltöltött hosszú élet inspirált, és aminek sajnos nyoma se maradt.

Nem volt jelentős költő Pomogáts Béla elefánt-memóriája szerint. De műkedvelő sem. Tucatnyi megrendítően szép verse van. Megérdemelné, hogy foglalkozzon életművével valaki.

Arról, hogy mi lett a sorsa, nem találok adatot. A fiait kellene felkeresnem? Vajon élnek-e Kannás nevű feketék Los Angeles külvárosaiban?

Két felfedezés...

Az ember sok mindent összeolvas. Még degenerált makulával is. Nekem 2017 tavaszán, az áprilisi fesztivál és a Könyv júniusi ünnepe között kis híján félszáz ajándékkötet gyűlt össze az asztalomon. Mostra irodalmunk idei terméséből, szerzők, akiknek még eszükbe jutok.

Van itt minden: műkedvelők rigmusai – ebben mi erősek vagyunk –, és hát mindenféle figyelemre méltó próbálkozás. Elmúlik a nyár, mire valamennyi küldeménybe beleolvasok.

Komolyan veszem a munkám. Érdeemes, minden évben vár valami meglepetés. Az idén két költőt fedezek fel. Tóbiás Krisztián félszáz oldalas versfolyamát „szelíd veszélynek” nevezi a szerkesztői utószó. Hogy kire, mire? Az emberre, a világra? A se hideg, se meleg provincializmusban dagonyázó irományokra mindenképpen. Ha ugyan értő olvasóra talál a *Wilkinson penge* zentai kötete.

Másik felfedezésem keményebb dió. Zend Róbert válogatott – 1958 és 1985 között született írásait – micsoda véletlen! – Tóbiás Krisztián adta ki. Ezt az 1956-os, Kanadában landolt magyar költőt – kor- és sorstársamat – nem tudtam megszeretni száműzetésünk harminc éve alatt.

Amin ma, fél évszázad után sem csodálkozom. Az 1958-ban induló *Bibliai időkben éltünk* igencsak gyenge próbálkozások gyűjteménye. Ember legyen, aki keresztülragja rajta magát.

A siker Zendet angol nyelven éri utol. Kanadai költő lesz, mondják, ma Torontóban utca viseli a nevét. A jó írások pedig akkor születnek, amikor – élete utolsó éveiben – végre bevallja, hogy „itt élek a nagyvilágban, és minden vágyam az, hogy egy kis ország irodalmának vérkeringésébe bekerüljek”. Vagyis, amikor irodalmunkba „visszakéredzkedik”.

Ha valaki kiemelné a válogatás befejező részében található torokszorító (próza-)verseket, lenne esély rá, hogy Zend Róbert végre bekerüljön irodalmunkba. Talán még utcát is elnevezne róla valaki.

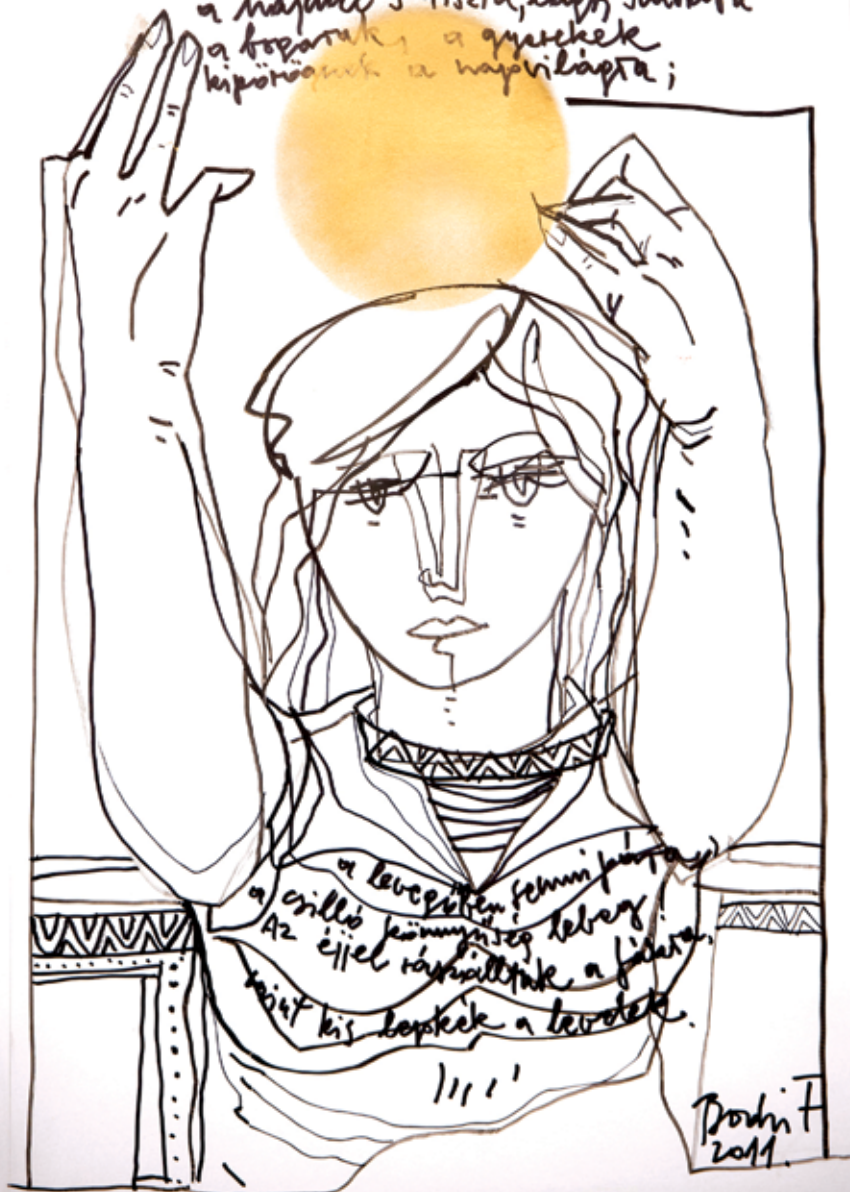
József Attila – Portré vázlat

József Attila – Boldog hazug

József Attila: ESMÉLET 1.

Fölkeltől eloldaja az eget
a hajnal s tiszta, lágy, selymára
a faszarak, a gyaszok
kipörögnek a napvilágra;

József Attila – Esmélet 1.

József Attila: ESMÉLET 2.

Kék, piros, sárga
éssüket leped
látom álmaimban
és megéreztem ez a fene!
egy szelvépörtem el nem
kibbant.

Most homályként
álmodom a vas világot a rend.
Nappal hold kék szemem ha kinn van az
az éj- egy nap sőt idebent.

József Attila
2011

József Attila – Esmélet 2.

József Attila: ESZMÉLET 3.

"Sórány csapok, csak
keményet
eszem néha
5 e. léska,
lockka

helkek közt

ingyen
éere tele
bizonytalan
mint a kocka.
Nem dróipóldák
sült hársokba
számhoz

Dodni F
2011

5. Szemmel kisgyerekek
figyeshet, ~~am~~ fog a macska
egyszerre ~~lesz~~ s bent ep. ret.

József Attila - Eszmélet 3.

József Attila: ESMÉLET 5.

"A fenevályvendégekön hűg, kapultam a
fü töbéhez, mit egy olaszab cröndi,
sínke gyon est szándok, nyest különös
éde!"

József Attila: ESZMÉLET 6.

József Attila – Eszmélet 6.

József Attila:

Majd eljön éntem a halott,
ki sírt, kidőrkélt énekelve.
És elmúlik szíven szedlme.
A szívég is eloldalop.
A csendbe tevek a abalok,
kitárgul, mint az út, az elme.
Kifejtsik, hogg' ijtes doloz.
S mint vilko szíve, folyoz.
Bemenn a lelek, a lelke.
Tivélme, a kétem, mit a kelme.
Szétkull a kétem, mit a kelme.
Mit öszkénytak a molgok.
S majd övezze a halott.
Kis élt, ki dajkált
énekelve.

Bordy F
2010

József Attila – Majd eljön értem...

József Attila - Margaréta

József Attila: (Csak az olvassa...)

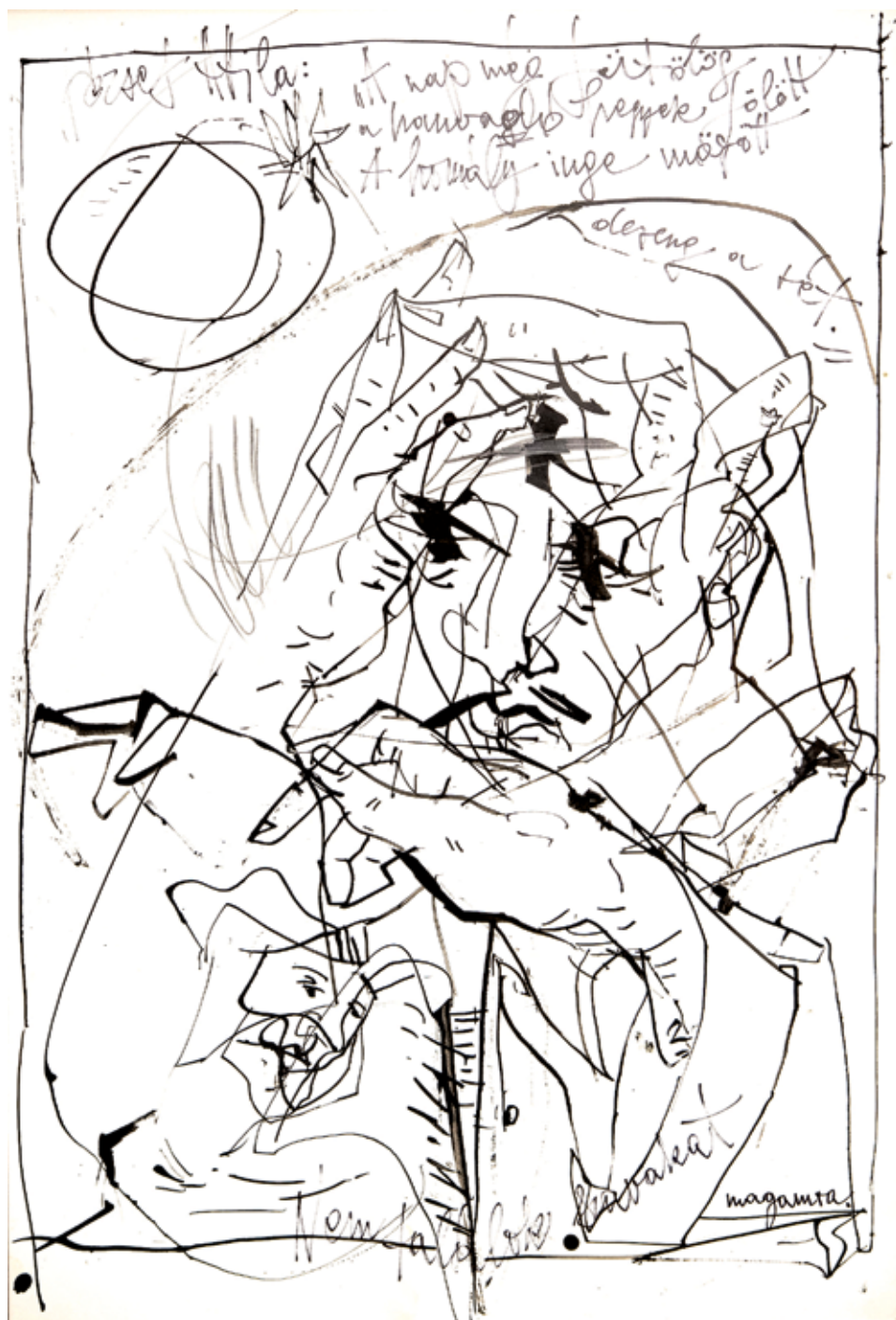
Csak az olvassa verseimet,
ki ismeri engem és szeret
mindel a szememben hájba
& mi lesz, tudja, mit a jóból
mint valami benn megjelent
emberi formában a csod
& szívvel benne néha elidőz
a figyelés meg az szeretet sz.

József Attila
2012.

József Attila – Világokat igazgatok

József Attila - A nap még...

Prochyst
2006

|| Létépen ez a hangzásokat
|| Ugy tudhatod az ősz halott ||
|| É fölé a többi sose látalak ||
|| Idő maga, hampa szobák
|| És udrak tegezd tudhatod ||

(G. Apollinaire)
Kövesdi Mártonnak (Hístelece)

G. Apollinaire – Létépen ezt a hangszálat

Ne rejtézz el, legyél látható!
Kiad, amikor a napvilágra
Benn zörögölés a szívedben
S elismerés a tengerben
S elismerés az orrom
Mint vadász a betűfény.

napfény,
napfény,
napfény,
napfény,

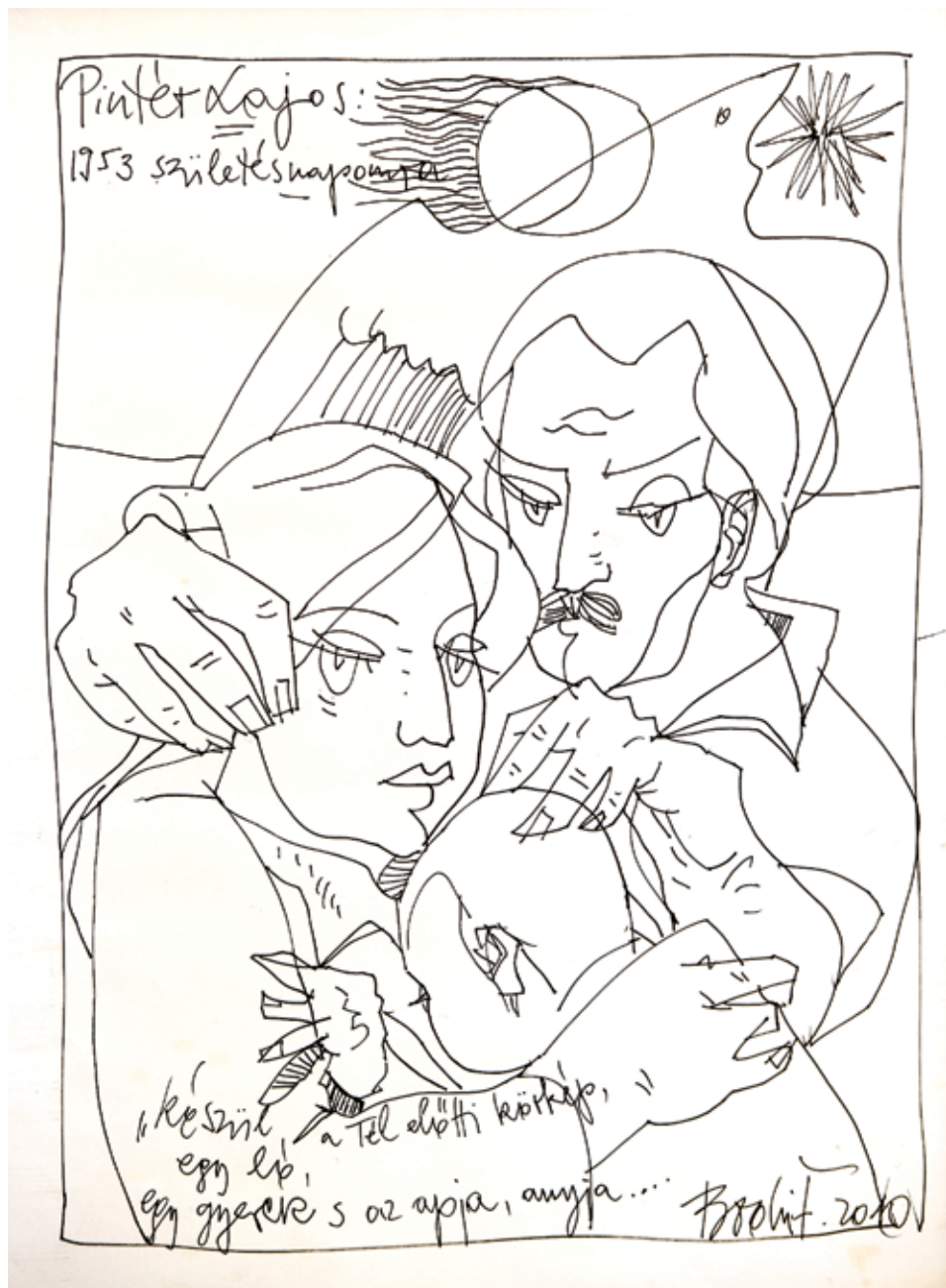
Mindennekben megtalálalak
Minden máskor meg, ha látlak
Ne is téved, sehol a kenedve
he lúccs, napfény

Buda Ferenc
1972

2012

Buda Ferenc – Ne rejtézz el

Pintér Lajos – Születésnap

Pintér Lajos

„Túrj békességgel”

(Bodri Ferenc köszöntése)

A Tudomány és Technika Háza, a volt zsinagóga Kerényi József Termében köszöntöm a kiállítás látogatóit.

Jelképes lehetne ez a hely, hisz ifjúságunk hajnalán Bodri Ferivel, Kerényi Jóskával hármásban sokat üldögéltünk közös társaságban épp itt, a Technika Háza társalgójában, vagy a színészklubban, vagy az akkor még létező Sajtóház klubjában.

Bodri Feri nagyokat hallgatott, én hol szóltam, hol hallgattam, Kerényi Jóska pedig vitte a prímet.

A bohémiára hajlamos Bodri Ferit ő baráti szeretettel, de atyai szigorral ostromozta. Ez az ostromozás azonban Feriről lepergett.

„Minket, Gyuszi, szeretni kell / s engem tán jobban s láthatóbban” – írta egykor József Attila Illyés Gyulának. Ez a József Attila-i intelem volt volna érvényes festőnk esetében is, akit tehát szeretni kell, s mindennél jobban és láthatóbban, megviselt lelke erre vágyik.

Bodri Ferenc festő és grafikus egyben. Festményeit szép ecsetkezeléssel készíti, ez rendjén, de grafikáiban valaki fogja, és ihletőn vezeti a kezét.

Azt akarom ezzel mondani, számomra a kettő közül fő műfaja a grafika. Ott Reich Károly és Würtz Ádám mesteri nagyságához mérem tehetségét.

Pár évvel ezelőtt, talán épp amikor kiállításával 70. születésnapján a Katonaházban köszöntöttük, kértem, megnyitóm után mondjon ő is néhány mondatot. Főlnézett komor hallgatásából, és csak annyit mondott: Túrj békességgel.

Bánk bán mondata ez Katona József drámájából, Bánk mondja Tiborcnak, s Tiborc panaszában maga is megismétli.

Valóban, ez a tiberi panasz illik Bodri Ferenc ajkára is, én mégis azt mondom neki, egy szócskával toldja meg ars poeticáját, és ne túrjon békességgel.

A világ Bánk báni igazságtalanságai ellenében van fegyvere: a festőecset és a grafikustoll.

És végezetül kívánom neki, hogy szívében pedig kössön békét a történelemmel, ez az örökifjú Bodri Ferenc, akinek szíve csataterén még mindig tart a második világháború.

Marin Georgiev

Szabad versek tilalmi időkre

XXX

*Olyan világban élek,
mikor mindenki némiképp vétkes,
és senki sem vétlen teljesen.
Mindazok, kik hivatásom úzik,
úgy hiszik, hogy övök a bölcsek köve.
Földbe fognak temetni, amely egyszer végleg eltűnik.
Nem, nem vétettem sárból, a kozmosz porából lettem,
amely változásra ítéltetett...
Még csak porszem sem vagyok!
De a lelkem még most is változatlan!
Akitől kaptam,
Ő veszi majd vissza?
2016. 11. 22. 13.33*

XXX

Margarit Zsekovnak

*Ő nem beszél.
Még csak nem is suttog...
Mégis halljuk a hangját!*

Versírás

Tanja Nikolovának

*Végül engedelmeskedtek nekem a szavak.
A monitoron egymás után sorjázta.
Istenem! Mit is nyomtam meg hirtelen?
Amitől sorba rendeződtek,
attól tűntek el megint.
Szófia, 2016. 10. 12. 4.32*

70+

*Ma
léptem be abba az évtizedbe,
amelyből
többnyire
nem szoktak távozni
élve...*

2016. 04. 09.

Megszabadulok

*A félelmeiktől
A szégyentől
A tudatlanságtól
És végül a testemtől.*

2016. 03. 17.

Öregség

*Eltűnt a szenvedély.
Az aszott mazsola
ráncaiban rejlik a bogyót feszítő nedv emléke.
Egyre könnyebbé válsz, mégis lassabban lépdelsz
Már sehova se sietsz
Meg nincs is miért
Ha nem érek el semmit
a kor úgyis elér.*

2016. 02. 05.

Vándor

*Ne csodálkozz azon, hogy megöregedtem:
hosszú útról tértem haza;
de a leghosszabb még hátravan...*

2007. 02. 06.

XXX

*A koldusoknál sem vagyunk különbek:
adományért nyújtjuk tenyerünk –
cseppnyi öröklétért;
Naiv gyerekként dicséretet várunk
minden leírt sorunkért,
a legkisebb méltatás
azzal ámit minket,
hogy halálunk után is élve maradunk.*
Szófia, 2012. 11. 05.

XXX

*Nyugtalan gondként lüktetsz fejemben...
Bár sohasem láttalak,
még sem tudok már elválni tőled.*
Szófia, 2007. 09. 04.

XXX

*Felébredtem
a gondolat jeges teteme mellett –
elutasítással öltem meg őt...*
2010. 05. 15. 03

XXX

*Úgy vonz a hangod
Mint a meredély
És én vagyok a gördülő kő*
2010. 11. 04.

Árnyék

*Én vagyok az ő testőre
Ha majd jóllakik velem a föld
Éhen fog veszni*
Szófia, 2010. 05. 14–15.

Csüggedés

*Semmit sem akarok
csak alámerülni,
eltűnni magamban
eltűnni a világból
magamba bújni
kisebbé lenni magamnál
sem ezeket sem azokat
sem titeket sem minket
sem magamat*

2010. június 2.

Lélek

1.

*Belülről szemlélek
A Sorsot gondolattal állítom meg
Megállapodunk
És elindulunk
Egyformán hátráltunk meg*

2.

*Belülről szemlélek
kifelé hallgatózom
a jövőt kémlelem
ma 65 éves
miként tegnap – érett férfiú
miként tegnapelőtt – fiatal ember
és még azelőtt –
éretlen gyermek;*

*a tegnap olyan, mint a ma
a ma olyan, mint a tegnap
egy és ugyanaz vagyok*

3.

*Csak a testem nem ugyanaz
csak ő nem bírja
alig tartja vissza –
szakadnak a testi kötelek
belülről szemlélek
kifelé hallgatózom
a testemből kilóg a lelkem*

4.

*Tudom, kevés maradt hátra
egyre kevesebb
minden egyes nappal
minden pillanattal
mind éberebb a szemem
mind kevésbé látok*

5.

*Szállok
a kárhozat felé szállok-e
Vagy a mennyországba
Nem tudom
Szállok
Súlyosan
saját súlyom miatt*

6.

*Egyre fékezhetetlenül
egyre kíváncsibban
leskelődik lelkem*

*A testet már nem szenvedheti
ki akar
szállni belőle*

Gyümölcsoltó Boldogasszony napján 2011. 03. 25.

Biztos hír

*Nem a mi,
a mikor ismeretlen.*

2011. 02. 04.

Isten

*Bújócskát játszunk vajon
Amikor magányosan elcsüggedek
És te nem vagy sehol
Hívatlanul is megjelenesz
Érzem erős karod
De ha köszönő kézzel nyúlok feléd
Az űrt tapogatom*

*Itt vagy velem
és nem vagy sehol
Akkor jelensz meg, mikor kedved tartja
és akkor távozol, mikor akarsz
Örökké láthatatlanul
Azért, hogy egyre reméljek*

Gyümölcsoltó Boldogasszony napján 2011. 03. 25.

Doncsev Toso fordításai

Fehér Zoltán

A bátyai lelkiség

Az alábbi dolgozat egy talán soha el nem készülő könyv néhány részletét tartalmazza. Címében a bátyai lelkiség szintagma helyett használhattam volna a bátyai mentalitás szókapcsolatot, de úgy éreztem, hogy a magyar szóban talán jobban megérezzük a mondanivaló lényegét. A lelkületen, lelkiségen ugyanis nem csak a fennkölt vallásosságot értem, a szakrális életerzést, hanem azt a hétköznapi gondolkodásmódot, észjárást is, amely elárad az egész paraszti világon, s annak minden szegletén megmutatkozik.

A lelkiséget az egyéni adottságokon kívül alapvetően meghatározza az a *kor*, az a *természeti környezet* (természeti tér) és az a *szűkebb társadalom* (társadalmi tér), amelybe az egyén beleszületett. Amikor a bátyai lelkiséget teszem kutatásom tárgyává, egy sárközi parasztközösség XIX–XX. századi társas lélektani állapotáról szólok. Ezt a kérdést nem annyira a néprajz, inkább a szociálpszichológia vagy a szociálanropológia vizsgálja. A lelkiségbe beletartozik valamiféle hagyományos *világkép*, *értékrend*, *gondolkodásmód*, *észjárás*, s vele kapcsolatban a társadalmi, az anyagi és a szellemi igények összessége, illetve azok kielégítésének módjai. Lokális közösségek szerint az igények épp úgy különbözők, s létrehozójukra jellemzőek, mint azok kielégítési módjai, tehát jellemzik azokat, bennük az adott közösség értékrendje, lelkülete, észjárása nyilvánul meg. Tulajdonképpen a *lelkiség*, a *mentalitás* a *kultúra meghatározója*, amely nemzedékről nemzedékre hagyományozódik, s amelyet mégis minden nemzedéknek nemcsak elsajátítani kell, hanem gyarapítani is a szocializáció során.

A lelkiség tehát életminőségen alapuló társas lélektani (szociálpszichológiai) állapot. A régi emberek még egészen természetesen kötődtek – hiszen beleszülettek – olyan fogalmakhoz, mint a család, a szülőföld, a munka, a vallás, a haza, a nyelv, a nemiség, s eszükbe sem jutott, hogy ezt a hagyományos kötődést elszakítsák a közösségtől a személyiség szabadságának érvényre juttatásával. A közösség íratlan szabályai összességének ismeretét és betartását jelentette, amit Luby Margit, még a harmincas években a *parasztlelet rendjének* nevezett.¹

Ha dolgozatom címéül a Bátyai rácsok mentalitását adnám, alapvető hibát követnék el. Igaz, hogy a közvélemény, a Kalocsai-Sárköz népe rácsnak tartja a falut, de ez a nemzetiségi státusa történetileg alakult így, valójában nagyszámú kontinuum és később bevándorolt magyar leszármazottai is itt élnek, s helyesebbnek tartom, ha a Kovács Ágnes ajánlotta fogalommal e két nyelvű falunak a kultúráját kettős gyökerűnek mondanám, amelyből a magyart nem lehet kihagyni. Az itt élőket tehát nem sommásan rácsnak vagy magyarnak nevezném, hanem bátyainak. (Így volt ezzel Bél Mátyás is, aki már a XVIII. században a bátyaiak nyelvét sem nem magyarnak, sem nem szlávnyak nevezte, hanem sommásan *bácsinak*.)²

1 Luby Margit: *A parasztlelet rendje*. Népi szokások, illendő magatartás, babonák Szatmár vármegyében. Bp., 1935.

2 Bél Mátyás: *Bács-Bodrog vármegye*. In: *Bács-Kiskun megye múltjából*. VI. Sz. Iványosi-Szabó Tibor. Bp. 1982.

Dolgozatom megírásához az indítékot Bereznai Zsuzsa és Schön Mária hajósiak mentalitásáról írott könyve adta.³ Ilyen munkát igazából csak az készíthet el, aki a vizsgált településen nem hosszabb-rövidebb ideig végez „terepmunkát”, hanem egy életet tölt ott, egy levegőt szíva, egy kenyéren élve az ott lakókkal, aki minden szituációban tudja, mit kell tenni, hogyan kell viselkednie, véleményt, ítéletet alkotni, aki tehát ismeri a parasztlelet rendjét, az íratlan törvénykönyvet, akár igazi helybeliként, akár – mint jómagam – „lúd tojta víz hozta” módjára, azaz jövevényként. Mivel feleségem (Jelencsity Anna) egy bátyai szállásokon született parasztlány (tanárnő) lett, aki anyanyelveként beszélte a rácot, bekerülhettem a bátyai mikrotársadalom rokonsági hálózatába. Apósoméknál élhettem, velük dolgozhattam négyholdas birtokukon. Láttam, és részese lehettem mindennapjaiknak. Akkor is gyűjtöttem passzív megfigyelőként, ha nem akartam gyűjteni. Velem minden „adatközlő” mert őszintén beszélni, mert nyilatkozni bármiről, mert tudta rólam, hogy a Matán Miska (ipam ragadványneve) veje vagyok.

Ha meggondolom, néprajzi gyűjtéseim során mindig is az itt értéket és gondolkodásmódot jelentő „bátyaiságot” kerestem. Ennek ideológiai alapját a tételes és a népi vallásosság, a néphit és a proverbiumok (szólások, közmondások, szentenciák) adták, de benne volt a bátyaiság az egész bátyai kétnyelvű folklórban (népdalokban, mesékben, dramatikusszokásokban, történeti mondákban), a népi írásbeliségben, a személy- és helynevek tanúságtételében, a település formájában, az építészet milyenségében, a gazdálkodás és árucseré módjában, a viselet, a táplálkozás kultúrájában, a társadalmi viszonyokban (rokonság-szomszédság, úr-paraszt, szegény-gazdag, fiatal-öreg, férfi-nő). A lelkiség változásában nem kis szerepet töltött be az a kívülről, felülről érkező hatás, amely a tankötelezettség bevezetése óta (1868) az iskola által érte a falu népét. Mindezekben megnyilvánult egy sajátos gondolkodásmód és egy érzelmi viszonyulás. Ez a bátyaiságtudat volt az, amely a falut kifelé és befelé is meghatározta. Tükröződött bennük az önkép és a másokról alkotott vélemény. Befelé az azonosságok, kifelé a másságok által.

Ha a bátyaiságot létrehozó mentalitásról írok, talán elegendő eddigi gyűjtéseimet illetően szempontból áttekintenem, adatait csoportosítanom, s belőlük általánosításokat levonnom. Tehetem ezt azért is, mert egy-egy néprajzi adat nemcsak sokféle jelenség illusztrálására alkalmas, de számos különféle következtetés is levonható belőle. Erre mégis legalkalmasabbnak a paraszti életrajzok és emlékezések látszanak. A memoárirókban mindig munkál az elmúlás elleni küzdelem. Szeretnék, hogy életükben valami marandót alkossanak. Az a szándék is benne van az emlékezésekben, amit Juhász Ferenc így fogalmazott meg: *„Ki kell, hogy sorsomat kiáltssam, / Mert belepusztulok a döbönt hallgatásba.”* A visszaemlékezések mindig szubjektívek. Mindig ott van bennük az öngazolás kényszere, vagyis az a szándék, hogy egykori viselkedésüket, döntésüket az egyetlen helyes választási lehetőségnek tüntessék föl. Szerzőik, közlőik között akad idősebb, fiatalabb, férfi és nő, akad gazdagabb és szegényebb. de mindegyikük megnyilvánulása egy-egy adalék a bátyai lelkiséghez. A Magyar Néphit Topográfia kérdőívei között az 1970-es években már akadt egy olyan is, amely a szokásokkal kapcsolatos mentalitásra kérdezett rá. (Mit tartanak szépnek, jónak hasznosnak, mit csúnyának, rossznak, károsnak?) Kérdés, hogy az így nyert válaszok elfogadhatók-e, adekvátak-e. Ha ugyanis a több évtizedes adatokat idézve a ma élő bátyaiakat kérdezném meg, hogy miként vélekednek ezekről, vagyis „őseik” hajdani tárgyi és szellemi világáról, viselkedéséről, megnyilatko-

3 Bereznai Zsuzsa–Schön Mária: *Könyvek népe. A hajósi sváb parasztság sorsa 1938–1945 között.* Hajós, 2017.

zásairól, meghamisítanám a falu mentalitásáról szóló megállapításaimat, hiszen a kései utódok szavai nem azonosak a régi állapotok idején élők mentalitásával. A mentalitás, ha lassan is, de folyamatosan változik.

Jövevény mivoltom a kezdeti hátrányok után előnyt is jelentett számomra, hiszen mint „kívülről” jött ember mindazt friss szemmel láttam meg, vettem szemügyre, ami fölött a született bátyiaktól tekintete elsiklott, s mikor érdeklődni kezdtem utána, maguk a megkérdezettek is csodálkoztak rajta, hogy eddig miért nem figyeltek föl rá. Ma pedig – életem alkonyán – a hagyományok hordozójának, a parasztságnak az eltűntével boldog lehetek, hiszen történeti értelemben véve „az utolsó percekben” sikerült a még élő paraszti hagyományokból sok mindent megmentenem. Talán még abban is reménykedhetem, hogy a magyar történelem vagy néprajz hivatásos kutatói ennek a kétnyelvű falunak a példáján is tanulmányozhatják a két, egy faluban lakó, egymásba olvadt nemzetiség kölcsönhatását (interetnikus hatásokat). A jövő magyar társadalmának építői, a törvényhozók, a politikusok pedig utánozható vagy ötleteket adó mintákat is láthatnak egy autonóm közösség hagyományos, spontán önfejlesztő, önmegtartó társadalmi technikáira.

A néprajztudomány megszületése óta a „helyi specialitások”, az adott helység, táj, népcsoport, nép sajátosságait gyűjtötte, osztályozta, vizsgálta. Már korán jelentkezett olyan igény, hogy mindebből az ezt létrehozó populációnak a karakterológiáját összegezhesse. A nem elegendő terepmunka, továbbá a kellő összehasonlítási anyag és lehetőség hiányában az ilyen célú monográfiák gyakran ingoványos talajra futottak, szubjektív, túlzó, egyoldalú, hamis következtetések levonására bőven adtak lehetőséget. Nálunk a nemzet-karakterológiára társadalmi igény mindenkor történelmi változások idején jelentkezett, amikor is az identitás, az önazonosság-tudat tisztázása bátorított bennünket az önigazolás tudatának létrejöttére, ami minden élő közösség Istentől belénk plántált célját hordozza magában: a terjeszkedését és a megmaradását.

Karácsony Sándor már 1914-ben néplélektani kutatásokba kezdett, s ez a tevékenysége egész életét végigkísérte. A magyar nép lelki alkatáról született írásaiból egy válogatás *A magyar észjárás* című gyűjteményes kötetben is megjelentek 1985-ben.⁴ Társaslélektani alapvetése hatással volt több nagyszerű munka létrejöttére. Ilyen például az 1939-ben Szekfű Gyula szerkesztésében megjelent *Mi a magyar?* című kötet⁵, amelynek esszéi a történelem, az irodalom, a nyelv, a művészet, a vallás, az antropológia, a népzene és a néprajz adatainak summázatával próbáltak feleletet adni a címben jelzett kérdésre.

A népi írók falukutatói nem igazi szociográfiákat írtak, a szó egzakttól értelmében. Erdei Ferenc *Futóhomok*jában azonban éppen a mi tájunk, a Dunamellék népéről készít mentalitástérképet, s tulajdonképpen azt állapítja meg, amit én, hogy tudniillik az ide települt dalmátok teljesen hasonultak a befogadó magyarsághoz, míg a svábok gyökeresen különböznek tőlük.⁶ Megállapításait később részletesen ismertetem. Féja Géza, Szabó Zoltán könyveikben más magyar etnikai csoportok írói vénával megrajzolt paraszttípusait, mondhatnám karaktereit is ábrázolják éppen azok társadalmi-gazdasági helyzetük

4 Karácsony Sándor: *A magyar észjárás*. Bp., 1985.

5 *Mi a magyar?* Sz.: Szekfű Gyula. Bp., 1939.

6 Erdei Ferenc: *Futóhomok*. Bp. é. n. A dalmátok (...) mindenestől felszívódtak a magyarságba.... Vegyes kertművelők, egykezők (203.) A német községek szaporulata messze a magyar falvaké fölött van (205. A környék katonatáborzásain beszélnek, hogy egy-egy német falu legényei közt mily sok az ösztövé, agyondolgozott, torz ember (205.).

és mentalitásuk alapján, amint tette ezt Veres Péter (rideg paraszt), valamint a néprajzos Ortutay (basa paraszt, jobbágy paraszt, polgárosuló paraszt) vagy Szent Tibor is.

1942-ben Lükő Gábor nagyszerű könyve⁷ a magyar mentalitás megnyilatkozásait a néprajzi tárgyokban, népművészetben és minden paraszti megnyilvánulásban látta (tehát magában a kultúrában), és ezeket a „magyar lélek formái”-nak nevezte. Tudjuk, hogy ez a könyv fordulatot hozott a magyar néprajztudományban, mert benne egy új nézőpont jelentkezett. A szerző ugyanis egységben fogta föl a magyar népi kultúrát, mondván: ugyanaz a személy éneklí a pentaton népdalt, mint aki a székelykaput faragja, aki megosztott településen lakik, aki viseletben jár, sajátos ételeket fogyaszt, és így tovább. Hasonlatos volt ez a koncepció az orvostudományok napjainkban megfigyelhető integrálódásához, amikor már kezdik az egész embert nézni, nem csak – egy-egy részét valamelyik szaktudomány szempontjából – a betegnek a szívét, a tüdejét, szemét, stb. Lükő Gábor felfogása ennek ellenére ma is vitatott, főképp a szociálintropológia amerikai iskoláján felnőtt ifjú szakemberek körében. A szocializmus idején pedig kifejezetten vörös posztó volt a marxista tudósok szemében, akiknek a „magyar” és a „lélek” szó külön-külön is tudománytalan fogalmak voltak, ráadásul a nacionalizmus és az idealizmus szinonimái. Hát még így jelzős szintagmában: „magyar lélek”! („Van ilyen?”)

Tanulságosak azok az újabb tanulmányok, amelyek olyan vegyes lakosságú települések népcsoportjainak mentalitását hasonlították össze, amelyekben világosan elkülöníthetők – pl. a letelepülés időpontja, a falurész, vagy a vallás alapján – ezen népcsoportok. Zsidó Ferenc egy székelyföldi⁸, Andrásfalvy⁹ és Vass Erika¹⁰ pedig völgyeségi falvak vegyes lakosságának mentalitását, normáit, identitását vizsgálta. Ezekben a falvakban világosan elhatárolódnak egymástól a különböző etnikumok vagy etnikai csoportok. Hamis következtetésre jutnánk, ha Bányát homogén rác faluként kezelnénk, s nem vennénk figyelembe a közelmúlt állapotát a rác nyelv dominanciája miatt. Épp ezért igyekszem kimutatni mindazt a hagyományt, amelyet az évszázadok alatt felszívódott vagy elsüllyedt magyarság őrzött meg és adott át a rátelepedő rácoknak.

Ha azonban csak a Lajtán túlról érkezett hajósi svábok mentalitását vetjük össze a bátyiaiakéval, vagy más (magyar) falvak lelki megnyilvánulásaival és tárgyasulásaival, azonnal észrevesszük, amit Kodály és Bartók a népzeneben figyelt meg. A Lajtán túli Európa gyökeresen más, mint a Lajtán inneni. Az itteni parasztibb, keleti, magyar, vagy legalábbis közép-európai. S mindez csak „másságot”, s nem értékrendbeli különbséget jelent.

A rendszerváltozás után Kopp Mária és Skrabski Árpád kutatta a kérdést¹¹, s foglalta össze nagyszerű munkájában a *Magyar lelkiségben* megállapításait, amely szigorú szembenézést jelentett a magyar életnek egy olyan alapvető tényezőjével, amelyről hosszú ideig nem beszélhattünk. A hurraóptimista szocialista sajtó szólamaira alig mert egy-egy bátrabb író felelni a pszichikai osztályok zsúfoltságának, a bandákba gyűlő fiatalok randalírozásainak, a kimagasló öngyilkossági számoknak a felmutatásával, mondván: itt mégis valami hiba lehet. Az említett szerzőpáros megállapította, hogy a szocializmus jogsértései, megfélemlítései anómiát, vagyis értékvesztést, ideálok, értékrendek válságát

7 Lükő Gábor: *A magyar lélek formái*. Bp., 1942

8 Zsidó Ferenc: *Az etnikai identitás térbeni kifejeződései*. In: *Hitel* 2006/1. 45–59.

9 Andrásfalvy Bertalan: *Együtt élő népek, eltérő értékrendek*. Bp.–Pécs 2011.

10 Vass Erika: *Társadalmi, térbeli és időbeli határok Kübekházán az 1850–1950-es évek házassági anyakönyvei alapján*. In: *Móra Ferenc Múzeum évkönyve*. 3. Szeged, 2001.

11 Kopp Mária–Skrabski Árpád: *Magyar lelkiség*. Bp., 2017.

okozta népünk lelkében, ami állandó stresszt, bizonytalanságot, félelmet, elmagányosodást, kisszerű versengést, depressziót okoztak. A lelki és szociális egészség károsodása élettani változások okozója is lett. Gondoljunk azokra az öregekre, akik a téves után hirtelen városi panelházak lakóivá váltak. Az ilyenre vált társadalom egyedei akár a fogyasztói, akár a szocialista társadalom manipulációinak könnyű bábjai lehettek. A szerzők vizsgálatai szerint az életminőség Bács-Kiskun megyében közepes minőségű. Országos javítása érdekében a Katolikus Püspöki Kar körlevele értelmében lelki megújulásra van szükségünk. Ezért a fejlődés célja – mint Kopp Máriaék mondják – nem a mindenáron való gazdasági fejlődés, hanem az emberek jól-létének, életminőségének javítása. (A szerzők a jólét fogalmát az anyagiak, a jól-létét pedig a társadalmi-lelki vonatkozásban használják.)

A múlt

A Kalocsai-Sárköz és Bátya népének önképe, öntudata

Erdei Ferenc *Futóhomok* című könyvének Dunamellék című fejezetében megállapítja, hogy a Duna–Tisza közének magyar településeivel szemben ennek a tájnak a magyar népe (főképpen Patajról és Soltról beszél) egészen más mentalitású.¹² „Itt ősi falvak néznek a Dunára megkövesedett parasztkultúrával és megfáradt életkedvvel, s nem új duzzadó települések. Itt az idő megállt a XVII. században. Ez nemcsak a kontinuum református településekre igaz, hanem a Kalocsa környékiekre is, ahol béketűrőbben viselik sorsukat. Katolikusok és papjaik gondviselése is segíti megtartani őket e parasztoilágban. (...) kertkultúrájuk nagyszerű teljesítmény volt akkor paraszti szinten, de ezen a nívón mozog ma is. (...) Az őslakók és az »ősi parasztok« mindkét faluban szolidárisak egymással, ha el is szegényedett valamelyik közülük, viszont zárkóztak a jövevényekkel szemben. Tisztelik az írást és a tudományt, olvassák a Bibliát, és a gyermekeiket el nem hagyják az iskolából. Rátartók, igényesek, a tanácsban bölcssek, és beszédjük valóságos muzsika. Ékes fajta ez, minden jeles tulajdonnal, de ugyanakkor egykéses, úrgyűlölők. Úrfélel szemben meg nem hajlanak, s irigy gyűlölettel nézik azok henyének látott életét, és kíváncsnak utána. Beléjük vésődött: az úr az úr és nem dolgozhat, a paraszt az paraszt, tehát dolgozik. (...) Az őslakók, ha elszegényednek ... nem állnak szolgálatba helyben. Elmennek vidékre vagy Pestre...

Solt és Pataj alatt, a Duna mellett ősi falvaknak van egy bokra, amely egyike az ország legrégibb kertművelő fészkeinek. Dunaszentbenedek, Géderlak, Uszód, Foktó és Fajsz kicsinyített másai a pataji és solti társadalomnak.

Csatlakozik e magyar falvakhoz két dalmát eredetű község, Bátya és Dusnok. Mindkettő átvésztelt s a megfogyatkozott népességet dalmát menekülők pótolták, akik átvették az ott lakó és környező magyarság termelési kultúráját, beleilleszkedtek annak társadalmi státusába. E helyek ma ugyanolyanok, mint a tiszta magyar községek. Vegyes kertművelők, régi parasztkultúra hordozói és egykészők. Ugyanezen a vidéken történt néhány német betelepítés, de azok nem hasonultak a magyarsághoz, nyugati módra gyarapodó kispolgári földművelő falvak lettek. A dalmátok ellenben mindenestől fölszívódtak a magyarságba, és egészen átvették annak erkölceit. (...)

Ennek az ősi kertkultúrának a kifejlesztő tényezői sokkal inkább természetiek voltak, mint társadalmiak. E két tényező: a kiváló minőségű folyami hordaléktalaj és az ügyes paraszttrendű nép. (...) A paraszti nép végig csak parasztmódra termelt, s kapitalista polgári vállalatok híján paraszti kofálgatás útján hozta forgalomba termékeit.

12 Erdei Ferenc. i. m.

A víz menti kis parasztközségekben nem is szakmunka a kerti termelés: itt mindenki foglalkozik vele, közönséges kiegészítője a szántóföldi termelésnek (...) A Duna mentén nem specializálódott szakma a kerti termékekkel való kereskedés sem. Kocsin, hátton maguk hordják szét portékájukat, s bejárják vele az egész Dunántúlt: ha mind elfogyott, hazamennek, és újra megrakodnak. Oly primitív a kereskedésnek ez a formája, hogy bizonyára így csinálták kétszáz évvel ezelőtt is, és ma sem találnak más módot az értékesítésre.

Végül keserűen így foglalja össze a tanulságot: »fáradt és visszahúzódo nép ... nem tudnak fejlődni.«”

Erdei nagyon jól látta, hogy Bátya és Dusnok dalmát népeisége teljesen hasonult a környező magyarsághoz termelési kultúrában, társadalmi berendezkedésben és mentalitásban is. Nem hoztak létre ugyan monokultúrát a termelésben, de az önellátó gazdálkodás mellett paprikaföldjeiken árutermelést folytattak, s jövedelmük javarészt ebből származott. Ebben a kis közösségben, ahol a földszűke miatt alig akadt igazi nagygazda, a nagy többség a paprikakonjunktúra előtt szegényesen élt, mégis szinte minden adatból sugárzik a feszültség, ami a két réteget elválasztja egymástól, amit csak ritkán írt felül a bátyaiság tudata. Ezt az ellentétet az említett gazdasági fellendülés némileg enyhítette. Volt olyan papjuk, aki maga is kiállt kormányellenes gazdasági követeléseik mellett. Sokkal toleránsabbak voltak a jövevényekkel, mint a református magyarok. Tisztelték az iskolai műveltséget, éltek az írásbeliséggel, s tartottak bizonyos távolságot az uraktól. Megkövesedett parasztkultúráról sem beszélhetünk, mert általában fogékonyak voltak az újításokra, főképp a paprikatermelésben, s az így kialakult bátyai paprikakultúra több volt, mint paraszti tevékenység. Szorosan kapcsolódott az ipari feldolgozáshoz, hisz annak előkészítő munkafázisait is elvégezték. Erdei nem vette észre, hogy a paprika-nagykereskedők kifejezetten kapitalista módon végezték üzleti ügyeik lebonyolítását, bár mellettük működtek paraszti kofálgatók is, a batusok. Az is igaz, hogy a bátyiaiak szemfülesebbek, ügyesebbek, fűgőbbek voltak ebben is, mint a környékbeli, szintén paprikássá lett magyar települések népe. Ugyancsak elkerülte a figyelmét, hogy az a friss, polgári öntudatot tükröző küzdelem, amely a paprikamonopólium körüli harcokban jelentkezett, nem fáradt és visszahúzódo népre vallott. A kormány és a paprikások küzdelméből létrejött szövetkezeti Paprikabeváltó igazi, nemzetközileg is számon tartott kaptalista vállalat lett, jelentős gazdasági sikerekkel. Erdei korában még a bátyai társadalom is friss, optimista volt, nem volt enervált, megfáradt életkedvű, még az egykézést sem vette át.

A XIX. század végén megjelent két tájismertető tanulmány Kalocsa környékéről. Az ezekben leírtak jórészt nemcsak a Kalocsa környéki magyarokra, de a bátyiaiakra és a dusnokiakra is érvényesek, bár szerzőik néhány magyartól eltérő néprajzi sajátosságot is említenek (viselet, táplálkozás, tánc, családi viszonyok). Alig foglalkoznak viszont a XX. században e térségben már társadalmat strukturáló árutermeléssel. Nyilván azért, mert az akkor még nem volt jelentős. Bajnai ugyan megemlíti a következőket: *„A paprikatermelés miatt a fajsziak gazdagok.”*¹³ Simonyi pedig szót sem szól az ipari növénytermelésről, csak a konyhakertészetiéről, bár azok szerinte *„iparág szerint üzetnek. Vannak egyes vidékek – írja – melyeken a konyha-növénytermelés iparág gyanánt üzetik, mint Foktő, Bátya, Fajsz.”* Miközben Dusnokot már paprikatermelőnek írják, Bátyán még nem említik ezt, hiszen *„Bátya sok krumplit termel. Sárga bab, káposzta, hagyma”*. Az áruforgalomnak is csak a cserekereskedelmi formáját említik.¹⁴

13 Bajnai József: *Sárközi árvízkönyv*. Kalocsa, 1862.

14 Simonyi Jenő: *Kalocsa és vidéke*. In: *Földrajzi Közlemények*, Bp., 1882.

Mint minden biológiailag és pszichikusan is egészséges közösség etnocentrikus mentalitású, Bátya népe is az. Úgy érzi, körülötte forog a világ, mindent önmagához viszonyít. Ezt bizonyítja egy sokszor idézett tréfás talalós kérdés, amely szerint Bátya azért a környék legöregebb faluja, mert még Öregcseretőnek is Bátya (bátyja). A bányai szállási csárda hajdani „reklámszövege” is erre utal. *Hóha, Sárga, / Itt a csárda, / Itt a világ közepe. Bátya a világ közepe.*

Ez a tudat egy jellegzetes bányai büszkeséget táplált. Mire voltak büszkék a bányaiak? Büszkék voltak kertészkedésükre, különösen paprikatermelésükre és kereskedésükre, s ebből fakadó viszonylagos jólétükre. Korábban hagymájukat tartották csodálnivalónak, amit eufemisztikusan sajtnak neveztek. *„Hallott-e már, Tisztelt Szerkesztő Úr, valamit a bányai sajtóról? – írta egy helybeli levelező a Gazdasági Lapoknak 1852-ben. Alig hiszem, ha csak igazi nevééről vereshagymának nem czimezem, ennek itt környékünkön van fészke. Hajószámra szállítatik esztendőnkint eladás végett más vidékre: sokan pedig szint a határszélre fuvaroznak vele, cserébe lisztet, gyümölcsöt, stb. hoznak vissza.”*¹⁵ Ez utóbbi megállapítást megerősíti Kálmány Lajos lőrincfalvi gyűjtése, ahol a falu nevét már hibásan mondták, Bátya helyett Bácskát. *„Íme, Kalocsa városa, / Mellette Foktű, Bácska (helyesen Bátya) Ott a vöröshajmának / Vagyon nagy sokasága.”*¹⁶

Ugyancsak emelte öntudatukat, hogy a Duna bányai szakaszán sok vízimalom működött, ráadásul itt állott a Merkle-féle paprikamalom, amely a harmincas években a világ legnagyobb efféle ipari létesítménye volt, erről Vidáné Farkas Margit is megemlékezik önéletrajzában. *„Édesapám molnár lett, – mert Bátya falu arról volt híres, vagyis nevezetes, hogy két igen nagy malma volt. Az egyik malom tulajdonosa Merkle Lajos, akinek még téglagyára is volt. A másik malom tulajdonosát Grosszmannnak hívták. Ezekben a malmokban kitűnő minőségű búzát és paprikát őröltek. Ezekon kívül a Dunán is működött vagy tíz-tizenhárom vízimalom. Mivel mi a Dunához közel laktunk, édesapám a Dunán volt molnár a vízimalomban.”*¹⁷

A bányai paraszti mentalitás kialakulása és változásai

Amikor a bányai mentalitásról beszélek, nemcsak a mai bányai emberek lelkületét, értékrendjét, attitűdjeit vizsgálom, hanem a régi bányaiakét is, a feudalizmus idején kialakult parasztság kései utódjait, különös tekintettel a XX. századra, egészen a társadalmi osztály felszámolásáig, amely a mezőgazdaság szocialista átszervezésével véget ért. A kolhozosítás (téteszesítés) során ugyanis nem csak létszámában csappant meg a parasztság, de kultúrájából, sajátosságaiból is kivetkőzött, illetve kivetkőztették. Megváltoztatták vagyoni viszonyait, termelési és életmódját, értékrendjét, észjárását, lelkületét. Mindez óriási megrázkódtatással ment végbe, sok egyéni tragédiát okozott. A mai bányai lakosságban már csak nyomokban maradt meg a következőkben bemutatásra kerülő gondolkodásmód. A hajdani földművesek utódai, a mai „utóparasztok” (mezőgazdasági vállalkozók) is egészen más mentalitással rendelkeznek.¹⁸

15 Bárh János: *Kalocsa környéki ártéri kertek a XVIII–XIX. században.* In: *Kétótközi népismeret.* Sz. Romsics Imre: Kalocsa 2005. 910.

16 Fehér Zoltán: *Az ördögnek adott lányok.* Bányai mesék és mondák. Bp., 1987. 301–302.

17 Fehér Zoltán: *„Ki kell, hogy sorsomat kiáltsam.”* Bátya, 2005. 39.

18 *Utóparaszti hagyományok és modernizációs törekvések a magyar vidéken.* Sz. Schwartz Gyöngyi. Szarvas Zsuzsa, Szilágyi Miklós. Bp., 2005.

A bátyai nép mentalitásának egyes elemei történelme folyamán többször is megváltoztak. Az a nyomorúság, amely a „paprikás világ” előtt jellemezte a falut, s amelyről a népi emlékezéseken kívül az iskolaszéki jegyzőkönyvek is tanúskodnak, nyilván más lelkiséget alakított ki, mint az, amely a XX. század folyamán beköszöntött fűszerpaprika-termelés és -kereskedés konjunktúrája hozott.

Az iskolai tanulással kapcsolatos közvélemény például a teljes elutasítástól az elfogadásig az egyik legfontosabb jellemzője lett a falu mentalitásának, hisz kiderült, hogy az iskola nemcsak fölösleges, hanem mindennapi, sőt szakmai tudást is nyújt. Ez a felismerés nyújtotta számukra a kollektivizálás után az akkorra már különben is presztízsét veszített paraszti életformából való kitörést.

A föld, a munka és a család szeretete, a vallásosság sajátos értelmezésben, valamint a kertészeti termékekkel való, messze földet behálózó kereskedelemre való hajlandóság már a XVIII. században is megvolt, s nyilván ez is hozzájárult az etnikai elzárkózottság feloldásához. Ugyanakkor a legutóbbi időkig (a tévesztésig) megmaradt a paraszti életmód kizárólagosságának megőrzésére törekvés szándéka.

A bátyiaiak a szatócs-kiskereskedelmet a zsidókra, a háztartást és a mezőgazdaságot kiszolgáló kisipart hallgatólagosan rábízták a jövevény svábokra. Az évszázadok során ide érkezett migránsok kénytelenek voltak ugyan megtanulni a bátyai rác nyelvet, de jelenlétük így is hígította a tömény rácnyelvűséget, s elősegítette a kétnyelvűség általánossá válását.

Oldódott az a felekezeti elfogultság (bigottság) is, ami a katolikustól eltérő vallásokat szinte kirekesztette, akik vallásuk feladásával, conversió vállalásával próbáltak eleget tenni annak a vágyuknak, hogy a falu befogadja őket.

Alig változott az az ellentmondásos viszony, ami a helyi gazdák és a helyi értelmiség között létrejött. Tisztelték, de egy kicsit le is nézték őket az államtól való függőségük miatt. Ugyanakkor hálásan fogadták, ha ezek kenyéradó gazdájukkal (az állammal) is szembe fordultak, s a falu mellé álltak a paprikamonopólium elleni harcok idején. A paprikatermelés technológiája és értékesítésének államilag is támogatott módszerei és lehetőségei következtében megnyílt a meggazdagodás lehetősége azok számára, akik elsajátították az ehhez szükséges spekulációt, piaci furfangot. Pusztán ez a lehetőség egy paraszt-polgári öntudatot is kialakított, amelyben azért megfért a helyi kurtanemesség utódai dzsentroid magatartásának utánzása, s a hozzájuk való – akár rokoni – kapcsolódás keresésének látens szándéka. A falu népének felemás zártságára jellemző, hogy míg korábban – finoman szólva – nem szerették, ha sajátosságaikról, mint afféle helyi „furcsaságokról” holmi jött-mentek újságokban, könyvekben írtak, s azt így a világnak kitergették, hiszen ezeket az elmaradottságuk jellemzőinek érezték. Az nem is egészen úgy van. Az a mi dolgunk. Senkinek semmi köze hozzá – mondták. Már a késői utódok szinte örülnek annak, hogy voltak olyanok, akik észrevették őseik sajátosságait. Ugyanakkor már a régi világban is büszkék voltak arra, ha a falu jómódját, gazdagodását olvasták. A monopólium körüli harcok idején pedig hálások voltak azoknak a nagyobbreszt értelmiségi tollforgatóknak, akik azt bizonygatták a hatalomnak, hogy a paprikatermelés, -feldolgozás, -értékesítés is valóságos szakma, nagy szakismeret, halhatlan szorgalom és erő (a gabonatermelő munka többszöröse) szükséges a végzéséhez. A paprikás már nem is paraszt, hanem szakmunkás, hiszen iparendély szükséges a tevékenysége végzéséhez. Ezzel tulajdonképpen az Erdei által is megfogalmazott véleményt igyekeztek cáfolni, amely kissé lenézően nyilatkozott a Duna-mellék paraszti paprikakultúrájáról.

Veres Péter mondta ki a két világháború között a sokat kárhozott *Parasztors – magyar sors* című könyvében¹⁹, hogy minden nemzet parasztságában fejlődik, szaporodik, más rétegeiben pedig fogyatkozik, pusztul. Ebben a megvilágításban már nem is tűnik olyan üres szólamnak a Horthy-korszak idején a parasztság szinonimájaként sokszor használt „nemzetfenntartó osztály” megnevezés. Valóban a parasztság jelentette a magyarság fájának gyökerét, amelyből folyton-folyvást friss erő áramlott gyümölcsöt termő ágaiba. A történelem viharai sokszor letördelték, megtépázták az ágakat, de azok újra meg újra kihajtottak, míg a gyökérzet egészséges volt. A fejsze azonban 1960-ban a gyökerekre vetetett.

A konzervativizmus és az új küzdelme

A történelmi jelentőségű társadalmi mozgásokra (változásokra) mindig alapvető hatással volt a termelőeszközök változása, amelyek a termelési módok változását hozták magukkal. A feudalizmus idején az ökrökkel való szántást fölvaltotta a félfudális időszakban a lovak használata, majd a kapitalizmus korától kezdve azt is kiszorította a traktor. Hasonló utat járt be a szemnyerés vagy a trágyázás módja. A kézi cséplést a gépi, a kézi aratást a kombájn, a talajerő-utánpótlást és talajművelést a kemizálás, és így tovább. Az új eszközök, az új munkamód elfogadása mentalitásbeli változást is okozott.

A változások mindig két egymással szembenálló tendencia harcából születtek meg. Ezek közül az egyik a konzervatív, a változatlansághoz ragaszkodó, a másik a megújítást szorgalmazó felfogás. Itt mindjárt ki kell jelentenem, ahogy a parasztság általában, úgy a magyar, illetve a bátyai parasztság is gyökeresen konzervatív felfogású volt. Emiatt látszott úgy, hogy a magyar faluban nemzedékek óta megállott az idő. A parasztság ugyanis mindig elutasította, de legalábbis kételkedéssel fogadta a hirtelen – általában felülről, megkérdezésük nélkül végrehajtott – változásokat, még akkor is, ha azokról később kiderült, hogy hasznosak voltak számára. Ilyen volt az urbárium bevezetése, a jobbágyfelszabadítás, a kötelező iskolai oktatás, az irányított gazdálkodás vagy a szövetkezeti gazdálkodás.

Azt gondolhatnánk, hogy az új győzelme mindig a haladást szolgálta. Nem volt ez mindig így. Az urbárium által a közbirtokosság tulajdonába kerülő erdők – mint azt Andrásfalvy kimutatta – pl. lehetetlenné tették az eddig általános, nagy hatékonyságú ártéri (bio) gazdálkodást. Az erdők kiirtása, a vadvizek lecsapolása, a legelők feltörése mind a pillanatnyi előnyért, a szántóterület megnöveléséért történt. Végül pedig mindezek a táj természetes diverzitásának pusztulásához, vele együtt a talaj vízkészletének kiszáradásához vezettek.

A talaj vízkészlete mindig is befolyásolta a termésmennyiséget. A régi időkben az évenként megismétlődő árvizek nem csak a talaj vízkészletét őrizték, de némileg a szervestrágya-utánpótlást is biztosították. Az árvizek levezetését, illetve megtartását a fokgazdálkodással biztosították ősidők óta. Az öntözést a hagyományos kertgazdaságban Bátyán nem ismerték. Ültetéskor pl. nem öntöttek vizet a paprikapalánta számára ütött lyukba úgy, mint a Szeged környéki paprikások, de olyanféle öntözést sem alkalmaztak, mint a bolgárkertészek. A nem természetbarát árvízmentesítés következtében a Duna-Tisza közének a talaja a XX. század közepére kiszikkadt, s ekkor a paraszti leleményesség fölfedezte a csöktutas öntözést, amit már az 1950–60-as években tömegesen alkalmaztak.

¹⁹ Veres Péter: *Paraszt sors – magyar sors*. Bp., 1944.

maztak a bátyai magángazdaságok. Erről a módszerről még film is készült *Megszállottak* címmel, s benne héroszoknak ábrázolták az öntözőkultúra kitalálóját. Később kiderült, hogy ez a módszer is káros, hisz kiszipolyozza a talaj rejtőzködő vízkészletét. A Bátya–Fajsz–Miske térszeinek összefogásával létrehozott öntözőfűrt előnyeit, amely már a Vajasból nyeri a vizet, gyorsan felismerték a bátyai gazdák. Aztán nemcsak a térszben, de a romjain létrejövő egyéni vagy társas gazdaságokban máig alkalmazzák.

Az 1950-es években egy párttitkár meglehetősen elítélő módon nyilatkozott a bátyai gazdák gondolkodásáról, amiért azok nem kaptak a térsz által nekik felajánlott kedvezményes árú műtrágyát. A nagyüzem termésátlagai azért jobbak – mondták a vezetők –, mert bőven alkalmazzák a műtrágyát. Azóta bebizonyosodott, hogy hosszú távon a talaj mikroorganizmusait elpusztítja a gyakori műtrágyázás, s a szerves trágyát semmi sem pótolja.

A konzervatív gondolkodás előnyei más területeken is hasznosabbaknak bizonyultak. De lássunk példákat arra is, amikor a bátyai parasztság készségesen átveszi a termelés technikai újításait.

A híres bátyai paprikakultúra kezdetén, a XVIII. század közepétől a paprikát magról vetették. Valószínűleg csak a XIX. századtól tértek át a palántázásra, amely feltételezte a melegágykészítést. Amikor egy fajsi térszelnök a 60-as években a nagyüzemi munka egyszerűsítése érdekében újból a magról vetést vezette be, a bátyai gazdák is kezdték őt utánozni, bár ez sokkal több magot igényelt, de jóval könnyebb volt, mivel kézi vetőgéppel lehetett végezni. Ezzel egy időben eltűntek a bátyai udvarokról a tavaszi időben szokásos melegágyak, megszűnt a vele való munka.

Évszázadokig csak erős paprikát termeltek. Fogyasztásra ugyan előállítottak édesnemes örölt paprikát is, ám ennek elkészítése hosszadalmas és nehéz kézi munkát igényelt. A paprikát csipedés után hasítani kellett (embertelen munka!), vagyis a bőrt leválasztani az erekről, a magot és a bőrt áztatták a Dunán (kimosták belőle a „mérget”), majd szárították, s csak ezután döngölték, törték vagy örölték. 1937-től, miután egy kalocsai „vegyész” némi, bátyai gazdák által már gyakorolt módszerrel kikísérletezte a „csípmentes” paprikát, vagyis édes mutánsokat tudott előállítani nagy mennyiségben, a paprikafeldolgozás menetéből kiesett a hasítás és az áztatás, a gazdák pedig fenntartás nélkül áttértek az újfajta, az édesnemes paprika termelésére.

Benczéné Hegedűs Erzsébet büszke édesapjára, aki a maga módján hozzájárult az édesnemes paprika kikísérletezéséhez, tehát egy új utakat kereső parasztember volt. Munkájának dicsőségét azonban elorozták. *„Édesapám akkor már paprika-nagykereskedő és kikészítő volt, sőt paprikanemesítő is. Ez úgy történt, hogy kiválogatták a legszebb főnnálló hüvelyű paprikát, fölhasították, az erét megnyalták, és csak az édespaprikából vették ki a magot. Nemesítő munkáját azonban nem ismerték el, mert ott volt a Kalocsai Kísérleti Gazdaság meg a vegyészek, akik saját maguk dicsőségének tartották a kísérlet sikerét. Ezzel azonban édesapám mit sem törődött, ő csak folytatta a paprikakereskedést, ami nagyon jól ment.”*²⁰

Bajnai 1862-ben még szemére veti a sárközieknek, hogy szeretik ugyan a gyümölcsöt, de nem szeretik a gyümölcsfát. Ezért aztán a homokhátsági falvak lakóitól cserél búzáért gyümölcsöt.²¹ Bátyán nem egészen ez volt a helyzet, mivel itt a szállásokon már akkor is sok szilvás és félvad gyümölcsös (vadalma, vadkörte) volt található, de egyéb gyümölcsökért nyilván ők is cseréltek, ha nem is búzát, de babot, káposztát, hagymát. Bajnai a

20 Fehér Zoltán 2005. i. m.

21 Bajnai József: Sárköz, 1862. 19.

XIX. században a kalocsai Entz mintagazdaságában megkezdődött kertészeti oktatástól várja a sárköziek mentalitásváltását.

A bátyai emberek talán a gyümölcstermeléshez jobban értettek, mint a kalocsai szálások népe, de bizonyos, hogy az iskolai oktatás kiegészítésére létrehozott faiskola, s az ott végzett oktatás megerősítette a csak szántóföldi és (konyha)kerti gazdálkodáshoz szokott bátyiai gondolkodását. Kapitány János szállási gazda még az 1950-es években ugyanis így nyilatkozott: „*Ótottam vadalmába, vadkörtébe. A gyümölcsös bokrok körül a bozótot kiirtották, s a legerősebb suhángot meghagyták, beótták. Öregapám egy fába négyféle körtét ótott.*”²² Ezt a paraszti szaktudást mindkét Sárköz népe a dunai ártér félvad gyümölcsöseiben ősidők óta végezte, de gyakorlata a vízszabályozás után elfelejtődött, s az iskola próbálta újból visszaadni. A faiskolát a falu Kalocsa felőli peremén, a Vajas mellett, a mai Malád szomszédságában létesítette a közigazgatósági hatóság még az iskolatörvény előtt. 1859-ben pedig már a faiskola és takarmányos kert 3 kh 695 négyszögöl. Az úrbéri perben a község ügyvédje így érvel annak szükségességéről a közbirtokossággal szemben: „*A faiskola gyermekek oltási taníttatására és a község szépítésére állíttatott fel – hát a bátyai igen sok közbirtokos Uraknak nincsenek e gyermekeik? Nem járnak e azok ott oskolába? Nem tanulnak-e azok ott oltani? Nem fogják e atyáik az oltványokból egykoron aránylagosan részesíttetni? Miként lehet tehát azt kívánni, hogy a közös faiskola, mely alig másfél hold, ne a Közös, hanem a községi birtok terén létezzék?! – de azért az ő gyermekeik mégis ide járnak, s itt oltani tanulnak?! Ez az osztó igazsággal össze nem egyeztethető! – s nem lovagias kívánság!!*”²³

A természeti és társadalmi térrel folytatott küzdelem emléke

A falu a régebbi időkben sokkal jobban ki volt téve a természeti környezetből fakadó veszedelmeknek, mint amilyen a földrengés, az árvizek vagy a villámcsapások. Ezek hatásáról meg a járványokról, faluégésekről régebben már írtam.²⁴ Rajtuk kívül az erdők vadjai is veszedelmet jelentettek az itt élő emberek számára. A természeti és társadalmi veszélyekkel való küzdelem alakította ki a bátyiaiakban az ezekkel való együttélés vagy a velük való szembeszállás igényét, képességét, a túlélésre való törekvést. Schön Mária könyvében leírja, hogy a svábok hajósi letelepülése után egy csoportjukat a környéken garázdálkodó farkasok elpusztították. A farkasok a sárközi ártéri erdőkben még sokáig falkákban éltek, s a bátyiaiaknak is sok kellemetlenséget okoztak. Markó József nagyon régi eredetű családi története az újabb nemzedékeknek példaképpül állította őszüket, tehát tanító jellegű volt.

„*Történt egyszer – nagyapám mesélte – hogy az ő úkapja idejében egyszer kegyetlen hideg tél volt, méteres hóval. Mivel élelemről gondoskodni kellett, kimerészkedtek az erdőbe, hogy a hurkokat ellenőrizzék, nem fogtak-e nyulat, fácánt vagy őzet. Abban az időben hurokkal fogták a vadakat. A nagy hó miatt azonban csak lassan haladtak, a hurkokat is nehéz volt megtalálni a nagy hóban. A vérszagra, vagy tán az ember szagára, farkasok támadták meg őket. Fejszét vittek ugyan magukkal, mégis menekülniük kellett az ordások elől. Végül is egy hatalmas odvas fűzfába bújtak be, ahonnan csak másnap tudtak hazamenni, miután a farkasok már eltakarodtak onnan.*”²⁵

Herner János a következő farkaskalandot mesélte el:

22 Saját gyűjtés 1960.

23 (Pml Urbéri perek. Bátya község urbéri pere III. 1860. Targyalási jkv.)

24 Fehér Zoltán: *Bátya település és népi építésze*. Kalocsa, 2017.

25 Fehér Zoltán 2005. i. m.

„A farkasok többször megtámadták a nyáját: úgyhogy aztán többször hiányzott (belőlük). Aztán egy szép éjszakán azt mondja (a juhász), ő elszánta magát úgy, hogy ő megpróbálkozik vele, hogy ha a farkasokat valahogy el tudja fogni. Aztán sikerült is neki annyira, hogy egy rossz lovat levágta, aki hát vágnivaló volt, és kivitték az erdő szélire, kivitték megnyúzottnan. Amikor kivitték az erdő szélire, akkor ő beleállt a subájába egy nagy fűzfába. Ott leste volna egy tizenöt méterrű körülbelül a farkasokat, ahogy majd odagyűnnek. Hát ő odagyűtt, az öreg a subába. Eglövetű fegyverek vótak akkortájba, azt mondják, valami fickós fegyverek vótak, azt mindig meséte a nagypapa, És akkor megtötötte a puskáját, azt mondja, olyan vaspálcával. A csizmaszárába tette, amikor már megtötötte. Beállt a subájába. – Lessétek messziről! Lássa őket, azt mondja, hogy jönnek a farkasok. De nem tudta biztosan, hogy farkasok-e, csak hát valami nagy forma, nagy alakok lettek ott. Úgy néztek ki, mint a borjú, de hát csak farkasokra gondút. Mikor közelébb, közelébb gyűttek, hát farkas vót mind a kettő. Egy kan vót és egy nőstény vót. Mikor elérték, megközelítették a lovat, akkor szétníztek, azt mondja. Kétoldalt nem láttak semmit se. Senkit se, és semmit se. Akkor belekapaszkodtak, jól beleharaptak a húsába, a lóhúsba, és ették. Az öreg papa meg azt mondja: Hejnye, hejnye, hát azt mondja, a kettő ott van, azt mondja, oszt eglövetű a fegyver. Ez a baj! Mer ha olyan volna, azt mondja, mint máma, két vagy ötlövetű volna, azt mondja, akkor mind a kettő ott maradna, de csak eglövetű. Hát most melyiket lőjem le? Vagy a kant, vagy a nőstényt? Azt mondja az öreg, mégis elhatároztam, hogy egye meg a manó, azt mondja, hát lelövöm a kant, hogy ne szaporodjék. Lelőtte a kant. Odafordította a fegyvert, s az elsült. Felfordult a kan. Nem döglött meg mindjárt. Az első mög szétekintett, mögijedt, az úgy elmönt, azt mondja, hogy, hogy, mint a..., nem tudom én, na. Úgy elmönt igazán, mintha... szóval mögijedt, na. Emez meg akkor fölfordút, azt mondja, és hó vót, és akkor elkezdött (haladni) az erdőbe, lassankint elmönt. Hát azt mondja, én nem mertem utánamönni mindjárt, mer én is fétem, fiatalembör vótam. Először, azt mondja, megtötöttem újra a fegyvert. Kiütöttem a kapszlit, azt mondja, a pálcával, a vaspálca végivel. És – azt mondja – akkor újra megtötöttem a fegyveremet. És mikor megtötötte, azt mondja, újra hozzáfogott. Akkor a vérnyomokon mönt utána. Akkor a vérnyomokon elmönt körülbelül kétszáz méterre. Akkor egy szakadékba bele vót fordúva.. A farkas akkor ott elvérzett. De még akkor is csak a puskájának a hegyivel piszkálta. Hát félt tüle, no. Hát hogyha megtámadja. Mer, azt mondja, olyan vót, mint egy nagy bornyú. Láttá, hogy hát meg van döglölve. Hát akkor megfogta a farkát. Hát látom, hogy most má mentünk. No, most mit csináljak nekije? Azt mondja, most má magam nem bírom elvinni. Elment haza az édesapjához. Édesapja mondja nekije, hogy hát no, mi újság van, gyerek? Mi újság, azt mondja, lelőttem a farkast, azt mondja, ott van az erdőbe. – Á, te szaros, te! Te lőtted le? Hát hun a farkas? – Hát gyűjjön, apám, velem, ott a szakadékba belefordút. És azt mondja, magával majd elhozzuk haza. Akkor a édesapjával elmentek az erdőbe, fogtak egy körösztfát, és a körösztfára föltették, összekötötték a lábát és elhozták haza a farkast. Otthon megnyúzták. És akkortájba nagy pénz vót, kaptak a bőriér tíz forintot. Az nagy péz vót. Tíz forint a bőriér. A farkas húsát eldobták, a bőrit lenyúzták. Ez vót a zsákmány. Meséte a nagypapa, hogy a rezéti erdőbe ekkor lótt farkast tizenhét éves korába.”²⁶

Vidané Farkas Margit története már az 1920-as években esett meg.

„Egyszer aztán egy télen olyan hideg volt, sok hó is esett, s a Duna víze úgy befagyott, hogy szabadon közlekedhettek a jégen a Dunántúlra, és onnan is ide át. Karácsony előtti napon, akinek lova és szánkója volt, az ment a faluig és vissza számanyomot, vagyis utat csinálni, hogy el tudjanak menni a népek éjjéli misére. Karácsony estéjén minden család szép almát válogatott, és istrángba kötve bevitte a szobába, mert azon az estén mindenki szalmán szokott aludni.

Halvány fények pislogtak a szobákban egész éjen át. Volt, ahol gyertya égett, volt, ahol kis petróleumlámpa, kis viharlámpa, volt, ahol napraforgóolajat öntöttek egy pohárba, kenyérbélből fedelet csináltak, közepén kis lyukat, amibe behúztak egy vastag cérnabelet, és az meggyújtva szépen

26 Saját gyűjtés 1964.

világított. Ahol meg gyerekek voltak, ott a gerendához egy spárgára szép piros almát kötöttek, és a gyerekek a szalmán az almával szoktak játszani.

Eljött az ideje, hogy éjféle misére menjenek. Úgy beszéltek meg, hogy az összes szomszédok együtt mennek. A férfiak még egy-két lapátot is vittek, hogy mire visszafelé jönnek, hátha a hó ellepné az útjukat. Így aztán anyám is elment éjféle misére. Én meg apámmal itthon maradtam. Apám persze karácsonykor egy kicsit ivott is, és mélyen elaludt. A kis vasrácsos ablakok be voltak sötétítve. Én meg elaludtam, hol az almával játszottam. Egyszer csak hallom, hogy a kutya nagyon vonyít. Hol elhallgat, hol újra kezd. De a többi kutyák is ezt csinálták. Hallom, hogy a lovunk meg egyre kapál és fúj, és itt topog az ajtónál. Biztos, hogy valahogy kinyílt az istállóajtó, és kiszabadult. De apám ezt nem nagyon akarta meghallani. Azt mondta:

– Menjek, és nézzem meg, és ha kiszabadult, akkor szóljak, és akkor kimén, és megköti.

De akkor már az ablak alatt kaparászott valami, és a másik ablak alatt is. Én nagyon félttem, és többet nem is mertem szólni. Nem is mentem ki megnézni. Ha szólok, megint csak azt fogja mondani, hogy menjek ki. Aztán mégiscsak kimerészkedtem a konyhába, és a kulcslyukon keresztül kikukucskáltam, és annyit sikerült látnom, hogy az istállóajtó nincs kinyitva, tehát nem szabadult ki a ló. Tovább hallgattam és félttem. Elbújtam az asztal alá, mert akkora falkaparás hallatszott, az ablakon meg valami fújt rettenetesen. Azt vártam, hogy egyszer csak kilyukad a fal. Nagy sokára aztán lassan minden elcsendesedett. De korán reggel már nagyon zajos volt az utca, mert mindenki csak arról beszélt, hogy farkascorda járt itt, és arra. Úszód felé megtámadtak valami hodályt, és több állatot elpusztítottak. Elgondolkoztam. Ha én akkor kimentem volna, egyből a farkas áldozata lettem volna.”²⁷

A Bátyán gyakori Farkas családnév talán olyan személyek ragadványnevéből jött létre, akiknek valamilyen kalandjuk volt a farkasokkal. Valószínűleg elhárító funkciót tulajdonítottak neki.

A társadalmi veszélyeztetettséget elsősorban a háborúk jelentették (ezekről is máshol olvashatunk), de a XIX. században szabadon portyázó betyárok is sok bajt okoztak a régi idők bátyai lakosainak. Az alföldi betyárvilág emlékei ma is élnek. Markó József például így írt erről:

„Édesapám gazdálkodott, de nagybátyjánál Argat József bírónál, aki kőműves is volt, dolgozott. Később kereskedett. Hagymát, káposztát, paprikát vitt Jánoshalmára. Onnét tele kocsi almát hozott és vitte a dunántúli Tolnára piacra. Amikor Jankovácra jött hazafelé, a Csala-Illancsi erdőn keresztül, a lovak alig bírták húzni a kocsit a homokban. Hirtelen valahonnan két marcona külsejű ember állította meg. Erősakkal vitették magukat. Se szép szóval, se másképp nem akartak leszállni a kocsiról, sőt azzal fenyegették, ha erősködik, agyon fogják ütni. Végre egy útkeresztveződségnél leszálltak, és eltűntek. A mai napig nem tudni, hogy kik lehettek.”²⁸

A betyáros magatartás szelidebb formában azonban nagy hatással volt a bátyai férfiak személyiségi jegyeinek kialakulásában. A betyáros viselkedést nem a rablásokkal lehetett jellemezni, hanem inkább a kivagyisággal, a könnyelmű, mulatozó, a nőkkal szembeni gáláns vagy erőszakos – mai szóval – macsósággal, ahogy régen mondták, kurafisággal.

Benczéné Hegedűs Erzsébet családrajzában leírta, hogy a kereskedői utakon járó nagyszüleinek tartaniok kellett a betyároktól.

„Hétfőn indultak, és csak péntekre értek haza. Éjszakára sohasem indultak, mert félték, nehogy valami betyárok kirabolják őket, mert akkoriban bandákban lóháton nagyban garázdálkodtak ezek az Alföldön, sőt még nők is voltak köztük. A nagypapa vászonból varrt acskókat, és azt akasztotta a nyakukba, egészen az ing alá, hogy odategyék a pénzt. Édesapámnak ez nagyon tetszett. Útközben

27 Fehér Zoltán 2005. i. m.

28 Fehér Zoltán 2005. i. m.

édesapám hajtott, de amikor a falukba értek, akkor helyet cseréltek, és a nagypapa fogta a gyepőlőt, édesapám meg büszkén hátraült, és nagy hangon kiabálta:

Káposztát vegyenek! Itt a káposztás, vegyenek káposztát!

Két nap alatt el is fogyott, úgyhogy harmadnap hajnalban hazaindultak, hogy estére hazakerjenek.²⁹

Szűcs Péter Pálné is mesélt a betyárokról.

„Elment egyszer a Szűcs dedó Tolnára vásárra. Mikor Zsidórévra ért, ott átvitték komppal. (Visszafelé jövet) mikor odaért, a révész sehogy se viszi át. Most hová megy késő este. – Nézze, ott van az erdőbe egy ház – mondták a révészek. Akkor odament, majd ott elalszik, és reggel átjön komppal. Elment az erdőbe. Kérdezte, hogy adnak-e neki szállást. Más nem volt (benn) csak egy öregasszony. Mondta neki: Adok én szívesen szállást, csak ide járnak rossz emberek – Nem ütnek engemet talán agyon – mondta az öregasszony, vacsorát főzött neki. Má le is feküdt az öreg. Akkor gyűttek be tizenketten. Mingyá észrevették, hogy van itt valaki, aki nem tartozik hozzájuk. Elmentek, fölébresztették. – Öreg papa! Most tessék közénk gyűnni, mer úgyis magának vége lesz ebbe az éccakába. Az asztalhoz leült, mulatgatott velük. De mindig csak azt mondták, nemsoká vége lesz neki. Vót neki furulyája. Mondta: Várjatok, gyerekek, mi van – azt mondja – nekem? – No, hadd lássuk, mi van. Akkó kihúzta, furulyázott nekik, ők meg ittak, táncotak. Ki hol táncolt, ott le is feküdt, el is aludt. De az öreg dedó nem aludt. Akkor gyűtt az asszony, a küszöbre állt, és mondta az öregnek, hogy gyűjjön ki. Kigyűtt. – No, most öreg, üljön a lóra, és menjen, mert ezek, hogy felébrednek, magának azonnal vége lesz. Mikor a bogyiszlai révra ért, olyan vót a ló, mintha habszappanba mártotta volna, olyan fehér vót. Megmondta mindenkinek: nézzétek, ez a kis furulya mentett meg engemet.”³⁰

A betyáros magatartás szelídebb formában azonban nagy hatással volt.

A mentalitás polarizáltsága

„Tomori Viola lélektani vizsgálódásai közben figyelte meg az úgynevezett polaritások jelenségeket (....) a szegény parasztság életének néhány pillanatában (születés, házasság, halál) s a pihenés, önfeledtség ritka perceiben túllendül szűkös korlátain, s az ellentétes irányba csap át, a számára elérhető maximális pompa felé” – írja Ortutay.³¹ Bátyán ez a jelenség szintén megfigyelhető, vagyis a mélyszegénység szülte takarékoság és a hetvenkedő pénzszerzés.

A mentalitás polarizáltságát, valamint a gazdagságnak, jómódnak mint értéknek a számontartását bizonyítja az a szokás, hogy még a legszegényebbek is igyekeztek kitenni magukért, ha lakodalmat tartottak. A faluban számon tartották, hogy hányan voltak ott. Egy nagygazda még az ötvenes években is 400 fős menyegzővel házasította fiát, de a 200 fős lakodalom még egy fél századig gyakori volt. Lakodalmak alkalmával kinyitották a szoba ablakait, hogy a hivatlan vendégek, a nézők beláthassanak a kivilágított szobába, a kinyitott szekrényeiben felhalmozott kelengyére. Kegyes csalással, néha rokonoktól is kértek stafírungot, hogy többnek lássék a menyasszony hozományja.

Vidané Farkas Margit még a saját szegényes lakodalmában is megőrizték a hagyományos formásokat, és azt, hogy ilyenkor ki kellett tenni a lakodalmásoknak, nehogy megszólják érte.

29 Fehér Zoltán 2005. i. m.

30 Saját gyűjtés 1958.

31 Ortutay Gyula: *Parasztságunk élete*. Bp., 1937, 24.

„A lakodalom pedig ilyen formában szokott történni. Nem voltak ilyen nagy lakodalmak, mint most. Csak a szülők, testvérek, komák, közeli rokonok, szomszédok, lány barátnök, legény cimborák voltak ott, úgy nyolcvaon-kilencven személy. A sátrat a szomszédok összehordott ponyvából csinálták. Szépen szalagokkal, virágokkal feldíszítették. Meghívók nem voltak. A lakodalmi hívásra a legények voltak kijelölve. Szépen felszalagozott lovakon, felszalagozott cifra vesszőkkel, boros üveggel mentek hívíni lakodalomba. Mindenki várta és csodálta a kényesen fickándozó, jóállású övfény paripákat. A gyerekek örömmel kísérték őket.

A lakodalomban a teríték úgy volt osztva, hogy minden négy személy egy tálból evett. Kanál, villa volt, egyéb nem. Tányérok, poharak csak az új párnál és a násznagyoknál voltak. Enni-inni volt bőven. A bort azonban üvegekből itták. Aki akarta, szódát tölthetett bele.

Ha mentek a menyasszonyért, az utcán mindenki táncolt. Amikor a násznagyok megköszönték a menyasszony szüleinek, mindent kifizettek, a hozományát, akkor rakták a kocsi-ra a ládát, kocsi-ra ágyát. A lányok táncolva rakták a párnákat. Táncoltak, mulattak, és azzal a nótával búcsúztak is, majd elindultak a legényes házhoz, ahol szintén nagyon várták őket. Itt aztán tovább mulattak. A menyasszonytáncot is megtartották. Másnap szoktak menni a lányos házhoz. A menyasszony valamely kútból vizet szokott meríteni, most már menyecske ruhában vitte a kannát, és mindenkit egy szép lavór-ból megmosdatott. Ezért a laborba dobálták neki a pénzeket. Utána pedig végigtáncolták az utcákat, és ezzel vége volt a lakodalomnak. Az új pár pedig megszámolta az összegyűlt pénzt.”³²

Ugyanez a polarizáltság jellemzi a falut folklórijában is. Ez itt azt jelenti, hogy a bátyai paraszti kultúrában egyszerre van jelen a középkori mély vallásosság és annak ellentéte, a vallásos életmódból való alkalmankénti kitörés. Hiszen a felszínen egy mélyen vallásos falut látunk, s ez a vallásosság nemcsak a formásokban mutatkozik meg, hanem lelkük mélyéig eltölti az embereket. Bizonyos időszakokban és alkalmakkor azonban kirobban a bátyiaiakból egy másik lelkiület, s szemüket nem a túlvilági üdvösségre függesztik, hanem a pillanatnyi élvezetek kiélésére, s felszabadult életörömmel mulatnak, számfűlet mutatva minden komolyságnak, így az egyházi parancsolatoknak is. Ilyen feszültséglevezető, tabukat döngető alkalom a kocsmai, lakodalmi, disznótóri mulatozás, különösen pedig a farsang, illetve a farsangolás. Akkor mindent szabad – mondta ez utóbbiról egy középkorú asszony. Mulatozások alkalmával előkerülnek a pajzán, olykor trágár szövegű dalok, epikus szövegek, farsang idején pedig dramatikus szokásaikban jelenik meg a szabadszájúság, az illetlen viselkedés, a „szent” dolgok parodizálása.

A bátyai parasztság mentalitása és a föld

A bátyai emberek értékrendjében éppen úgy, mint minden paraszti társadalomban, így a hajósiakéban is, első helyen áll a föld szeretete. Ez a tény tehát nem nemzetiségi, hanem társadalmilag determinált érték volt. A földből éltek. A birtok nagysága, valamint a gazdaság felszereltsége (tehát az igavonók száma, a számos jószágok, a mezőgazdasági gépek, a béresek mennyisége és minősége) meghatározta az illető társadalmi tekintélyét és helyét a közösségben. Minden családnak életcélja volt, hogy birtokát egyik-két holddal növelje. Hogy az egy-egy család által birtokolt föld-parcella a határ melyik részén volt található, azt a dülönév megadása jelezte. A föld megnevezése annak szimbolikus birtokba vételét is jelentette, mint hajdan a körülárkolás, ami már mágikus és gyakorlati (vízelvezetési) védelmet, valamint érzelmi viszonyulást is jelentett a földhöz.

32 Fehér Zoltán 2005. i. m.

Bátya az 1770-ben – jószándékú, de megkérdésük nélkül felülről – behozott urbárium következtében rosszul járt. Kiszorult azokból az erdőkből, amelyekben ártéri gazdálkodást folytatott, s megnőtték úrbéri kötelezettségei. A falunak mint kollektívának a XIX. században a volt nemesi közbirtokosság utódjával vívott úrbéri pere felfogható úgy is mint az úrbéri igazságtalanság kiigazításáért folytatott kollektív földszerzési akció. Ekkor ismét a rövidebbet húzta a falu, hiszen a bíróság csak azt a földmennyiséget (jobbágytelket) tekintette törvényesnek, amelyet száz évvel korábban az úrbéri felméréskor az ősök jobbágyi ravaszkodásból kisebbnek vallottak be a valósnál. A többi – valóságosan használt, de be nem vallott földeket – meg kellett váltaniuk. Így kénytelenek voltak elkülönített, tehát kisebb legelőjüket feltörni, ami együtt járt a túlnyomóan állattartó gazdálkodásról a földművelő gazdálkodásra való áttéréssel.

A mocsaras, szűk bátyai határ, amelyben még ott terjeszkedett két nagybirtok is, az Akadémiaé és a kalocsai érsekségé, nem tette lehetővé nagyobb helyi gazdaságok kialakulását, de 1935-ben már szinte nem volt olyan bátyai család, amelyik nem rendelkezett legalább néhány száz négyszögöles parcellával. Saját határukban ekkor csak 3200 katasztrális holddal rendelkezett Bátya népe. Ekkor ugyanis a 877 házban lakó mintegy 3800 fős lakosság 1142 önálló gazdaságot működtetett. Tehát kb. 3 főre jutott egy-egy önálló gazdaság. Nincstelen agrárproletár úgyszólván nem akadt a faluban. Az azonban elgondolkodtató, hogy ennek az 1142 önálló gazdaságnak majdnem az egyharmada 1 hold alatti. Az 1–5 hold közötti, szintén nem rentábilis birtoknagyságúak pedig az összes gazdaságnak körülbelül a felét teszi ki. Ezek a talpalatnyi gazdaságok mégis hallatlan öntudatot adtak tulajdonosaiknak. Volt saját birtokuk!

Galgóczi a XIX. század végi bátyai gazdasági állapotokat az úrbéri per következményeiből vezeti le.

„Volt 20 20/32 egész úrbértelke. Birtokosa a Jánosy család, s az abból származott közbirtokosság volt. Most is főbirtokos Vagyázó Sándor. Tagosítás még nem volt, hanem birtokszabályozás és legelőelkülönítés történt 1867-ben. Ugyanekkor sokan legelőilletőségöket egyenként felszántották, azután, amely részét lehetett, apránként szántás alá feltörték. Csak egyes gazdák hagyták azt közös használatban, melyen most már birtokarány szerint legeltetnek. Ekképp a birtoknak művelési ágak szerinti megoszlása szabatosan meg nem mondható, mert gyakran változik. Nevezetesebb dűlők: Papberke, Cirokhát, Tira. Adó sorozatilag ide tartozik a kalocsai érsekség Kerek és a főkáptalan Orosz nevű pusztája.”³³

A legtöbb család akkor a számára jutott legelőrészt fordította földbirtokának növelésére. *„Legelőfelosztás és feltörés óta az állattenyésztés a réginek 1/10 részire apadt. Ez csaknem kizárólag az igásbarom tartásra szorul. Mégis bika, kan községileg tartozik. Ménlő nincs. Kanczáikat hágatásra némelyek Kalocsára viszik. A közönséges gabonafélék mellett főtermék: a káposzta, hagyma, paprika és bab.”³⁴*

Már ekkor virágzott a kereskedelem. *„Az utóbbi kettőért vidéki kereskedők helyben is meglátogatják a termelőket. Szőlőművelés éppen nincs. A gyümölcsstermelés most kezd emelkedni kicsiben. Van községi faiskola, a tanító kezelése alatt, aki fanemesítésben is oktatja az iskolás gyermekeket.”³⁵*

33 Galgóczi Károly: *Pest-Pilis-Solt-Kiskun megye monográfiája*. Bp., 1876–77.

34 Uo.

35 Uo.

A sok zsellérből lett agrárproletár bőven biztosította a napszámosság szükségletet. „Napszámosan nincs hiány. Közép napszámber koszt mellett 40, a nélkül 60 kr. Cselédek havi bére 4-8 frt.”³⁶

A földszűke okozta a földszerzés szűk lehetőségét. „Birtok adás-vevés egyes holdanként gyakori, minthogy a földrészek igen aprók. Egy 1200 négyszögöles hold jobb féle szántóföld ára, olyané, amely kerti vetemény termesztésére is alkalmas, 200 frt körül van. Vevők csupán helybeliek. Zsidó birtokos csak egy van még 300 holddal. Az urasági birtokok, úgy az érsekség és főkapitán birtokai is bérletileg szoktak kezelteni. Bérlők a lakosok közül kerülnek ki. Közép évi bér 1200 négyszögöles holdankint 10 frt. A feléből művelés szintén nagyban divatozik.”³⁷

A bátyai gazdaságok nagyság szerinti megoszlása 1935-ben³⁸

1 hold alatt	1-5 hold	5-10 hold	10-20 hold	20-50 hold	50-100 hold	200-500 hold	500-1000 hold
330	621	132	46	8	2	1	
28,68%	54,28%	11,38%	4,00%	0,68%	0,16%	0,68%	0,16%

A bátyai birtokosoknak több mint a fele az 1-5 holdas kategóriában található. Hasonlítsuk össze a gazdaságok nagyság szerinti megoszlását az országos és az alföldi adatokkal.³⁹ (Az alábbi táblázatban a felső az országos, az alsó az alföldi adatokat tartalmazza.) Látható, hogy Bátyán épp az egy hold alatti, valamint 10-100 holdas gazdaságok aránya lényegesen alacsonyabb, míg az 1-10 holdasoké magasabb. Néhány bátyai nagygazda miatt itt az 50-1000 holdas gazdaságok néhány tizednyi százalékkal az országos és az alföldi átlagon felül reprezentálnak.

Az országos és az alföldi adatok⁴⁰

40,5%	33,5%	11,4%	8,5%	4,5%	0,9%	0,3%	0,1%
42,0%	31,6%	10,7%	8,3%	5,4%	1,2%	0,2%	0,1%

Ebből következett az, hogy a bátyai ember nem az 1600 négyszögöles katasztrális holdban, de még csak nem is a könnyen osztható magyar 1200 négyszögöles holdakban számolt, hanem 1000 öles kisholdban. Így, ha azzal dicsekedett, hogy neki 10 holdja van, az idegen azt hihette, hogy 16 000 négyszögöles gazdával beszél, holott mindössze 10 000 négyszögölessel hozta össze a szándék vagy a véletlen. Az ilyen büszkeségből eredő, idegent félrevezető dicsekvés egész természetes volt a bátyai gazdáknak. Bátyán azonban éppen a kicsiny birtoknagyságok is lehetővé tették, sőt kikényszerítették az intenzív kertészeti árutermelést, így a közösségben egy 10-15 kisholdas gazda is tekintélyes embernek számított, aki már nemegyszer bérest, béreseket tartott, esetleg haszonbérbe adta a földjét, ha már nem bírta maga megdolgozni.

Mondanom sem kell, hogy az első két, de akár az első három kategóriába tartozó gazdák még az intenzív kertgazdálkodással, vagyis paprikatermeléssel sem tudták eltar-

36 Uo.

37 Uo.

38 Magyarország mezőgazdaságának főbb termelési adatai. 1935-ben. Bp., 1938.

39 Fél Edit-Hofer Tamás. Arányok és mértékek a paraszti gazdálkodásban. Bp., 1997-1999.

40 Magyarország mezőgazdaságának... 1938.

tani családjukat, ezért haszonbérleti művelésbe, felesbe, harmadosba vállaltak földeket nagyobb gazdáktól. Az alábbi táblázatból látható, hogy legtöbbször 1–5 holdas haszonbérleti szerződést kötöttek. Akik ennél nagyobbakat, azok maguk is tehetősebb gazdák voltak, s akár béresekkkel dolgoztattak. A saját föld megművelése mellett ők mentek el legelőször napszámba a nagyobb gazdákhoz, ők mentek nagyaratásokba, cséplőbandákba, télen pedig a közeli erdőbe fakitermelésre. A család legénysorba serdült fiai pedig helyben, vagy akár a kalocsai pusztákra álltak el béresnek.

*Haszonbérleti gazdaságok nagyság szerinti megoszlása*⁴¹

1 kh-nál kisebb	1–5 kh	5–10 kh	10–20 kh	50–100 kh
9	568	148	32	78

Ez a legszegényebb réteg próbálkozott még paprikafeldolgozói vagy batyus kereskedői iparendélyt kiváltani.

Benczéné családtörténetében leírja, hogy apja bátran újított fiatal gazda korában. Szakszerűbben kezelte a földet, mint az akkor szokásban volt a faluban. *„És volt bőven trágya, amit jól tudtak hasznosítani a földben, hogy nagyobb termésük legyen. Tavaszra a soványabb földbe babot vetettek, amiből kifizették az adót, mert a nagypapa törvénytisztelő ember volt. A frissen trágyázott földbe háromezer öl káposztát ültettek, amikből remélték, hogy lesz egy kis pénz. Lett is olyan jó termésük, hogy három-négy kilós fejek voltak, mint a kerek szép házi kenyér.”*⁴²

A föld szeretete nem volt azonos a meggazdagodás vágyával, a tulajdonszerzésre törekvéssel. A nincstelen Perity János például sok mindennel próbálkozott életében, de mindig visszahúzta a bátyai föld. Így beszélt:

*„No, akkor 52-be Pesten jártam fél évig iskolába, gépkocsiveetői jogosítványt szereztem személyautóra, teherautóra, nehézgép, motor, mind megszerztem. Utána elmentem egy pár bátyáival Pécsre meg Komlóra gépkocsiveetőnek. De neköm ez nem tetszett, én csak a földhöz ragaszkodtam, hát gyűjttem haza. Megin csak földdel dógóztunk.”*⁴³

Sok paraszti életrajzban, emlékezésben olvashatunk földparcellák megszerzéséről, mint a család fölemelkedésének állomásairól. A neves Harangozó (Lovász) család a nagyobb gazdák közé tartozott húsz holdjukkal. Nekik volt miből örökölniük. A XX. század elején szakszerűen, ügyesen termeltek a földjükön, és jól gazdálkodtak az állatállományukkal is.

„Az én nagypámnak negyven kishold, vagyis ezer négyszögöles hold birtoka volt. Négy családja volt neki. Három lány és egy fiú, az apám. Mindnyájan egyformán örököltek, csak a lány, az Erzsi néni az kevesebbet valamennyivel, mer azt a nagypapa taníttatta. Talán így akarta kompenzálni a három másik családját.

Mikor a nagypapa fölosztotta birtokát, ez talán 1941-ben volt, utána lett csak édesapám önálló gazdálkodó. Az én édesapámnak jutott tíz hold föld, édesanyámnak az ő szülei részéről is jutott tíz hold föld. Így hát mi húsz kisholdon gazdálkodtunk már. Én már inkább csak arra emlékszők, hogy a háború alatt pritaminpaprikát (paradicsompaprikát) termelt. Termelt ő ugyan előtte fűszerpaprikát is, de nem merte elvinni örletni, mert a legtöbb esetben a molnár kicserélte a paprikáját valaki másnak a paprikájára, ami rosszabb minőségű volt. Akkor ő nagyon megharagudott, és

41 Uo.

42 Fehér Zoltán 2005. i. m.

43 Uo.

termelt ugyan valamennyi fűszerpaprikát is, de inkább pritaminpaprikát. Mert azt, ahogy a földről leszedték, mindjárt vihették be Kalocsára az állomásra. A Gallai Antal bácsi volt megbízva, valami Planter gyárnak. a megbízottja volt. Ha apám bevitte délelőtt Kalocsára a paprikát, este már mehetett az Antal bácsihoz a pénzért. Jól megfizették a paradicsompaprikát. A fűszerpaprikán kívül termeltünk búzát, kukoricát.

Édesapám már nem hizlalt sok disznót, mint a nagyapám, mert annak szokott lenni negyven-ötven darab hizott disznója is. Jöttek a kereskedők, és eladta nekik. Ott voltak a disznók az udvarba, vót nekik helyük bőven. Apám azonfelül, ami nekünk kellett, legfeljebb egy-két disznót hizlalt eladásra.

Az én édesapámnak volt húsz kishold földje. Sok darabban. Bátyán kisholddal számoltak. Apám valamikor Kiszána pusztába valami uraságtól földet bérelt a T. Józseffel együtt, még az első világháború idején is ott élt családjával. Csak a húszas évek közepén került vissza Bátyára. Akkor épített itt házat. És itt gazdálkodott, amíg meg nem halt. Nekünk szállásunk nem volt. Édesanyám nagyapjának volt szállása, a Jánosity-féle szállás Fölsőszálláson. Nyáron ott laktak, télen beköltöztek a faluba. A szállási házba ott volt mindenük. Kinn hagyták a jószágot és kijártak oda ötetni. Ami téli munka volt, azt ott végezték el.”⁴⁴

A bátyai határban alig akadt eladó föld, ezért Harangozóék és egy másik jómódú család kapva kapott, amikor meghallották, hogy Vigyázó gróf árulja a birtokát.

„Nagyapám másodmagával ki akarta venni bérbe a Tirát, akkor az még a gróf Vigyázó Ferencé volt. Fölutaztak Pestre. Elmentek a Népszínház utcai palotájába, mert ott lakott. Reggel volt, akkor még nem fogadta őket a gróf, az inas fogadta őket. Azt mondta, hogy majd reggeli után fogadja őket. [...]. Reggeli után kijött az inas, és kérdezte a nagyapáméktól, hogy hogy hívják őket. Ő mondja: Harangozó Márton, a társa meg: Herner Mihály. Akkor bement az inas. Kisvártatva visszajött, és mondta, hogy a Harangozó Márton jöjjön be, de a Herner Mihály ne menjen be, mert – azt mondja – a németes névre nagyon haragudott a negyvennyolcas szabadságharc miatt. A nagyapapa akkor bement hozzá, de egyedül ő nem merte a Tirát kivenni bérbe. Így a bérbevétel meghiúsult. Miután kimentek a gróf palotájából, akkor mondja ám a Herner Mihály a nagyapámnak, hogy: Rómába vótam, de pápát nem láttam.”⁴⁵

A nincstelen Perity János is „újgazda” lett 45-ben. „Negyvenötbe kaptam két kataszteri földet. Az vót életöm legnagyobb szöröncséje talán. Mer utána neköm mindig ujan jó termésöm vót. Mer egy hold mindig paprika vót, a többi meg mindönféle. Előtte azonban, még fiatal házas korában is csak részesművelésű földjük volt. Mikor megnősültem, nulla forinttal kezdtünk. Földet nem tudtam szerezni, de harmadába-negyedébe válótunk. Pedig biztos szerettem vóna földet szerezni.”⁴⁶

A paprika-nagykereskedő Hegedűs P. Józsefék is nagybirtokból szereztek gazdaságukhoz egy kis földet. „És aztán fülükbe jutott, hogy Újváryék árulják a földjüket. Hazaérve összeült az egész család, hogy megbeszéljék, mennyi is a pénzük, mennyi földet tudnának venni. Sikerült is 3000 négyszögöl földet megvenni, de bizony azért azokat a szép csillogó aranyakat oda kellett adni a föld árába. Nagyapapa észrevette fia sajnálkozását, és mondta: – Ne búsulj fiam, ez a föld meghozza a maga gyümölcsét, mert nagyon jó zsíros fekete föld, és közvetlen a falu szélén Jövőre majd ott ültetünk káposztát, aminek az árából neked veszünk az András-napi vásárba egy télirikabátot.”⁴⁷ (Benczéné Hegedűs Erzsébet)

44 Uo.

45 Uo.

46 Uo.

47 Uo.

Markó József tanító megemlíti a földszerzést mint a család gazdagodásának állomását életrajzában. *„A háború után anyagilag gyarapodott a család. Több darab földet vásároltak szüleim, sőt még a földosztáskor is kaptak egy katasztrális holdat. A térszig nyolc hektár szántó-földünk volt.”*

A jómódú családból származó Guzsván Mihály leírja életrajzában, hogy apja azzal bünteti, hogy kizárja a birtok örökléséből. ... így torolta meg engedetlenségemet. *„Nagybátyám volt a közgyám, az ő közbenjárására anyai örökségemet végül megkaptam. ... Anyámtól örökölt földünkön is termett paprika, kukorica. Tudtunk malacot nevelni. Majd 1942 nyár elején harmadmagammal felkerültem Pestre dolgozni. [...] 1942-ben keresetemből már vet-tünk fél hold földet Bátyán.”*⁴⁸

Egy pletyka szerint az egyik nagygazda parancsba adta béreseinek, hogy minden szántáskor hasítsanak ki a szomszéd parcellájából is egy barázdát, mert így ő minden évben legalább egy holddal növelheti birtokát. Ha jól meggondoljuk, igaza lehetett. Ha ugyanis a gazdaság 20 parcellából állott, azoknak négy-négy oldalán egy-egy lopott barázda összesen 80 barázdát jelent, akár az egy kisholdat is kiteheti. A földszomszédok között a régi időkben is előfordultak „elszántások”.

A kollektivizálás után, amikor a szülők már azért küldték tömegével gyermekeiket középiskolába, hogy fiam, akármilyen legyél, csak paraszt ne, mert a földdel a legnehezebb dolgozni, már a fölülről sugallt felfogás, az önbecsülés, a paraszti élet presztízse elvesztésének a jele volt.

A bátyaiak nem alkalmazták azt a módszert a föld egyben tartására, mint a hajósiak, hogy az a testvér, aki nem kapott örökségül földet, iparosmesterséget tanult. Bátyán lenézték azt, aki inasnak ment. Nem szeret dolgozni – mondták, mert munkán csak a földművelést értették.

A jelen

Egy friss, de ijesztő „zárójelentés”

Ez év első felében egy szép kiállítású kis könyvecske (vagy inkább füzet) látott napvilágot a gödöllői Szent István Egyetem Kiadó gondozásában. A Bányai tanulmányokat Farkas Tibor és Kolta Dóra egyetemi tanárok szerkesztették. Megjelenése lokális jellege miatt természetesen nem vert nagy hullámokat a magyar szellemi életben, pedig, mint cseppben a tenger, ez a tanulmánygyűjtemény is tartalmazza az egész magyar társadalmat, s különösen a pusztuló falvak problémáit, s akár jövőformáló politikusainknak, törvényhozóinknak is feladatokat adhat.

Nemcsak a magyar szellemi élet nem figyelt föl rá, de még a leginkább érintett Bányán sem lett beszédtema, még csak nem is tiltakoztak miatta, nem is háborodtak fel rajta, mint néhány évtizede a hasonló jellegű, a falu elé tükröt tartó írások miatt. Pedig akit a magyar sorskérdések érdekelnek, az úgy vehette kezébe, ezt a kis füzetet, mint a halálos beteg az állapotáról szóló kórházi zárójelentést. Különösen a demográfiai helyzetről, az életminőségről, a társadalmi tőkéről szóló fejezetek félelmetesek. Úgy érezzük olvas-tán, beteljesedik József Attila látomása: *Forgolódnak a tőkés birodalmak, / Csattog világot szagató foguk, / Lágy Ázsiát és borzolt Afrikát falnak, / S mint fészket ütik le a kis falut.* Mintha igazolódna az a divatos liberális felfogás, miszerint a falu ma már egy idejétmúlt, halál-ra ítélt fogalom.

48 Uo.

Vajon gondolta volna Kákicsi Kiss Géza, Móricz Zsigmond, Kodolányi János, Féja Géza vagy Fekete Gyula, hogy ami miatt ők már akkor meghúzták a harangkötelet, mára így teljesedik ki.

A kötet létrejöttéről idézem a szerkesztők előszavát. „2015. július 31. és augusztus 7. között a Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Karának néhány oktatója falukutató tábort szervezett Bátyán. Ezt több előkészítő látogatás, illetve szakirodalmi felkészülés és konzultáció előzte meg. Felkészülésünk alapja Fehér Zoltán Bátya életrajza című, 1996-ban megjelent monográfiája volt. A táborban folytatott kutatás kérdőíves felmérést, interjúk készítését és különféle adatbázisok elemzését jelentette. (...)

A kérdőíves alanyai a háztartások voltak. Mivel Bátya lakossága körülbelül 2000 fő, ez 700-750 háztartást jelent. A táborban igyekeztünk minden harmadik háztartást lekérdezni, így 237 kérdőívet sikerült kitöltenünk. Több mint húsz interjút készítettünk a falu vezetőivel, szellemi irányítóival. (...)

Vajon mire voltak kíváncsiak az ifjú falukutatók? Miről szól a füzet? Mint olvassuk, különböző megközelítésben Bátya települést, annak közösségét, problémáit elemezzük. A demográfiai áttekintés után a nemzetiségi összetétellel, identitással, az iskola helyzetével, a helyi társadalom életminőségével, lelki állapotával, társadalmi tőkájével, a gazdálkodás és a turizmus elemzésével foglalkoznak. Valóban, mint írják: ilyen mélységű jelenkori kutatás nemcsak Bátyáról, de más falvokról is ritkán készül. Azt hiszem, a füzet tanulmányai szervesen egészítik ki az én nem egészen egzakt, de hatvanöt évig tartó néprajzi kutatásaimat, s beleillenek a mentalitás aspektusába.

A falu lélekszáma a XVIII. századtól a második világháborúig kisebb-nagyobb ingadozásokkal folyamatosan szaporodott. Ettől kezdve pedig előbb lassanként, majd egyre gyorsabban fogyni kezdett. A magam tapasztalatából tudom, hogy a községházán az 1950-es években megszűnt az évenkénti lakószám-nyilvántartás. A falugyűléseken az aggódókat azzal vigasztalták, hogy a falu népessége ugyan fogy, de a városoké növekszik. Nincs itt baj, elvtársak! Farkas Tibor táblázatából az a rémítő kép bontakozik ki, hogy 1980-tól a Bátyán az elveszületés évenként 2–3 fővel, sőt 2001-től már 9 fővel kevesebb a halálozásnál. S a bátyai népességváltozás számai nemcsak az országos falusi adatoknál, de még a kalocsai járás adatainál is rosszabbak. A népességcsökkenést a születések számának csökkenésén kívül az elvándorlás még csak jobban súlyosbítja, s nem javít rajta az idetelepedők kis száma sem. Alig vigasztaló, de megható, hogy az itt maradni akarókat a család, az emberi kapcsolatok, barátok, a nyugalom, a hagyományok, az élmények és a megszokás motiválja.

A kérdőív kérdésre, hogy miként lehetne a fiatalokat a faluban tartani, a válaszadók majdnem 54 százaléka új munkahelyek megteremtésével képzeletben megvalósíthatónak.

A népességcsökkenés okaként döbbenetes a terhességmegszakítások magas száma. Ki hitte volna, hogy 2009-ben például Magyarországon 100 elveszületésre 220 terhességmegszakítás jut, ugyanekkor Bátyán 15 elveszületésre 10 abortusz. Ebben az alacsonyabb iskolai végzettségűek jelentősen nagyobb számban képviselik magukat.

Egyébként a népesség iskolai végzettségét tekintve Bátyán a 0–7 osztályt és a 8 osztályt, valamint középfokú érettségi nélküli végzettségűek nagyobb arányban vannak jelen a populációban, mint akár a megyei, akár a kalocsai járási átlag. Míg az érettségi és egyetemi-főiskolai végzettségűek kisebb arányban találhatók a megyei és járási átlaghoz képest.

Torzképet mutatnak a megyei és járási községek korfái. A lakosság nagyobb része 40 éven felüli, s ebben is Bátyán találjuk a legtöbb idős embert. Közöttük is a nők tovább élnek.

A szomorú demográfiai helyzet okait így summázza a szerző: „*az egyre csökkenő gyermekszám (...) egyfajta (poszt)modern egykézésre való törekvéssel, a vagyon vagy a jómód elvesztésével járó félelemmel és a magyar társadalomra jelenlevő kiszámíthatatlansággal indokolható.*” Farkas Tibor nem keresi azokat az okokat, amelyek az „*emberarcú szocializmus*” számlájára, a társadalom erőszakos átalakítására való törekvéseire írhatók, bár később más témával kapcsolatban szóba kerül ez.

Az etnikai viszonyok és nyelvhasználat változásai Bátyán című fejezet szerzője Kolta Dóra egyetemi adjunktus, aki maga is bányai ősökkel rendelkezik. A szerző végigtekinti Bátya történetét, s elmondja, hogy középkori magyar lakossága a török időkben megfogyatkozott, s a XVIII. században a rájuk telepedő délszlávokkal elvegyült. Így alakult ki kettős gyökerű kultúrája. A lakosság etnikai összetételét a sok exogám házasság befolyásolta. Ma az etnikai összetételt színezi az 1956 óta lassanként, majd a rendszerváltozás után rohamosan gyarapodó cigányság megjelenése. Szaporodásukat az is elősegítette, hogy a szomszéd településekről érkezőknek új vagy megüresedett házakat adtak. Ez a népcsoport gyorsan változik, mert letelepedésük után közülük sokan elhagyják a falut, s máshol próbálnak szerencsét. A felmérések szerint nem is integrálódnak.

A kérdőíves felmérés tíz év változásait mutatja. Míg 2001-ben a lakosság 94,7%-a vallotta magát magyarnak, 2011-ben már csak 88,2%. Am ehhez hasonlóan csökkent a magukat rácnak (horvátnak) vallók aránya is 18,8%-ról 12,2%-ra. Döbbenetes, hogy a cigányság, ez a biológiailag friss, egészséges népcsoport anyagi hátrányai ellenére is 2001-től 2010-ig majdnem négyszeresére, 23-ról 100-ra növekedett, s ma már az iskola tanulóinak szinte a harmadát teszik ki, 86 gyerek közül 30 cigány.

A tábor falukutatói rákérdeztek arra is, hogy az illető hol született, milyen nemzeti-ségű, milyen anyanyelvű, milyen nyelven beszélt a válaszadó őse. Számomra meghök-kentő, (nem hittem volna), hogy a populáció felmenőinek csak 43%-a bányai születésű, 15%-a kalocsai. Azon aztán nem is csodálkozunk, hogy a cigány lakosság szinte teljes egészében, (a populáció 25%-a) nem tudja, hol születtek ősei.

A válaszadók felmenőinek anyanyelve egy rohamos nyelvváltást mutat. Míg a szülők (apa-anya) anyanyelvét 91–83%-a vallották magyar anyanyelvűnek, addig a nagyszülő esetében ez a számarány 79–78%-ot mutatott.

A válaszadók és a felmenők második nyelvként használt nyelvére vonatkozó kérdésre az előbbihez hasonló tendenciát olvashatunk ki. A válaszadóknak csak 16%-a nevezte a magyart második anyanyelvének, a rácot pedig 57%-uk. A szülőknél ezek a számok: 30 és 53%., a nagyszülőknél alig van eltérés: 33 és 50%.

Bátyán Horvát Nemzetiségi Önkormányzat működik, és működteti a Vodenica Horvát Nemzetiségi Kulturális Egyesületet, amely a községi és országos versenyeken, ünnepélyeken szerepel. A templomban minden hónap első napján rác nyelvű misét tartanak. Bátyának horvátországi testvértelepülése is van, ez Bacina. (Csak nevének hasonló hangzása miatt lett Bátya testvértelepülése.)

Az iskola helyzete, a nemzetiségi nyelvoktatás című fejezet szerzői Fábián Bertalan és Kolta Dóra. A demográfiai helyzet rányomja bélyegét az iskolára is. Ma a megszűnés határán áll. Itt, a gyönyörűen felújított és felszerelt Klebelsberg-féle emeletes iskolában, ahol a 30-as években 600 gyerek tanult, 2016-ban 85 nebulóval számolhatott a tantestület, 2017-ben 7 tanuló kezdte az első osztályt. Az iskola diákjai között 15 olyan tanuló van, akik „különleges bánásmódot” igényelnek. (A pedagógusok nagyon jól tudják, hogy akár egyetlen renitens tanuló is lehetetlenné tudja tenni az oktató-nevelő munkát. Ezért viszi sok szülő inkább a kalocsai iskolába gyermekét.) Az óvodába pedig 40 kisgyermek járt. A bányai iskolában 1959 óta folyik nemzetiségi nyelvoktatás, de a tanulók 84%-a

idegen nyelvként tanulja a horvát nyelvet, amely egyébként sokban különbözik a bátyai „rác” tájnyelvtől. Az óvodában szakkörszerűen folyik a horvát nyelv oktatása.

A *szubjektív életminőség-vizsgálat Bátyán* című tanulmány szerzője Kassai Zsuzsa. A kutatás megállapította, hogy a lakosság többsége összességében elégedett az életével, és boldog Bátyán. Legkevésbé a szórakozási lehetőségekkel és jövedelmükkel, míg leginkább a házukkal és munkájukkal elégedettek. Megállapították ugyanakkor, hogy a helyi társadalmi aktivitás igen alacsony mértékű. Bátyán a munkanélküliség jóval magasabb. A közösségi élettel az említettek miatt is csak a lakosság fele elégedett vagy nagyon elégedett. Az általános elégedettség ennél valamivel jobb képet mutat. Elégedett 47, nagyon elégedett 18%. Ehhez kapcsolódnak a felmérés boldogságérzetet mutató számai, melyek szerint nagyon boldognak érzi magát Bátyán a megkérdezettek 44, kicsit érzi boldognak magát 45%. A felmérés eredményei tehát optimizmusra adhatnak okot.

A *társadalmi tőke Bátyán* című vizsgálat célja annak megállapítása volt, hogy a helyi lakosok mások irányában milyen érzelmi kapcsolatban állnak. Az előző vizsgálatok közül néhány még sugárzott némi optimizmust, ez a kutatás viszont jól tükrözi a magyar társadalom általánosan súlyos állapotát. Az egyénnek a társadalomtól való elszakadását, az elmagánosodást, az elbizonytalanodást, a félelmet a másik emberben való bizalom hiányát. Azt az állítást, hogy a legtöbb emberben meg lehet bízni a megkérdezetteknek csak 35%-a fogadja el. Ezt erősíti meg a következő adat. „A legtöbb ember kihasználná önt, ha tehetné” állítással a populáció 58%-a ért egyet. Még jó, hogy „A családtagokban általában meg lehet bízni” állításban jóformán mindenki egyetért. (94%) A család tehát még biztos bázis Bátyán. Más a helyzet a barátokkal, bennük már többen kételkednek. „A barátokban általában meg lehet bízni” állítással csak 65% ért egyet. Összességében tehát megállapítható, hogy a bátyai társadalmi tőke közepes erősségű – vonja le óvatosan a tanulságot a szerző.

Bátya helyi társadalmának és gazdaságának néhány jellemzője című tanulmány szerzője Farkas Tibor. Bevezetőben a szerző idézi az én kutatásaimat. A helyi társadalom lelki állapota című alfejezetből láthatjuk, hogy a bátyiaiak anómiás lelki állapota (normanélküliség, vagy a normák gyengesége) még jobb az országos adatoknál. A következőkben idézem az egyes állítások elfogadásának két országos (O) és a helyi (B) százalékszámait. Az ember az egyik napról a másikra él, nincs értelme tervek szöni (O: 69–40, B: 35). Minden olyan gyorsan változik, az ember azt sem tudja, miben higgyen (O: 82–56, B: 55), Manapság alig tudok eligazodni az élet dolgaiban (O: 75–44, B: 51). Ha problémám van, számíthatok a házastársamra vagy családomra (O: 69, B: 94). Ez utóbbiban megint a család biztos bázis. Az idézett kijelentésekkel egyetértők között (az utolsót kivéve) Bátyán mindenütt több a nő.

Ha a bátyai társadalom lelki elszegényedésének okait keressük, az értékvesztés esetében ez a háború után megkezdődött. „Az 1948-tól kezdődő időszakban a társadalmi értékrendet alakító folyamatoknak mélyreható és súlyos következményekkel járó hatásai voltak Magyarországon. Bizonyos értelemben a posztkádári értékrend mind a mai napig fellelhető a társadalomban (...) Az 1990-es évektől kezdődően megjelennek a társadalomban a megkésett fogyasztói társadalom értékei, majd a posztmodern értékek is.

Egyes kutatások arról szólnak, hogy a magyarok általában zárt gondolkodásúak, kevésbé hajlamosak öngondoskodásra, és az egyéni felelősséget nem szívesen vállalják, értékrendszerük csak elvi szinten találkozik a szabályok és a társadalmi normák betartásával. Egyes kulturális sajátosságok (például a bizalom, mások tisztelete, önállóság) pozitívan befolyásolják az ország gazdasági fejlettségét, magasabb teljesítmény elérését ösztönözhetik, sőt a munkaerőpiaci folyamatokat is befolyásolják.” A bátyai kérdőíves felmérés ezekre a kérdésekre adott válaszai mindezt

igazolják. Azt például, hogy valaki úgy megy rokkantnyugdíjba, hogy még képes lenne dolgozni, ugyan csak 14% tartja elfogadhatónak, de a téesz idején ez széles körben gyakorolt visszaélés volt. A kockázatvállalást a siker a érdekében populáció 86%-a tartotta elfogadhatónak. Ez a viszonylag magas elfogadottság annak a bizonyítéka, hogy még szívósan tovább él ennek a falunak az erősen kereskedői beállítottsága. Bátyát a földszúke miatti szegénységből, a XX. század elején, éppen a korábbi hagyományokra visszanyúló intenzív árutermelés (fűszerpaprika-termelés) és kereskedelem emelte ki. A vagonszámra külföldi piacokra szállító paprika-nagykereskedőkben épp úgy élt a kockázatvállalás, a rizikó, sőt a spekuláció igénye, mint a szegény batyus kereskedőkben. A monopólium, vagyis az állami gyámkodás, az államilag irányított paprikatermelés ellen annak idején (30-as évek) az egész falu egy emberként kiállt, s a szabad kereskedelem mellett tette le a voksot. A végül győzedelmeskedő monopólium idejében pedig a tökélyre fejlesztett feketezés jelezte a néma ellenállást. Megerősítve azt a felfogást, hogy boldogulni csak a törvények kijátszásával lehet.

A falu problémáit a megkérdezettek 16%-a nem tudta megnevezni. A cigányságot problémaként 15%-uk említette, a munkahelyek hiánya, illetve a munkakedvhiány 13%-nak jelentette a legnagyobb problémát. Érdekes, hogy a csökkenő népességet, az elvándorlást csak 5% érezte fenyegetőnek. Ugyanígy nem érzik jelentősnek a közösségben a szeretet hiányát, a zárkózottságot, azt hogy nincs szomszédolás, kapu elé való kiülés, beszélgetés, mert a megkérdezetteknek csak 3%-a jelezte ezt. Az igazi problémák annullálása veszedelmes tünet.

A felmérés szerint a falu lakosságát a cigánykérdés, az útépités, a bevándorlók, az irigység, s legfőképpen pedig a falu vezetősége, a helyi politika osztja meg leginkább, nem pedig a pártpolitika. A lakosság fele azonban nem tudott megemlíteni efféle megosztó okot.

A gazdasági fejlettség mutatói szerint (a 100 főre jutó gépkocsik száma, az egy háztartásra jutó gáz- és elektromosáram-fogyasztás) Bátya a kalocsai járás 22 települése közül az előkelő negyedik helyen áll. Az itt működő egyéni és társas vállalkozások pedig 2000-től 2014-ig folyamatosan növelik profitjukat.

A fejezet tanulságaként megállapítható, hogy a viszonylagos gazdasági jólét, fejlettség nincs arányban a társadalom kohéziójával, mentalitásával.

Bátya, a hajdani tipikus kerteszkedő parasztfalu, a rendszerváltás után jellegében megváltozott. Míg 1935-ben 1142 önálló gazdaság működött, szinte annyi gazdaság (munkahely!), ahány család, 2000-re ez a szám 511-re, 2010-re pedig 267-re csökkent. A régi parasztnak meghaltak, gyerekeik pedig nem folytatták a gazdálkodást, a rájuk maradt földet eladták vállalkozóknak. A mezőgazdasági területet használók száma hasonlóképpen megfeleződött, 503-ról 253-ra. Még így is a társas és egyéni gazdaságok száma 2010-ben Bátyán magasabb volt a kalocsai térségben éppen úgy, mint a megyében és a Dél-Alföldön. Az országos átlagnak ez a kétszerese.

A mezőgazdaságban foglalkoztatottakat már nem lehet parasztnak nevezni, ők mezőgazdasági alkalmazottak, esetleg szakmunkások, de hiányzik már belőlük a paraszti hagyományos tudás és paraszti mentalitás. A vállalkozókban még maradt ebből valami, de már ők is másképp gondolkoznak, mint paraszti ősök. Náluk nem öröklött benső kényszer, hogy akkor is termelni kell, ha arra ráfizetnek. A régi parasztnak el sem tudta volna képzelni, hogy állatállományának megkritikálásért (kiirtásáért) állami támogatást kapjon. A mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma a fokozott gépesítés miatt a 2000-es 423-ról 2011-re 153-ra csökkent, a mezőgazdasági foglalkoztatottak az összes foglalkoztatott személynek a 44%-áról a 21%-ára. Csodálatos, hogy mindezek a számok

még így is magasabbak az előbb említett bázisok számainál, sőt a regisztrált őstermelők száma 2009-től 2015-ig némileg még nőtt is 246-ról 250-re, így az 1000 lakosra jutó őstermelők az előbbi térségek őstermelőinél majdnem kétszer annyian vannak, az országos átlagnál pedig toronymagasságban. A magyarországi átlag ugyanis a következő: 1000 lakosra 28 őstermelő jut, Bátyán 119.

A válaszadók tulajdonában lévő földterület megoszlásában a földdel nem rendelkezők aránya a legmagasabb (39%). Ezt követi az 1–5 ha, majd az 1 ha alatti birtokkal rendelkezők száma. Ez utóbbi kategóriában azok a többnyire nyugdíjas korú családok tartoznak, amelyek némileg nosztalgiából, némileg a nyugdíj kiegészítése céljából „kapálgatnak”, bár a szántást már bérben végzik náluk.

A kertészeti hagyományok következtében a földbirtokkal rendelkező válaszadók legtöbbször zöldségeket termel. (30%). Ezt követi a paprika (27%), majd a fokhagyma és a gabona (819–18%).

A paraszti Bátyán a háború előtt még minden udvarban neveltek állatokat, számos állatot, sertést és baromfit. A vizsgálat szerint ezek száma drasztikusan csökkent tíz év alatt, vagyis 2000-től 2010-ig. A szarvasmarháké 51-ről 17-re, a lovaké 35-ről 23-ra, a sertésé 14 317-ről 12 176-ra, a baromfi, 3242-ről 867-re. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy eltűnnek, vagy más funkciót kapnak az udvarokban az istállók, ólak, szárítók, górék, galambdúcok. Az udvarok a városihoz hasonló díszudvarokká, parkokká válnak, nem a gazdálkodás színhelyei. A bátyai ember már nem maga termeli meg önellátására a húst, a zöldséget, hanem a boltban vásárolja, mint a városiak.

A válaszadó földtulajdonnal rendelkezők közül valamennyi (összes) terményét 50%-uk értékesíti, 24%-uk pedig maga használja föl. 40%-uk felvásárlóknak adja el, 31%-uk a nagybani piacon, 11%-uk háznál teszi pénzzé termékeit. Ez az adat megint csak a régi kereskedő hajlam csökevényes továbbélését bizonyítja. Szomorú, hogy a válaszadók gazdaságában a családból csak egy fő (39%), vagy kettő (férj-feleség) dolgozik (39%).

A falukatatók arra is kíváncsiak voltak, hogy mi állíthatná meg Bátyát a lejtőn. Mi tarthatná, menthetné meg? Mivel Bátya már rég nem paprikás parasztfalu, de nem vált igazán alvó (agglomerációs) településsé és üdülőfaluvá sem, vajon az idegenforgalom fejlesztésével lehetne-e valamit kezdeni? Ezzel a kérdéssel foglalkozik Kútvolgyi Viktória Bátya turizmusa címen. A megoldási javaslatokhoz tudni kellene, mire büszkék a bátyaiak. Mivel lehetne idecsalogatni a városiakat? Láttuk, hogy régebben mezőgazdasági terményeikkel, hagymájukkal, később paprikájukkal, s az ebből fakadó jómódjukkal dicsekedtek. Eszükbe se jutott gazdag népi kultúrájukat a világ elé tárni. A felmérés szerint néhány épületükre (templom, kálvária, iskola, óvoda, faluház, emlékmű, tájház, paprikamúzeum stb.) feltekinthetnek, de egyre fogyó népi építészeti hagyományait is a világ elé tárhatnák, s megmenthetnék. (Ez azonban egyáltalán nem tudatosult bennük. Romlik a falukép, pedig lehetett volna itt egy újabb Hollókő is.) A község művelődési háza építészetiileg megbontja a falukép stílusát. A tájház és a paprikamúzeum pedig jószándékúsága ellenére sok szakmai javításra szorul. Az emberek közül a családcentrikusság jeleként legtöbbször egy családtagjukra büszkék és még néhány közvélemény-formáló személyiségre. Az események és hagyományok közül a hagyományok továbbéléseként a fokhagymafesztiválra s egyéb rendezvényekre (Préló, Bőgötmetés), a paprikatermesztésre. Mindennek ellenére a megkérdezetteknek csak nem egészen a negyede foglalkozna falusi turizmussal. Szervezéssel, előkészítéssel alig valaki, legtöbbször pusztán a vendéglátást vállalnák.

A falusi turizmus szolgálatába léphetne az itt működő néhány öntevékeny kulturális csoport, mint a Danuvia Ifjúsági Fúvószenekar, a Rozmaring Népdalkör, a Kalocsai

Hagyományőrző Néptáncsoport. Sárközi Íjász Egylet, a Zabarna Industrija Zenekar és a kötetben nem említett Vodenica Néptáncsoport. Mindezen együttesek legtöbbje nem kizárólag bátyaiakból áll, de a községi rendezvényeken kívül más településekre is kapnak meghívást.

A súlyos, valóban sorskérdéseket tagláló nyomasztó hangulatú fejezetek oldásaként végül a népi táplálkozás néhány aspektusát is vizsgálták (Kútvölgyi Viktória: Bátya gasztronómiája). Az utolsó fejezet tanulsága szerint az anyagi jólét a táplálkozásban is megnyilvánul. Az biztos, hogy a faluban nincs éhezés. A gyerekek és az öregek jó része a napköziben étkezik. A régi napi kétszeri táplálkozást fölváltotta a háromszori étkezés. A régi, szinte kizárólag növényi eredetű ételek helyett a húsételek mindennapos fogyasztása természetessé vált. A község népének gasztronómiáját két alapvető kérdéssel vizsgálták. 1. Milyen hagyományos bátyai ételt tudnak elkészíteni a háztartásukban? 2. Mit szoktak főzni leggyakrabban? Az első kérdésre első helyen a bableves, második helyen a halászlé, harmadik helyen a krumplileves áll. A második kérdés az ételek gyakoriságát firtatta. A gyakorisági sorrend ez: 1. makala, 2. töltött káposzta, 3. olajos káposzta, 4. tört bab, 5. paprikás krumpli nokedlival.

A bátyaiak az én kutatásaim szerint nem ismerték a csigatésztát, a lebbencset és a cérnabetéltet. Egyszerűbb tésztaféléket főztek a levesükbe. Sütemények közül a leggyakoribbak a paprikás kalács, a masznica, a bátyai torta (újabb), a sós túrós rétes és a túrós pite.

Az ünnepnapi levesek közül leggyakoribb a húsleves (57%) és a halászlé (35%). Az ünnepnapi második fogások négy leggyakoribb étele: 1. pörkölt, 2. rántott hús, sült hús, 3. töltött káposzta.

Az ünnepi ebédek desszertjei között első a sós túrós rétes (22%) és a kalács (19%).

Az említett ételféleségek táji specialitásokként az idelátogató turistáknak is bizonyára ízlene.

Bátya nem akarja Gyűrűfű példáját követni, nem akar az elnémult harangok, az elsodort falu sorsára jutni. A gödöllői egyetem tanulmánykötetével megint egy értékes darabbal szaporodott a faluról szóló értékes publikációk sora. Félek, hogy mire megtelik könyvespolcom ezzel az önismereti-honismereti kötettel, üresen marad az utolsó ház is a magával meghasonlott Bányán.

„Érték és szépség”

Interjú Szécsiné Rédei Évával, a kiskunhalasi Csipkeház vezetőjével¹

– 2017-ben ünnepelte a halasi csipke a 115 éves évfordulóját. Kérem, hogy mutassa be nekünk a halasi csipke történetének jellegzetes momentumait.

– Igen, 115 éve működő manufaktúra vagyunk. A halasi csipke születését 1902-re tehetjük, ekkor történt, hogy a helyi gimnázium tanára, Dékány Árpád fejében megszületett az ötlet egy helyi, varrott csipke létrehozásáról. A varrott csipke nem volt olyan elterjedt az országban, mint a vert, kötött vagy horgolt csipke. A varrott csipke jóval munkaigényesebb, mint a más technikával készült társai. Ez a csipke mivesebb, és a végterméke is könnyedebb, légiesebb. Dékány népies motívumok felhasználásával terveket készített, az akkori divatnak megfelelően szecessziós, lágy vonalvezetés alkalmazásával. A tervekkel több hímnőzt is felkeresett, köztük saját édesanyját is, akik a terveket csipkeként kivarrhatatlannak ítélték meg. Ekkor a sors szerencsés összjátéka folytán a városba érkezett Markovics Mária, akit a halasi csipke másik szülőjének tekintünk. Markovics Mária ekkortájt Budapesten élt és tanult, de halasi születésű volt, és édesanyját jött haza ápolni. Nagyon ügyes fehérneművarró asszony volt, Budapesten több híres arisztokrata családnak dolgozott. Itthon, Kiskunhalason is varrodát nyitott. Őt is felkereste Dékány Árpád, és aztán Markovics Mária volt az, aki kitalált egy, a világon egyedülálló technikát, amely technikával ma is készül a halasi csipke.

A csipke az 1930-as években élte a fénykorát. Volt olyan időszak, amikor közel 100 csipkevarró dolgozott a városban. Európa nagyvárosaiból jöttek a megrendelések. Ekkor, az 1930-as években épült meg a Csipkeház, és ezt követően már itt dolgoztak a varrónők. A második világháború idején jelentősen megrongálódott az épület, a csipkevarrók szétszéledtek, illetve az otthonukban varrtak. Markovics Mária egészen 1954-ben bekövetkezett haláláig a motorja volt a csipkevarrásnak, és ő tartotta össze a csipkevarró asszonyokat. Az 1950–60-as években aztán egy újbóli fellendülés indult. 1955-ben már ismét nagydíjat nyert a halasi csipke a brüsszeli kiállításon. Ekkor új tervezők is megjelentek a csipke életében.

A rendszerváltás előtt a háziipar keretein belül működött a halasi csipke. A háziiparnak több ágazata volt a városban: gyermek- és felnőttgeket is varrtak, hímeztek, és emellett működött a halasi csipke, amit gazdaságilag eltartott a többi ágazat. A halasi csipkevarrás hagyományának fenntartása a csipke 115 éves története során mindig fontos volt a város

---

Sorozatunk a Földművelés Minisztérium „Hungarikumok és a nemzeti értékek megőrzésének, népszerűsítésének támogatása” program keretében készül. (A Szerk.)

¹ Szécsiné Rédei Éva kiskunhalasi születésű közgazdász. 2014-ben megszólítva érezte magát, amikor az intézmény élére új vezetőt kerestek. 2014 óta vezeti a Csipkeházat, próbálja a minőség és az érték megőrzése mellett minél nyitottabbá és ismertebbé tenni a műhelyt és a múzeumot. Törekszik arra, hogy a manufaktúra munkatársai erkölcsileg és anyagilag megbecsülésben részesüljenek.

vezetőségének és a lakosságnak. Jellemzően az éppen működő polgármester és a háziipar vezetője volt a halasi csipke patrónusa. A rendszerváltáskor az akkori polgármester, Tóth Zoltán is szívügyének tekintette a csipkevarrást, és az életben tartásához fontosnak tartotta egy közalapítvány létrehozását. Az alapítvány 100%-ban Kiskunhalas város tulajdona, és ezen keresztül az önkormányzat minden évben hozzátesz a költségvetésünkhöz. Jelenleg a bevételünk felét kapjuk városi támogatásként, a másik fele pedig az értékesítésből származik. Ma kilenc csipkevarróknak van, akik ismerik a csipkevarrás titkát és technikáját.

– *Érdekes, hogy a város vezetősége ennyire ragaszkodott a csipkéhez, hiszen viszonylag kevés embert foglalkoztat.*

– Igen, valóban nem sok munkahelyet ad. A technikai dolgozókkal együtt összesen 12 főt alkalmazunk. Áttételesen azonban a csipke ügye sokakat érint a városban. Sokaknak fontos a csipke. A halasiak büszkéek városuk hungarikumára. Ha a halasi családokhoz vendég jön, elhozzák a múzeumba. Ha a városba hivatalos vendég érkezik, szintén rendszerint megtekinti a csipkemúzeumot. Emellett a város turisztikai életében is fontos szerepe van a Csipkeháznak. Turistacsoportok, belföldi és külföldi látogatók érkeznek a városba a halasi csipkét megtekinteni.

– *Mitől egyedülálló ez a csipkekészítési technika?*

– A csipkekészítés két fázisban történik. Az első fázist kontúrozásnak nevezzük. A papírra rajzolt terv rákerül egy kifeszített ráámára, és a kontúrozó a tervvonalon végigvezet egy 20-as vastagságú kontúrcérnát, amelyet egy másik, leheletvékony cérnával rögzít a papírhoz. Amikor kész a kontúr, a munkadarab a csipkevarró kezébe kerül.

Még Markovics Mária életében kialakult a halasi csipke 60-féle különböző öltésfajtája. Ezek az egymásba kapcsolódó huroköltések különböző formái. Mindegyiknek önálló elnevezése van. Ezeket az öltésfajtákat alkalmazva és variálva tölti ki a csipkevarró a kontúrszálak közötti tereket. Ő már nem ölt bele a papírba, ezért levegőben varrásnak is nevezik ezt a technikát. A csipkevarró a kontúrszálba ölt, és a varrás a papír fölött történik. Amikor a csipkevarró a köztes tereket kitöltötte, akkor azt a bizonyos fércszálat, amivel a kontúrozó rögzítette a papírhoz a kontúrszálat, hátul elvágja, és a kész csipke, mint egy matrica, elválik a papírtól. Ez a halasi csipke készítésének lényege, és ez a technika a világon egyedülálló. Az elmúlt 115 év alatt a technika nem változott, a halasi csipke ma is így készül.

– *Milyen motívumokat varrnak?*

– Ma is varrjuk azokat a motívumokat, amelyeket Dékány Árpád és a többi neves tervező a 20. század elején tervezett. A halasi csipke a tervek szempontjából is az 1930-as években élte a virágkorát. Későbbi tervezésű csipkéket is varrunk, de vannak egészen új terveink is. Jelentős tervezőink: Stepanek Ernő, Pongrácz Margit, Tar Antal, Tóth Béla, Molnár Béla, Nagy Kálozi Lili. Jelenleg is van helyi tervezőnk, aki megrendelésre készít csipketerveket, például családi címet, monogramot vagy vállalkozások logóját. Legutóbb a helyi „Gólyafészkes Óvodá”-nak készítettünk egy teljesen új csipkét, amely egy gólyát ábrázol. A nyugdíjba vonuló kollégákat ajándékozza az intézmény ezzel a csipkével.

A 115 éves évforduló alkalmából az elmúlt évben kiírtunk egy országos pályázatot csipketervek készítésére. E kiírásnak az volt a célja, hogy a motívumkincsünket megújítsuk. Igyekeztük a fiatalokat megcélozni, szakirányú főiskolákra, egyetemekre küldtük el a felhívásunkat. A felhívásra az ország minden részéről érkeztek pályamunkák, 38 pályázó több mint 100 pályamunkával nevezett. Januárban öttagú bírálóbizottság döntött a helyeztekről. Öt tervet díjaztunk, három helyezett és kettő különdíjas lett. Ezt az öt tervet a

csipkevarróink ki is varrták, és a múzeumban megtekinthetők. Voltak olyan pályaművek is, amelyeket díjazni nem tudtunk, de a jövőben kivarrásra kerülhetnek.

– *A terokészítő pályázatnál meg volt-e adva a téma?*

– A téma nem volt megadva, de a halasi csipke motívumvilágához kapcsolódnia kellett, és közben valami újat is kellett alkotni.

– *Volt-e a pályamunkák között olyan, amely hosszú távon is maradhat a kollekciónban?*

– Nagyon szép monogramokat készített a 3. helyezettünk, és erre már van is érdeklődés. Az 1. helyezett egy nagyon modern megjelenésű páva lett, ez azért is érdekes, mert a halasi csipke motívumvilágára jellemző a páva. A hatalom és a pompa szimbóluma. De ez a terv egy teljesen új vonalvezetéssel ábrázolja a pávát. Az egyik különdíjas terv Szent Erzsébetet ábrázolja, erre is van már megrendelésünk. Ezek biztosan beépülnek a meglévő motívumkincsbe.

– *A csipke színe marad fehér?*

– A kezdetekben voltak próbálkozások színes cérnával, de ez teljesen elmaradt, és fehéreként stabilizálódott a halasi csipke. Ma is csak fehér cérnával varrunk. Azt szoktuk mondani, hogy a halasi csipkét a különböző öltések színezik.

– *Milyen alapanyagból dolgoznak?*

– Jelenleg a cérnát egy közvetítőn keresztül Egyiptomból szerezzük be. Sajnos ilyen minőségű, nagy feszítőszilárdságú, többször sodrott lencérrát ma Magyarországon nem állítanak elő.

– *A tárgyak funkciójában történt-e változás?*

– Mindenképpen. A csipke kialakulásakor alapvetően a női ünnepi viselet kiegészítője és a lakás díszje volt. Ez ma már nem így van. Ma a csipke elsősorban a kiemelkedő, jeles alkalmak ajándéktárgya. Halason szerencsére divat, és beépült a halasi emberek gondolkodásába, hogy évfordulóra, születésnapra, esküvőre halasi csipkét ajándékoznak. Bevételünk nagyrészt ebből adódik. Vannak törekvéseink arra, hogy a csipkét használhatóvá tegyük. Terítőként üveglap alá helyezve használható. Készülnek belőle ékszerek, gyűrűk, fülbevalók, medállok. Főként a medállok népszerűek, ezekre a honlapunkon keresztül az ország minden tájáról érkezik megrendelés. Nagyon szép motívumaink vannak, amelyeket ezüst- vagy bronzkeretbe foglaljuk. Legújabb próbálkozásunk a csipke alkalmi, modern ruhákban való elhelyezése. Felkerestük Hrivnák Tünde ruhatervezőt, aki készített egy kollekción, melyben az alkalmi ruhákat halasi csipke díszíti. Ebbe az irányba is szeretnénk továbblépni. Ez évben már két divatbemutatónk is volt, egyik a Csipkeházban, a másik Szentendrén.

– *Említette a halasiak pozitív viszonyát a csipkéhez.*

– A halasiak nagyon szeretik a halasi csipkét, szívükön viselik a sorsát. Másrészt büszkeség is a lakosságunknak, hogy ilyen kincsünk van. Példaként említhetem a Csipkeházzal szembeni társasházon a csipkefal elkészítését, amelyet helyi vállalkozók adakozásából sikerült megvalósítani. Az állványozást, a festéket, az átadási ünnepség költségeit mind helyi felajánlásból fedeztük.

– *Hogyan született meg ennek a csipkefalnak az ötlete?*

– Egyik kuratóriumi tagunk az interneten talált rá az alkotó munkáira. A lengyel graffitiművész, NesPoon a világon mindenfelé jár, és a helyi csipkéket festi meg épületekre,

elhagyott házak falára, járdára. Felkerestük, és örömmel vállalta a munkát. Nagyon megtetszettek neki a halasi csipke motívumai. Ezzel kapcsolatban említtem meg, hogy nagyon fontosnak tartjuk a jövőre vonatkozóan a nyitást a közönség felé. A halasi csipke a múlt század szülöttje, de nagyon fontos, hogy átmenjünk a mai korba. Ezt a célt szolgálják a már említett új hasznosítási törekvések, a megújuló honlapunk, a csipkefal, a Múzeumok Éjszakáján kínált programjaink, a nagy nyilvánosság előtti megjelenéseink. Mindezt ugyanakkor úgy tesszük, hogy a színvonalat, a kiváló minőséget megtartsuk.

– *Korábban említette, hogy Hrivnák Tünde tervezőnő exkluzív megjelenésű ruhadarabokra teszi a halasi csipkét díszítőelemként. A halasi csipke mindig exkluzív termék volt?*

– Igen, mindig is az volt. Azt szokták mondani, hogy az ára az aranyéval vetekszik. Ha súlyra nézzük, akkor ez igaz is. Egyrészt a 100% kézi munka, másrészt a végtermék finomsága, könnyedsége alkotja az értékét. A motívumok egyedi és különlegesek. Minden egyes darab egyedi, mert a csipkevarrók művészi szabadsággal rendelkeznek. Ez azt jelenti, hogy az öltésfajtákat saját meglátásuk szerint variálhatják. Ez adja az elkészült darabok egyediségét. Az árában ez is megjelenik. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy a halasi csipke nem elérhetetlen. A kisebb darabok, például egy medál, egy lepke bárki számára megfizethető.

– *Arra van-e lehetőség, hogy a látogatók szuvenírt vásároljanak a múzeumban?*

– Igen, vannak szuvenír tárgyaink is: csipkemotívumos hűtőmágnés, szemüvegtörlő, kulcstartó, csokoládé, képeslap.

– *Milyen a Csipkeház kapcsolata a felnövekvő nemzedékkel, az óvodákkal, iskolákkal?*

– Tavaly indítottunk egy kezdeményezést a közel 25 éve működő, helyi óvodapedagógusokból álló Szivárvány Bábszínházzal. Műsorukra tűzték a *Halasi csipke* című produkciót, amely egy kb. 20 perces zenés mesejáték. Ebben a csipkék életre kelnek, és bemutatják életük legszebb történeteit. Már több előadást tartottak a Csipkeházban, melyekre nagycsoportos óvodásokat és kisiskolásokat hívtunk. A gyerekeket lenyűgözte az előadás. Ezt követően végignézték a múzeumot, a kézműves asztalunknál csipkemintákat színezhettek, kirakózhattak, csipketerítőket vághattak ki. A kézműves asztal állandó eleme a kiállítóternek, így ha családok érkeznek a múzeumba, a gyerekek elfoglalhatják magukat.

A nagyobb korosztály érdeklődését már nehezebb fenntartani. A középiskolások kezébe adjuk a tűt, cernát, és megpróbálhatják a cernát tűbe fűzni, egy-két öltést öltetni. A város egyik középiskolájában pedig magyar érettségi tétel a halasi csipke, így a végzős diákok mindig ellátogatnak hozzánk, meghallgatnak egy tárlatvezetést, és megnézik, hogyan készül a csipke. Igyekszünk az érdeklődésüket megfogni és megtartani, de úgy gondoljuk, hogy elektronikus eszközökkel ez sikeresebb lenne.

– *Ennél a korosztálynál talán már az is elég, ha tud róla, ismeri, és egy másik életszakaszában majd visszatérhet hozzá.*

– Igen, ez így van, meg kell érn arra, hogy az ember ezt a csipkét értéknek tekintse.

A halasi csipke védett termék, és védjegye is van. A halasi csipke 1935 óta védjegyzett. Védjegye a három egymást keresztező hal, mely a város címeréből került a csipkére. A város címerében a középső hal felfelé néz, a mi védjegyünkben lefelé. Ez a védjegy minden munkadarabon megtalálható, a legkisebb, 3 cm átmérőjű medálcsipkétől kezdve a több ezer munkaórás darabokig. A csipkevarrást nem könnyű elsajátítani, így nem félünk a hamisítástól. Megtanulásához minimum egy év kell, napi rendszeres gyakorlás mellett. Rendkívüli kitartás, jó kézügyesség, művészi beállítottság kell hozzá. Nem mindenki

alkalmas a csipkevarráásra. Aki viszont megszereti, az jellemzően egy életpályát, szenvedélyt választ magának.

– *Nehéz utánpótlást találni?*

– Igazából nem. Jelenleg három fiatal tanulók van, akik maguk jelentkeztek erre a munkára. Szeretik a kézimunkát, az aprólékos munkát. Egy év a tanulási időszak, ezt követően tudnak olyan darabokat készíteni, ami már eladható. Egy év alatt megtanulják az öltéseket, majd később az egyenletességet tartani, ami a nagyobb munkáknál rendkívül fontos.

– *Ki tanítja be az új csipkevarrókat?*

– A művészeti vezetőnk tanítja a fiatalokat. Az első lépés megtanulni tűbe fűzni a cérnát, utána kontúrozást tanulnak. Természetesen van ennek egy menete, folyamata.

– *Milyen előképzettséggel érkeznek a lányok?*

– Nincsen előírás erre vonatkozóan. Azt kérjük, hogy saját munkákat, hímzéseket, vagy ha az nincs, akkor rajzokat hozzanak be. Ebből képet kapunk a kezűességükről.

– *A csipkét felhasználják-e más szakmák kiindulási alapként? Vannak-e hasonló próbálkozások esetleg vastag cérnával, egyszerűbb technikával?*

– A háború idejéből őrzünk egy csipkét, amit vastagabb cérnából varrtak, mivel akkor nem tudták beszerezni a szükséges leheletvékony cérnát. A technika ugyanaz volt, de a légiességét elvesztette, teljesen más lett a végeredmény. A motívumainkat nem tudjuk, képtelenség védeni, azok megtalálhatók a neten, és így fel is használják őket különböző célokra, például hímzésre, díszítésre. A védett jelleg arra vonatkozik, hogy csipkét ezzel a technikával csak itt, a Csipkeházban, a mi műhelyünkben lehet előállítani.

– *A városban van-e egyéb felhasználása a csipkének?*

– Az önkormányzat a város díjazottjait halasi csipkével jutalmazza: a díszpolgárok, a Pro Urbe díj birtokosai, az Év sportolója, az Év edzője, a testvérvárosok képviselői is ezt kapják. A halasi csipke a magyar állam protokollajándék-listáján is szerepel. A kezdetektől sok híres ember kapott ajándékba halasi csipkét, például 1916-ban Zita királyné egy halasi csipkével díszített tarsolyt kapott ajándékba koronázása alkalmából. II. János Pál pápa 1996-os magyarországi látogatásakor, valamint II. Erzsébet királynő, Bush elnök felesége, a jordán királyné, a japán hercegnő is kapott halasi csipkét ajándékba.

– *Beavatna bennünket, hogy a protokollajándékok megrendelése hogyan történik?*

– A megrendelést például az Emberi Erőforrások Minisztériuma Protokoll Főosztálytól kapjuk, aki rendszeres megrendelőnk. Díszsebkendőket, lepkéket vásárolnak. Legutóbbi megrendelésünk a vizes világbajnokság szervezőcsapatától érkezett. 40 darab egyforma csipkét rendeltek a FINA vezetősége számára. Keretbe foglaltuk, többnyelvű tájékoztatót tettünk mellé, valamint az eredetiséget igazoló Certificate-et melléeltük, mely minden halasi csipke mellé jár. A Certificate-en szerepelt, a csipke tervezője, kontúrozója, varrója, és az, hogy hány munkaóra alatt készült el. Protokollajándékot a hungarikumok közül szoktak választani, tehát ezeknél a megrendeléseknél sokat segít, hogy a halasi csipke hungarikum.

– *2014-ben lett a halasi csipke hungarikum. Ez mit jelentett a továbbiakban azóta?*

– Nagyon sokat jelentett például a látogatók számában, hiszen a hungarikumokra kíváncsiak az emberek. Gyakran előfordul, hogy egy iskolás vagy egy nyugdíjas csoport olyan utazást szervez, amelyben több hungarikumot összekapcsol: a halasi csipkét, a kalo-

csai népművészetet és a kalocsai fűszerpaprikát. A hungarikummá minősítés a reklámban, megjelenésekben is segített. A Földművelésügyi Minisztérium Hungarikum Főosztálya szervezésében megjelentünk például az OMÉK-on, a bécsi nagykövetségen jártunk, Berlinbe tudtunk kiállítani.

– *A honlapon olvasható egy beszámoló a csipkekonferenciájukról. Milyen rendezvény ez, és vannak-e más programjaik?*

– A csipkekiállítás kiemelt rendezvényünk, amely minden évben a város napjával egyidejűleg, május első hétvégéjén kerül megrendezésre. Ez egy szakmai és idegenforgalmi rendezvény. Egyrészt a szakmabelieknek egy találkozási, ismerkedési, tapasztalatszerzési lehetőség, meg lehet egymás munkáit nézni, lehet ismerkedni az újdonságokkal. Kapcsolatban vagyunk a Magyar Csipkekészítők Egyesületével, és erre az eseményre meghívjuk az egyesület tagjait. A jelentősebb csipkekészítő műhelyeket is vendégül látjuk, és kiállítjuk a termékeiket. A kiállításon minden csipkekészítő technika megjelenik. Rendszerint van egy díszvendégünk is, amely a koncepciónk szerint minden második évben külföldi. Ebben az évben, a 115. évforduló alkalmából a belga csipkét hívtuk vendégként.

– *A város gazdasági életében szerepet játszik-e a csipke?*

– Mint idegenforgalmi húzóerő igen. Az ide érkező csoportokat próbáljuk itt tartani, hogy ne csak átutazók legyenek, hanem legalább egy napot töltsenek el a városban. Számos érdekesség, látnivaló van. Többek között a Thorma János Múzeum, amelynek készülóban van az új épületszárnya, ahol a nagybányai festőket fogják bemutatni. Megtekinthető a Berki Galéria, tervben van a városháza tornyának látogathatóvá tétele, a város északi részén található a Sóstó. A csipke tehát segít a látogatókat a városba hozni, és erre építhető egyéb más program.

Jelenleg előkészítés alatt áll egy turisztikai pályázat, és ha sikeres lesz, akkor szeretnénk 2018-ban felújítani a múzeumot, a fogadóteret. Megtartjuk az élő csipkevarrást a múzeumban, de a kiállítóteret a mai kor elvárásainak megfelelően modernizáljuk. Sok nyugdíjas csoportunk van, ők értékelik igazán a csipkét, de a városba érkező fiatalok, külföldi diákok is mindig eljönnek a Csipkeházba. Szeretnénk hozzájuk is utat találni, és az ő érdeklődésüket is fenntartani. A pályázatnak része egy országos reklámkampány is, és bízunk abban, hogy ez fellendíti majd a látogatóforgalmat. A vásárlók pedig általában a látogatókból lesznek.

Az interjút készítette Sági Norberta

Gyarmati György

Az „olvadás” – írószemmel

Márai Sándor krónikája a magyarországi posztsztálinizmus kezdeteiről¹

Hogyan látszott a sztálini/posztsztálini átmenet kortársi olvasatban a nyugati, a „szabad világból”? Eörsi István író, épp az eszme korán csúffá tett gyakorlata okán lett Sztálin fizikai másvilágra költözése táján aposztatává. Évtizedekkel később már nem is annyira hiányérzetként, inkább evidenciaként rögzíti, hogy a lengyel „*Gombrowicz homo politicus is volt, ... ezeroldalas naplójában mégsem kommentált időszzerű politikai eseményeket. Sztálin nevét nem írta le, még halálának évében sem.*”² Ám Witold Gombrowicz ha napi rendszerességgel nem is reagált aktuális politikai eseményekre, szó sincs arról, hogy ne tűzte volna tollhegyre a kommunista járom alatt történeteket. Most vizsgált – posztsztálini – időszakunkra vonatkozóan nagyon is markánsan, „a szabadságra szakosodtam” alapállásból fogalmazza meg kritikai véleményét 1956-os naplójegyzeteiben, ahol visszatérően reflektál – egyebek mellett – az SZKP XX. kongresszusa utáni lengyel fejleményekre.³

Márai Sándor aligha volt kisebb formátumú író az említett pályatársaknál. (Persze a nívós literátorok rangsorolása is gyakorta szubjektív.) A lengyel sorstársához hasonlóan szintén a tengerentúltra emigráló Márai mindazonáltal – félszáz évesen és félszáz kötetnyi belletrisztikával a háta mögött – éppen az ötvenes években váltott tartósan műfajt. Bő fél évtizeden át volt az akkoriban induló Szabad Európa Rádió (SZER) magyar nyelvű adásainak szorgalmas krónikása. „Fedőneve: Ulysses” szignóval a szovjet diktátor utolsó éveinek tobzódásait és a rákövetkező – hite szerint – „tavaszodás” időszakát rögzítették publicisztikái. Poliglott tájékozódással, az újságírás korspecifikus fogalomkészletébe beletanulva, módszeresen követte a hidegháború világszínpadának eseményeit, ezen belül elsősorban a Szovjetunióban és a határaitól nyugatra fekvő szatellit országokban zajló fejleményeket. Írásaiban a kommunista rémuralom tartalmilag egy jottányit sem eufemizálódik, ám a megformálást tekintve nem adja alább az irodalmi esszé szókészletéből építkező értekező prózájánál. Hétről hétre kiemel egyet a Moszkva uralta világfertály hírkosarából, s azt hol szimultán történések koszorújába illeszti, hol meg kultúr-, illetve társadalomtörténeti pannóba ágyazza. Mondhatnók, rádiós tárcanovella, melyek sora akkoriban az éter hullámain át volt visszatérően hallható – „vasárnapi hírdesszertként.”⁴

1 A Csokonai Vitéz Mihály Irodalmi és Művészeti Társaság 2017. októberi – hévízi tanulmányi napok – rendezvényén elhangzott referátum szerkesztett változata.

2 Eörsi István: *Időm Gombrowiczcsal*. Pesti Szalon Könyvkiadó, Budapest, 1994. 98. old.

3 Witold Gombrowicz: *Napló, 1953–1956*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2000. 389–435.

4 Márai Sándor: *Fedőneve: Ulysses I. 1951–1953*. Helikon Kiadó, Budapest, 2014. uő: *Fedőneve: Ulysses II. 1954–1955*. Helikon Kiadó, Budapest, 2017. Mivel a továbbiakban gyakorta idézünk e két kötetből,

Miután ez alkalommal a posztstálinizmusra összpontosítunk, csak az 1953 tavasza utáni reflexiói közül ildomos szemezgetni, mégsem mellőzhető egy-egy gondolatcsoma a megelőző időkből. Az egyik egy évvel korábbi, 1952 tavaszáról való, midőn – 60. születésnapja alkalmából – elszabadult Moszkva magyar helytartója, Rákosi Mátyás „országos” ünneplésének szökeőárja. *„A veszített második világháború után a Vörös Hadsereg szuronyainak védelme alatt Moszkvából Magyarországra érkezett egy kommunista, aki a magyar nemzet demokratikus életakarájának erőszakos elnémitása után átvette a korlátlan és feltétlen hatalmat az országban élőknél és holtak, testek és lelkek felett. Ez az ember, megintcsak kizárólagosan az orosz szuronyok védelme jóvoltából, megérte sértetlenül és egészségben hatvanadik születésnapját. A közben eltelt hét év alatt a magyar nemzet elvesztette nemzeti önállóságát, demokratikus intézményei megsemmisültek, ősi életformáját feldúlták, a lakosság százezres tömegeit száműzetésbe kényszerítették, a dolgozó magyar társadalom életszínvonalát eddig még soha nem ismert mértékben a kényszermunkások életszínvonalára szállították le, a nemzet anyagi kincseit a Szovjetbe szállították vagy elköttyavetyélték külföldön, hogy devizát szerezzenek a szovjet fegyverkezés számára. ... Az országból katonai bázist építettek a Szovjet részére, az emberi munkaerőt egy idegen hatalom katonai terveinek megvalósítására kényszerítették, tisztességes és ártatlan emberek tizezreit koncentrációs táborokba zárták, illetve bitóra küldték magyar állampolgárokat. S amikor Rákosi elérte a hatvanéves korhatárt, a magyar írók lantot, töltőtollat és írógépet ragadtak, hogy ünnepljék azt az embert, aki mindezt tettleg elkövete. ... A Rákosi-ódák, melyeket a magyar írónemzedék olyan gátlástalan ömlengéssel kiált világgá, lehetetlen másképpen magyarázni, mint egyféle irodalmi tudathasadással. Nem lehet elhinni, hogy költők, még hozzá tehetséges költők önként lealacsonyodjanak e szolgálai szerepre. ... Nem lehet feltételezni, hogy önként, külső erőszakos behatás nélkül adták fel ilyen módon önmagukat és a nemzet becsületét.”* (1952. május 4. I. 165–168.)

Sztálin halála után két héttel Márai azt veti papírra, hogy a megelőző statikus világhelyzet „a tavaszi áramlásban” dinamikus állapotba került. *„Minden idegünkkel azt érezzük, hogy valami történik a (hidegháborús) tél dermedtsége után: tavaszodik.”* (1953. március 22. I. 396–399.) Két hónappal később regisztrálja: *„Vége a thermidornak, elkövetkezett ... a Beriják, Malenkovok és Molotovok átmeneti direktóriumának korszaka, ... Sztálin időleges vagy végleges mítoszának lebontási folyamata.”* (1953. május 24. I. 438–440.) A változásra – inkább még csak – ráérezve követi nyomon az „olvadás időszakába érkezett hidegháború” új fázisát, melyben megkísérik azt áthangszerelni „a hideg béke szólamaira”.⁵ (1953. július 5. I. 466–467.) Ennek része a kényszermunkatáborok (részleges) megnyitása, a kollektív vezetés előtérbe helyezése, a fogyasztási eszközök gyártásának emelése, a közellátás javítása. Magyar vonatkozásban regisztrálja ugyan, hogy a váltóátállítás – a kolhozosítás visszafogását is beleértve – mindannak az ellenkezője, amelyet addig „a Magyar Nép Bölcs Tanítómestere [Rákosi] rákényszerített a magyar népre”, ám összességében mégis fenntartásokkal naplózza Nagy Imre miniszterelnök „új szakasz” politikáját.⁶ (1953.

---

ezek előfordulási helyét a főszövegben zárójelben jelöljük az adott I., illetve II. kötet oldalszámával, hosszabb idézetek esetén az elhangzás dátumával.

5 Az „olvadás” kifejezés a köztudatban Ilja Ehrenburg azonos regénycíme alapján lett a Sztálin halála utáni időszak emblematisz hívó szava, bár annak első folytatása is csak egy évvel később jelent meg a *Znamja* című folyóirat 1954. évi 5. számában, Magyarországon 1956-ban adta ki az Új Magyar Könyvkiadó. Lásd még, Alekszandr Sztikalin: *Ilja Ehrenburg és az 1956-os magyarországi események*. Múltunk, 2007. 1. sz. 4–25.

6 Mára már feledésbe merült, ám – a retrospektív felértékelődéshez képest – a korabeli magyar közvélekedés nem feltétlenül gondolta Nagy Imrét egyöntetűen „a változások emberének”. Ebben szerepet játszott Rákosi felemás, részleges lefokozása, az, hogy csak a kormányfői posztról menesztették. Nagy perspektíváit illetően az „ő sem tartja magát sokáig” vélekedés éppúgy hallható

augusztus 2. I. 483–484.) Ennek okát is adja, midőn 1953. augusztus utolsó hetében szatírát kerekít Rákosi mímelt háttérbe vonulásáról, mondván: a kulisszák mögött továbbra is tíz körömmel kapaszkodik országvezénylő karmesteri pálcájába.

„Tudom én jól, mit gondoltok ti rólam odalenn a mélyben. Azt hiszitek, hogy lapítva félreléptem a színről, át kellett adjam az első szerepet utódaimnak. Azt gondoljátok, hogy jó lesz szemmel tartani engem, mert most is, amikor hivatalosan nem vagyok már miniszterelnök, s moszkvai meg egyezésre kissé árnyékba vonultam, még mindig veszélyes lehetek a háttérből, ha egyszer fordul a politikai helyzet. Tudom, hogy gyűlöltök, mert idegen vagyok, mert nyolc éven át élet és halál ura voltam ebben az országban, mert kicsi vagyok, kövér és kopasz vagyok, mert csak az orosz szuronyok védelme alatt tudtam rátok erőszakolni mindazt, amit az elmúlt nyolc évben el kellett viselnetek. Tudom, hogy Hüvelyk Matyi a gúnynevem, láttam és figyeltem, amint néma fogcsikorgatással viseltétek el, amit a szovjet szuronyok akaratából rátok kényszerítettem.

Előiseltétek, hogy a »szocializmus« címkéje alatt olyan adagokban adjam be nektek a zsarnokságot, mintha nem is eleven emberek lennének az áldozataim, hanem álltakísérletet végeznek. Most azt reméltétek, hogy félreállítottak, mert a Szovjet megépít a fogoly országokban visszavonulási hidakat az osztrák béke, egy általános visszavonulási periódus idejére. Azt hiszitek, a kelet-németországi események következtében komoly kényszer is van a számunkra a veszélyben, hogy részlegesen vagy ténylegesen visszacsináljunk sok mindent: a kolhozot, az állami kereskedelmet, a mesterségesen felduzzasztott hadi nehézipart, a deportációkat és az internálótáborokat, melyeket megtömtem mindazzal, akik az utamba kerültek, és nem voltak kedvemre valók.

Így hiszitek, s ebben van is igazság. De valamit nem tudtok, akármit is reméltek: nem tudjátok, hogy még mindig enyém a Hatalom. ...

Jó dolog a Hatalom. Így, árnyékban, titokban talán még izgalmasabb, mint mikor hivatalosan a kirakatban állottam. Ha ezt a telefonkagylót felveszem, alkalmazottam, a miniszterelnök ész nélkül rohan fel ide hozzám. Ez a gomb az államvédelmi karhatalmat szólítja, ez a rendőrmiszter, ez a hadsereget, s ha megnyomom e gombok valamelyikét, mindenki rohan teljesíteni parancsomat, mert enyém a Hatalom. Ezen a telefonon közvetlenül szólhatok Moszkvához, ez a másik a szovjet erők itteni katonai parancsnokát szólítja, és tankok, ágyúk, repülőgépek mozdulnak, ha én, a Sziürke Kegyelmes úgy látom, hogy itt az ideje. A trónöröklési háború majd csak lezajlik Moszkvában, s én, aki mindig a jó lóra tettem, hatalmon maradok.”

Majd következik a – szerzői vágyalom – csattanó: hiába nyomogatja a gombokat a rangrejtett vezér, nem rohannak hozzá audienciára, s a telefonvégen sem veszi fel a kagylót a hívott szovjet Nagy Testvér. *„A Hatalmas Ember e pillanatban megértette, hogy valami történt: belőle az emberből elillant a Hatalom. Már csak egy kövér és kopasz ember volt, senki más.”* (1953. augusztus 23. I. 495–498.) Ahhoz ugyan még kereken három évet kellett várni, hogy Rákosit 1956 nyarán valóban menessze a szovjet pártprezídium, ám a szerzőnek az „információs légihídon” érkező prognózisa tartósította a bizakodást: Sztálin nélkül – és után – az addig ultima rációként elkönyvelt moszkvai protezsáltság is labilisabb Rákosi mögött.

Következetlenségnek is tekinthetnénk, hogy Márai „a kollektív vezetés princípiuma” közepette zajló új fejleményeket hol „kirakatátrendezésnek”, máskor „tervszerű visszavonulásnak”, vagy éppen a Sztálin természetette rendszerproduktum kezdődő rothadási folyamatának aposztrofálja. Ezt az utódok változó összetételű személyi társulásaira – Roy

---

volt, mint nagyapám generációjának – a rendszert illető – köznépi szofisztikája: „eben gubát cseréltek”.

Medvegyevnél triumvirátusok⁷ – vezetni vissza, azaz: még nem dőlt el a Sztálin utáni „hogyan tovább” újratervezés csapásiránya. Az akut félelem érdekközösségében Beriját ugyan társai – a korábbi tradícióit ápolva, golyóval a fejében – félreállították, ám a testületi vezetés belső körében továbbra is tartott az ármánykodással átszótt versengés a No. 1 pozíció megszerzéséért, mert az a rendszer immanens sajátja. Az „új cégvezetés” kontúrjait tapogatva Márai szeizmográfja 1954. nyári hónapjaiban jelzi, hogy a szemléiben addig preferált Malenkovhoz képest Nyikita Sz. Hruscsov látszik előtérbe kerülni. (1954. június 13., július 18. II. 121–123., 144–146.) Ezt fél évvel később már kijelentő módban ismétli: „Moszkvában a Hruscsov-irányzat erősödött meg.” (1955. február 27. II. 296.)

Márai módszeresen sorra veszi a hidrogénbombák mindkét oldali felrobbantását követő nukleáris patthelyzet generálta tárgyalási hajlandóság fejleményeit, a szemben álló nagyhatalmak diplomáciai egyezkedéseit a koreai fegyverszünetről a párizsi, genfi konferenciázasokon át az ún. el nem kötelezett államok kalákába szerveződéséig, illetve alig két hónappal később az 1955-ös osztrák államszerződés aláírásáig. Ám itt újra meg kell álljunk. „Az osztrák államszerződés közeli, valószínű megkötésének híre a remény, hogy a szerződést követően a Szovjet kivonja az összekötő vonalainak biztosítása ürügyén Magyarországon és Romániában tíz éve lebzselő vörös haderőt. A másik remény, hogy a hatalmi átcsoportosítást követően a magyarországi bolsevista uralom új taktikára, visszakozásra kényszerül. Ha az osztrák államszerződést megkötik, a vasfüggöny hátrább szorul Nyugatról Keletre: az ennsi hídtól Hegyeshalomig göngyölődik vissza a hatalmi határvonal. ... Az a Nyugat, amelyhez tartozunk, amelynek ezer éven át szerves, alkati része voltunk, megint határainknál kezdődik.” (1955. május 8. II. 341–342.)

A szovjet csapatok Magyarországról való kivonásának víziója azután visszatérő panel marad jegyzeteiben az év hátralevő részében. A Varsói Szerződés „paktumosdíját” fumi-gálja, jobb szeretné tudomásul sem venni, vagy ha mégis, nem tartja azt respektálandó jogalapnak további itt állomásoztatásukhoz. „Rákosiék vonító és szűkülő ijedelmükben mindent elkövetnek ugyan, hogy a számukra életkérdést jelentő véderőt továbbra is Magyarországon marasztalhassák, de komoly remény van arra, hogy ez a kísérlet meddő marad. ... A nagy szerkezet csikorogva, lassan megindult, a kerék visszafelé forog, az oroszoknak ki kell vonulniuk Európából.” (1955. szeptember 4. II. 421–422.) Mondhatnók, hogy a szemleíró tollát ezúttal személyes vágyai vezették. Alighanem így is volt. Miután azonban a gyarapodó számú hazai SZER-hallgatóknak készült a tudósítás, az erre a közösségre apelláló szubjektívizmus célirányos volt: életben tartani a szabadulás reményét, amelyet ekkoriban – a Nyugatról sugárzott rádióadásokon túl – már a léggömbökből szórt röpcédulák százezrei is tápláltak.⁸

7 Roy Medvegyev: *Hruscsov*. Politikai életrajz. Laude Kiadó, Budapest, 1989. 77–105.

8 Piros László belügyminiszter 1955 tavaszán készült jelentése szerint már az előző évben „több mint egymillió röplapot szórtak hazánk területére” a széláramlattal érkező ballonokról. *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései, 1953–1956*. II. kötet. Szerk.: Kajári Erzsébet – Gyarmati György – S. Varga Katalin. ÁBTL, Budapest, 2005. Az 1955. április 13-i ülés iratai. 496. Lásd még, Révész Béla: *Manipulációs technikák a hidegháború korai időszakában. Magyarország és a Szabad Európa Rádió 1950–1956*. JATE ÁJK, Szeged, 1996. Simándi Irén: *Magyarország a Szabad Európa Rádió hullámhosszán, 1951–1956*. OSZK–Gondolat, Budapest, 2005. Márai ekkoriban – mintegy dominóeffektusként társítva az osztrák államszerződéshez – Németországot újraegyesítését vizionálja. „Ennek módját és időpontját nem tudhatjuk”, teszi persze hozzá, „de ha Németországot egy napon egyesítik, ez a valóság megmozgatja a vasfüggöny egészét.” (1955. augusztus 28. II. 418–419.) Már nem érte meg, hogy vágyalma – egy krisztusi kor múltával – proféciaként teljesedjen be.

Más helyütt Márai az 1953 nyarán bontakozni kezdő magyarországi „tavaszi zsongást” azért fogadta szkepszissel, mert „akármit ígér is az új kurzus jelszavaival Nagy Imre, e rendszer képviselőinek egy szavát sem hiszik el. Ezért mosolygott és tapsolt Rákosi a parlamentben Nagy Imre miniszterelnöknek, amikor az utóbbi bejelentette, hogy az addigi kommunista gazdaságpolitika és társadalompolitika megbukott. Mert Rákosi tudta, hogy ez a rendszer vaját éppen olyan kevéssé tud majd termelni, mint acélt és szénét. Mihelyt ez nyilvánvalóvá válik, vissza kell térni valamilyen ürüggyel az erőltetett nehézipari termelés vonalához, mert majd így lehet csak elkendőzni az új kurzus bukását, amelynek fogyasztási cikkek gyártásához éppoly kevéssé volt ereje és képessége, mint ahogy nem tudott acélt, szénét és energiát produkálni az erőszakos nehéziparosítás időszakában.” (1955. február 27. II. 297–298.) E tudósítás dátuma miatt is figyelmet érdemel. 1955. február utolsó napján hallhatták az éterből a kortársak, mígnem egy hét múlva az MDP Központi Vezetőségében – a Moszkvából nemrég visszatért – Rákosi hisztériás bírálattal illet(het)te az addig hivatalos „új szakaszt”, s küszöbön állt a „jobboldali elhajlással” megvádolt miniszterelnök, Nagy Imre menesztése is.⁹

Nagy Imre „új szakaszát” illetően Márai hűvös távolságtartása historiográfiai fejtörést is okozhat. Ennek egyik oka, hogy 1956 októbere – amióta ez nyíltan forradalomként verifikálható – maga kezdte el visszamenőlegesen „felértékelni” a megelőző három évet, mint a forradalom előtörténetét. (1848-as hasonlaltal élve, az „új szakasz” lett évszázad múltán a Vormärz.) A forradalmat felidéző számos mértékadó munka indít a nevezetes dátummal: „1953. március 5-én meghalt Sztálin. ...” A tudósításait kortársként papírra vető Márait magát is frappírozza ez a fejlemény, a rákövetkező változások dinamizmusa, ám ő mindvégig szélesebb horizonton szemlél(het)te a történeteket. A világsajtó általa olvasott szelete is kellően kaleidoszkópszerű volt, s ebből az információhalmazból nyílt alkalma – hetenként egyszer – mintát venni. Nem lenne ildomos számon kérni rajta, hogy a Szovjetunió és protektorátusainak konglomerátumában kortársként nem kezdett el „modellezni”, vagy strukturalista tipizálással vesződni. Az már valóban a visszatekintő történeti feltárás hozadéka lett – idő múltán –, hogy a Sztálin utáni évekre teszik a különböző szatellit államok szovjet blokkon belül kezdődő eldifferenciálódását. Azért lenne aggályos „nemzeti kommunizmust” mondani, mert éppen Tito, illetve Jugoszlávia moszkvai exkommunikálása tabusította a kezdettől meglévő különbségeket. A posztstálinista években viszont már – 1956 előtt is – kezdenek láthatóvá válni a sztálinista uniformizáltsághoz képest az országoként/nemzeteként eltérő karakterű államszocializmusok.¹⁰ Ám Márai nem a „jobb vagy rosszabb” közötti distinkció kimutatását gondolta feladatának. A kommunizmus bármely változatát elutasítva, számára a szóban forgó országok szuverenitása, nemzeti önrendelkezésük visszaszerzése volt elsődleges. Az Atlanti Charta visszatérően megidézett cikkelyei rejtőznek normaként írásainak szinte minden gondolatmenetében. Ehhez képest még az „új szakasz” Magyarországról érkező hírek is elmaradtak várakozásaitól, annak ellenére, hogy a csatlósállamok konglomerátumában itt voltak a leglátványosabbak a desztalinizálási korrekciók, illetve fordulatok. A szóban forgó öt évet kortársként nyomon követő, több mint ezeroldalas krónikában majd minden,

9 Csak azért nem menesztették azonnal, mert a „felszabadulás” 10. évfordulójának (1955. április 4.) rendezvénysorozataira időközben már több helyszínen a program részeként hirdették Nagy Imre miniszterelnökként való fellépését is. Tíz nappal az évfordulós protokollrendezvények után viszont Rákosi egyszerre záratta ki Nagyot az MDP Politikai Bizottságból, a Központi Vezetőségből, s leváltották kormányfői posztjáról is.

10 Nincs most terünk kitérni a kezdettől fogva sajátlagos kínai kommunizmus „külön útjára”, annak észrevételezése viszont már vizsgált idő- és tárgykörünkbe vág, hogy Albániában és Romániában Sztálin halála után is alig említhető a desztalinizálás fogalomkörében értelmezhető változás.

a politológiai elemzések és a történeti leírások által később standardizált fogalom előkerül e publicisztikai reflexiókban. El egészen mondjuk a NATO északi és déli szárnyát elválasztó svájci-osztrák „alpesi reteszárig”. Egyetlen ekkoriban forgalomba került nyelvi toposz hiányzik szűróan e korszetet idéző szótárból. „A szocialista törvényesség helyreállítása” formula, amelyet Sztálin halála után nyakra-főre ismételtettek a szovjet blokk országaiban. A mulasztás aligha véletlen, merthogy nemigen volt mit „helyreállítani” a sosem létezett ún. szocialista törvényességéből.

A menesztett Nagy Imréhez képest Márai a teljhatalmat visszaszerezni látszó Rákosi pozícióját sem tartja szilárdnak. *„Rákosi nem diktátor, hanem egy gátlástalan, ravasz és kegyetlen alkalmazott, aki most lapít, és várja a pillanatot, amikor az új diktátor Moszkvában hosszú időre kézbe kapja a tényleges hatalmat. ... De az emberek ma tudják – s nem utolsósorban a rádiós értesültség jóvoltából tudják –, hogy a világ más tájain, más társadalmi rendszerek jóvoltából a kortársak már a tulajdon életükben meg tudják valósítani mindazt, amit a diktátorok az úkunokáknak ígérnek. ... Ma a tömegek informáltsága más, mint volt valaha is a történelemben. A tömegek tudják, hogy a diktatúrával szemben van egy hatalmas fegyverük: a mindennapos tudatos ellenállás. ... Ha minden ember mindenütt, ahol az erőszak uralkodik és fenyeget, mindennap, minden munkahelyen, magánéletben és a közéletben személyes biztonságának könnyelmű veszélyeztetése nélkül tudatosítja és végrehajtja ezt az ellenállást, komoly remény van arra, hogy a hidegháborúnak ebben az új menetében a belső válságoktól, gazdasági csődöktől, hatalmi marakodástól, az új világpolitikai helyzetkedéstől megrendített diktatúra olyan helyzetbe kerül, amikor visszakozni és egyezkedni kénytelen.”* (1955. március 20–27. II. 313–317.)

Amikor Magyarországon 1955 áprilisában a „szép új világ” kezdetének tízéves jubileumát ünnepelte a hatalom, az óceán túlsópartjáról periszkópozó író prizmatörése egészen mást látat. *„Tíz év után a bolsevista rendszer kegyetlen és esztelen hazudozásának új korszakát éli. A másfél éves új kurzusnak nevezett, szelídebbnek és emberszabásúbbnak álcázott kísérletet a bolsevisták most temetik, a bűnbakok eltűnnek, és helyükben újra megjelennek a sztálini rabszolgatartás új rémképei: a kolhozba kényszerített paraszt, a nehézipari termelésre, rosszul fizetett kényszermunkára ösztökélt munkás, a nemrégben csalárd módon polgáriasabb magatartásra biztatott, anyagi és szellemi tartalékaiból kifosztott értelmiség az új rendőrterror, az újra meghirdetett irodalmi, művészeti, szellemi terror rémképe. ... Tíz éven át az emberek azt tapasztalták, hogy az állam, amely közrendet, társadalmi tisztességet követelt az alattvalóktól, nem tartja a szavát, röhögve visszalopja a dolgozó embertől azt, amit kegyetlen-kemény munkával szerzett. A kényszerkölcsönök, a hamis 'reálberek', a munkaerő-uzsorára felépített öt éves tervek, ez mind rablás volt, merénylet az állam-polgárok ellen.”* (1955. április. II. 321–329.)

A politikai, politikusi skandalumok sora mellett visszatérően helyet kap Ulysses reflexióiban „a névtelen, ... nem politikus” kis ember, akivel éppen megesett a rendszerkaloda valamely galádsága, vagy csak morfondíroz ennek „velem is megtörténhet” fatalizmusán. Főként e párisorban tartottakra vonatkozott egy másik észrevétele, a „hétköznapokat emésztő intézményesített macera.” Márai Sándor szleng-szótárból kölcsönzött nyelvi fordulata – a halandók széles körét érintő és rendszer-specifikusan közérzetrontó – gyűjtőfogalom. Éppúgy ide tartozik az áruhiány miatt állandósuló sorállás a boltok előtt, a beszolgáltatás, a rekvirálás, mint a „békekölcsön” jegyeztetés, a kötelezővé tett napi pártsajtó-olvasztási penzum (az ún. Szabad Nép félórák), vagy a szintén obligát MHK mozgalom. (E paramilitáris „Munkára, Harcra Kész!” dresszírozáshoz tartoztak a különböző iskolák, üzemek, települések közötti spartakiádok, elsősorban a fiatalabb generációk ellenőrzött szabadidő eltöltését célozva.) Ám a közösségformáló célkitűzésekhez képest

mindezek kontraproduktívnak bizonyultak: a rendszerrel szembeni averziót gerjesztették. Az írói fohász szerint a „Ne engedd Uram, hogy békét kössünk az elnyomással” társadalmi ellenállást táplálta. (I. 181–182., illetve 549–560.) Új jellemzővel gazdagodnak az „utca embere” közérzületéről hírt adó – közvetett, közvetített – impressziók 1955 őszén. Miközben a krónikás időnként vitriolba mártott tollal számol be Rákosinak az év eleje óta zajló resztálinizációs machinációiról, egyik októberi szemléjében némi rácsodálkozással konstatálja „a bátorságot. ... A terror, a megfélemlítés egy évtizede után a nép félelem nélkül beszél az útjába tévedő nyugati idegennek arról, hogy mi történik igazában a népi demokratikus turisztika Patyomkin-falai mögötti életben. ... Elmondják a nyugatra visszatérő turisták, hogy az emberek hangulata odahaza nyomott, de elmondják azt is, hogy milyen pontosan és élesen látják az otthoniak a világhelyzetet belül a Szovjet és a csatlós országok gyenge pontjait. Beszélnek arról, hogy hogyan tört meg Rákosiék erőfeszítése a magyar nép öntudatán, mennyire nem sikerült egy nemzetből tömegproletariátust nevelni. ... Látnak a turisták egy népet, amely szenved, de nem fél.” (1955. október 9. II. 447–448.)

* * *

Ahhoz képest, hogy Rákosi regnálásának éveiben az Államvédelmi Hatóság mennyi energiát pazarolt az emigrációs szervezetek fürkészésére, illetve az oda való beépülésre, szembetűnő, hogy Márai Sándort jó ideig nem tudták beazonosítani a Szabad Európa Rádióban heti rendszerességgel hallható szemléi alapján. Igaz, vele Péter Gábor vagy – 1953-tól – Piros László spionjai nem találkozhattak a müncheni Angol Kertben, mivel ő 1952 tavaszáig a Nápoly melletti Posillipoból¹¹, utána New Yorkból küldte „Vasárnapi krónikáit” a bajor fővárosba. Holott – már a tengerentúlról légi postán küldött – 1953. június 26-i kézirat a teljes körű beazonosítást lehetővé tevő módon lapul a Történeti Levéltár egyik dossziéjában: boríték New York-i címével, az aktuális tudósítás kopfján a SZER Magyar Osztálya direkciónal, a szerző saját nevével, a felkonferáló bekezdésben az Ulysses fedőnév, a javított gépiratoldalak végén pedig saját kezű aláírása. Ezt a küldeményt eredetiben csenték el a szerkesztőségéből, s továbbították Budapestre – feltehetően a sugárzást követően.¹² A Belügyminisztérium Katonai Elhárító Főosztálya két évvel később, 1955 júliusában részletes – szervezetre, működésre, műsorfajtákra, alkalmazásban állókra kiterjedő – tájékoztatót állított össze a SZER kollektívájáról, beleértve ebbe más világfertyárról tudósító fiilialéit is, el egészen az egyes alkalmazottak fiziognómiájáig, a könnyebb azonosíthatóság érdekében. Nos, ebben sem találkozhatunk Márai Sándor

11 Csorba László: *A római magyar követ jelenti... A magyar–olasz kapcsolatok története 1945–1956.* című MTA doktori értekezésében (Budapest, 2010.) információk sokaságával számol Márai Sándor Nápoly-Posillipoban töltött éveiről (1948–1952), miközben az akkori magyar „külügy belügyese”, Berei Andor – formailag külügyminiszter-helyettesként – Itáliába küldött, s hazatérésre csábítással megbízott fürkészei nem akadtak az író nyomára. (Kézirat) 145–151., 172–174.

12 ÁBTL 3.2.4. K-1423. Dessewffy Gyula (SZER) dossziéja. Az ominózus kézirat adásba is ment 1953. július 12-én, s olvasható az Ulysses-kötet dátum szerinti helyén. I. 467–471. Ugyanebben a borítékban a szerző küldött egy másik kéziratot is. Recenziót Virginia Cowles: *Winston Churchill. The Era and the Man* c. könyvéről. Ezt alighanem a SZER magyar adása egy másik rovatának küldte, amire a recenzió kopfjában utal: Book of the week. Az ide postázott írásaihoz viszont másik fedőnevet használt: Candidus. Lásd, Borbándi Gyula: *A magyar emigráció életrajza, 1945–1985.* Európa Könyvkiadó, Budapest, 1985. 243. A recenzió levéltári fellelhetősége megegyezik az előbb említettel. Ezúton köszönöm Szőnyei Tamás kollégámnak az ÁBTL-ben – az 1950-es évekre vonatkozóan – fellelhető Márai-nyomok dokumentumainak előbányászását.

nevével. Egy „Ulises” (sic!) álnevű figurát „Papp Lászlóval” azonosítanak, akiről azt valószínűsítjük, hogy Márai írásainak „megszóllaltatója”, mikrofonba mondója volt.¹³

Egy másik iratból – „Polgár” fedőnevű besúgó 1954. októberi jelentéséből – kiderül: Márairól tudták, hogy New Yorkban élő „disszidens” író. Győrben a jelentés környéki időkből gépiratos formában terjesztették *Halotti beszéd* című versét, mely „először a Szabad Európa hangján hangzott el”, ám ezúttal sem társították nevét „Ulysses”-hez.¹⁴ Az megint csak Borbándi Gyulától tudható, hogy a *Halotti beszéd* – az ügynöki (dez)információhoz képest – már 1951-ben megjelent az akkoriban Münchenben indított *Látóhatár* című emigráns folyóirat második évfolyamában. Mi több, arra Budapestről Tamási Áron az „új szakasz” enyhültebb légkörében nyilvánosan is reflektálhatott, a hazai rádió egyik irodalmi műsorában.¹⁵ Ezt akár megerősítésnek is tekinthetjük arra vonatkozóan, hogy Márait 1956-ig nem kötötték össze a SZER Ulysses álnevű kommentátorával, ellenkező esetben – enyhültebb „új szakasz” ide vagy oda – Tamási Áron aligha folytathatott volna metairódmalmi párbeszédet az éter hullámain át „a Szabad Európa Rádió kommunista-és szovjetellenes irodalmi funkcionáriusával.”¹⁶ De ez utóbbi minősítés már az 1956-os „ellenforradalom kártevéseit” vizsgáló – konkrétan a Hunnia Filmstúdió munkástanács vezetői elleni – nyomozati anyagból való. Márai ez alkalommal, mint a neves filmrendező, Radványi Géza testvérére való utalásként érdemelte ki a fentebbi – tárgyilag ekkor is téves – szapulást, mivelhogy az író mindvégig csak alkalmi „külső munkatársa” volt és maradt a Szabad Európának, s ez a „levelező” bedolgozás is egyre inkább lazult az 1950/60-as évek fordulójától.

Utaltunk már fentebb a *Halotti beszéd* kapcsán indult 1954-es diskurzusra Márai és Tamási Áron között. A nem csak frekvenciájukat illetően „különböző hullámhosszon” kezdődött szóváltás írásban folytatódott. Tamási mondandóját közreadta a budapesti *Művelt Nép* című folyóirat májusi száma, amire Márai a müncheni *Látóhatár*ban reflektált. A pályatársa által szóvá tett borúlato hangvételt illetően a szerző utólagos önreflexióként említi, hogy az bizony az évtized elején – a hidegháborús deprimáltság mélypontján – íródott, s „honvággyal gondoltunk azokra a hazai íróársainkra, akiknek módjuk volt odahaza magyarul hallgatni. Bizonyos, ma nem írnám meg ezt a verset. [Ám] a hamis derűlátás, üdvrivalgó ígéretés ígét ma sem írhatom. ... Addig nincs béke, sem egyezség, amíg a Szovjet vissza nem adja a fogoly népek szabadságát, így hazám szabadságát.”¹⁷ Mindvégig ez az alapvetés vezérelte az Ulysses-krónikák hangütését úgy, hogy – a hidegháború és a provincia-sztálinizmus determinálta viszonyok közepette – a belletrisztika felé mozdította el a rendszerkritika formanyelvét.

A szerző fél évvel Amerikába történt átköltözése előtt felkereste a szintén Nápolyban élő, respektussal övezett, idős filozófus-történész-politikust, Benedetto Crocét. Szóba került, hogyan is élhette ő át Mussolini regnálásának évtizedeit, holott nem titkolta, hogy a fasizmust az erkölcs paralízisének tartja. Az akkor már életének utolsó évében járó olasz szenátor válasza: „megengedték, hogy ellenük hallgassak”. (1952. december 14. I. 322.) A faggatózó viszont, a rákövetkező idők tirannusa és lakájsztálinistái országlása idején

13 ÁBTL 4.1. A-1315. Tájékoztató a Szabad Európa Rádióról. Közreadja, Révész Béla: *A proletárdiktatúra ideológiai funkciójának kriminalizálása*. JATE ÁJK. Szeged, 1997. 111–141.

14 ÁBTL 3.1.5. O-11959. „Polgár” ügynök jelentése a „Lombardisták” elnevezésű dossziében.

15 Borbándi Gyula: *A magyar emigráció életrajza*. i. m. 259–261.

16 ÁBTL 4.1. A-1024. „Hunnia Filmstúdió” elnevezésű dosszié.

17 Tamási Áron és Márai Sándor: *Vita a hazáról. Látóhatár*, 1954. július-augusztus. 193–197.

megenged(het)te magának, hogy ellenük beszéljen. Igaz, biztonságos távolságból, polgári mértéktartással, de a hazai célközönség füléig elérően. Az emigrációban mindvégig honvágygal átitatódott patriotizmusa számára ezért nem vált jelentősebb cezúrává, hogy Sztálin meghalt. Konstatálta a – rapszodikus – változásokat, de mert a posztsztálinizmus „kollektív vezetése” sem hajlott hazájának a birodalmi kalodából való kiengedésére, maga is megmaradt – Gombrowiczhoz hasonlóan – „a szabadságra szakosodtam” elköteleződésnél. A fentebb elősoroltakhoz képest ez lehetett a legnyomósabb ok, hogy miért nem viseltetett nagyobb respektussal Márai a desztálinizálás – Magyarország esetében a Nagy Imre nevéhez kötődő „új szakasz” – iránt. Ám egy diagnoszta – az európai patrióta mellkastájékán – akkoriban és utólag is a honszabadság generálta szívzörejeket sztetoszkópozhatja.

Réczei Tamás

A vitázó ember – Nagy Attila memoárkötetéről

„Egy-egy pszichológus akár kandidátusi disszertációt készíthet, ha valamelyik páciensében elképzeléseinek megfelelő, maradandó változásokat idézett elő. A színművészek pedig minden jó előadás esetében végrehajtják ezt a tudományos bűvészműtatványt.”¹

Az Abigél² televíziósorozatból Vitay Georgina tábornok édesapjára bizonyára sokan emlékeznek ebben az országban, több generáció ismerhette meg az emblematikussá váló sorozat karaktereit. A katonás termetű, bariton hangszínű színművész feltűnt többek között a Szegénylegények, a Beszterce ostroma, A kőszívű ember fiai szereplői között a mozivásznon. A Thália Színházban Örkény István Tóték című tragikomédiájának ősbemutatóján³, Latinovits Zoltán Őrnagya mellett a családfőt, a sercegésre és ásításra egyaránt hajlamos Tót urat alakította. Belebújt Jago, Stanle Kowalski, Eddie Carbone alakjába, ő volt magyar színpadon a Csendes amerikai Graham Greene regényének adaptációjában, és 1956-ban Bánk bánként láthatta a miskolci publikum.

Nagy Attila színész, rendező, és a nemrég megjelent memoár alapján állíthatjuk: író, az ő megfogalmazása szerint: *vitázó* újrafelfedezésére ad alkalmat a Napvilág Kiadó kötete, *Nem lehet visszatérni* címmel. A kiadvány gondolati gerincét képezi az 1956-os események személyes elbeszélése, ezt megelőzi egy majd hetvenoldalas önéletrajzi töredék a színművész gyerekkoráról, az utolsó szakasza pedig, a valamivel terjedelmesebb, színházművészettel kapcsolatos írásait, esszéit, gondolatfutamait gyűjti egybe.

Az *Egy színész vallomásai* alcímet viselő memoár szerkesztői, Deres Péter és Gyergyádesz László egy 1991-ben megjelent Nagy Attila-visszaemlékezést, *Nem lehet visszatérni*⁴ címmel állítottak nyitófejezetként az olvasók elé, amellyel felerősítették az '56-os forradalom és az abban elfoglalt szerep jelentőségét a színész életében és az utókor emlékezetében. A neves színjátszó személyéhez mindenképpen hozzágondolta az őt ismerő szakma, vagy a későbbiekben vele újra találkozó publikum azokat a börtön- és szilenciuméveket, amelyekkel a forradalmat követve szankcionálták. Ebben hasonlított Sinkovits Imrere és Darvas Ivánra egyaránt.

A *Kallódásaim*⁵ című emlékirása elbeszéli a kőszegi katonaiskolai évek, az ún. Cógeraj – azaz katonatisztképzős középiskolai diáksereg – élménygazdag világát. Az 1944-es

---

Az írással a 85 éve született Nagy Attilára emlékezünk. (A Szerk.)

1 Nagy Attila: *Nem lehet visszatérni*. Bp., Napvilág, 2017. 202.

2 Tévéjáték-sorozat. Magyar Televízió 1978, rendezte: Zsurzs Éva.

3 Thália Színház 1967. február 7., rendezte: Kazimir Károly

4 Uo. 9.

5 Uo. 27.

Chebig (mai Cseh város) tartó vonatútját kiskatoná társaival. Megelevenedik csoportos kapitulációjuk erőltetett menetben, és a kamasz Nagy Attila önként vállalt istállómeisteri szerepe egy helybéli gazdálkodónál, ahonnan kalandfilmbe illő szökéssel távozott, majd a langenzenni táborig sodródott. A béke kitörésének felfoghatatlan élményét itt élte meg, ahol a felszabadulás perceiben az amerikai katonák rágógumikat szórtak, whiskyt osztottak, ilyen vegyes ízű emlékezetében az első szabad pillanat. Hazajutása közben szerzett sérülése drámai fordulat sorskronológiájában, ahogyan súlyos éhezése, és házról házra tartó koldulásorozata is annak hat egy tizenéves, két társával a nagy németföldön bolyongó fiatalembertől. Ezen a szinten már Dickenst megidéző helyen azonban kézírata megszakad, csonka marad az emlékfolyam, töredék, világló torzó.

Önelbeszélése még ebben a befejezetlenségben is pontosan tükrözi a lelkileg hiperérzékeny kamaszkatoná fejlődését, aki olyan sok időt töltött a háborúskodás következtében uniformizált szerepben, hogy még egy lábsebesüléssel együtt is képes volt elszökni a borzalmak elől, vagyis oly mértékű fizikai erővel gyarapodott, vértéződött, akkora magabiztosságot és tartást sajátított el zubbonyos éveiben, melyek egészen átfomálták személye alapvonását, az átlagosnál is jelentősebb érzékenyítettsége háttérbe került. Ha felidézünk a bevezetőben említett későbbi szerepeit: Jago, Stanley Kowalski, Eddie Carbone, Bánk bán, és talán ide sorolható Az ember tragédiája Ádáma is, csupa olyan színi karakter, amelyek férfias jellegű fizikai és verbális megnyilatkozásaik mögött, egy tomboló és kiforratlan gyermeket hordoznak.

„Sokat csatangoltam az »örök harag és magázás« időszakában”⁶ – írja a színművész édesanyja és édesapja fel-fellángoló küzdelmei kapcsán. A sokszori gyermekáldások közepette ritkán észlelték Nagy Attila és testvérei, családjukban mi legyen, lehetne a kölyökhétköznapok boldogulásának útja, miképpen tudhatnák tapasztalatlan kisemberként napi örömeiket az élettől vagy játékaiktól megszerezni, hogy ezzel szüleiket ne izgassák fel az elke-seredésig. Pontosan fedi a fejezetcím éveken át tartó reménytelenségüket, kallódásaikat. „Minden emberi tett a múltba ereszti gyökereit”⁷ – adja meg visszatekintésének alaphangját a kötet szerzője. A későbbiekben ez Nagy Attila egész sorsát jellemző állítássá válik. A színész egy megszikkadt érzelmi távolságot rejtekező, fenyegetőzések, öngyilkos és gyilkos késztetésektől sem mentes társkapcsolat gyümölcseként érkezett a világra, amelyben apja kést szegez édesanyja hasához, amidőn fiuk már ott növekedik benne. Születésére elhal-kulnak a viták. Ebben a „hamis csendben” látja meg a számára érkező napfényt. Néhány év múltán, kisfiúként válik a pillanat tanújává, „felejtethetlen megrázkódtatást”⁸ említve, amikor édesanyja a lelki terhek, a nyomorúság és a sok ráháruló feladat következtében idegrohamot kap, ellöki magát az addig ringatott kisgyermekét, Attila legkisebb öccsét. Megállíthatatlan, síró-nevető táncba, ugrálásba kezd, ijesztő rituáléba, aminek lecsillapításhoz édesapjuk is gyengének bizonyul. Efféle testi-lelki szenzációk között nevelkedik a későbbi színjátékos, míg el nem jut a szigorú kadétiskolába. Ezúton ér kellően távol az otthontól és annak érzelmi labilitásától.

Amikor nem a háborúhoz igazodott a későbbi művész gyermekélete, árusként tengődött ruhapiacokon. Ennek is következtében a játékelményei elmaradtak, pótlásukra néha rablóbandásat alakított képzeletében önmagával. Így a gyermeki felszabadultságtól mentes, a valóság terheitől sújtott, korafelnőtt állapotban és életszakaszban jutott el először színházba a kis Attila. „Úgy éreztem, ott a függönyön túl minden elképzelhető.”⁹ A színpadtól

6 Uo. 32.

7 Uo. 27.

8 Uo. 39.

9 Uo. 13.

remélte, hogy pótolja kiskora elmaradt és önfeledt perceit, beteljesüléseit. Vissza kívánt lépni – akár az ismert mesehős Pán Péter, a véglegesített gyermekbirodalomba. Bizonyos pszichológiai felfogás szerint évekig meséljük és alakítjuk a gyermekkori tapasztalatainkról szóló történetünket, és mindennap folytatjuk ez a darabot.¹⁰ Sigmund Freud is az alkotás pszichodinamikájában kiemelte a gyermekkori ösztönkésztetések jelentőségét, amely forrás az alkotó számára.¹¹ Ugyanakkor fejlődéslelektanból tudjuk, hogy a játéknak lehet feszültségredukáló hatása. A magyar nyelv pontosan fogalmaz: *kijátssza magából*. A színház ezt a lehetőséget felkínálja, alkalmat teremt rá. „(...) a jóvátétel műveletének helyt adó terek azonos természetűek: a templom, a színház, a hivatal, a fülke (...) olyan körülhatárolt terek, ahol az ún. valóság törvényei nem érvényesek, ahol a vágy megnyilvánulhat a maga ambivalenciájában.”¹² A valóságtól elrugaszkodott színpadi helyzetek, az alakítás játékellege, az ezektől várható siker, nyomában a vélt szeretettel, elvárásoljra, visszautaztathatja kiskori éveibe majd minden alkotót. „(...) mindaz, amit valaki legkorábbi vagy későbbi gyerekkorában átélt és tapasztalt, befolyásolhatja az ember gondolati folyamatait, álmait és művészi alkotásait (...) mint visszatérő téma, vagy mint az ellenük való védekezés formája.”¹³ Nagy Attila rálelt a visszatérő témájára, amely maga a visszatérés egykori otthonába, így tekinthetett a színházra, mint az újranyitott anyaöltre. Megpróbált helytállni ebben az időzuhanásban, erős felnőttnek látszani, gyermekélmények nélkül is, aki határozottan tudja és képviseli a kijelölt feladatát. „Türelmetlen, boldog és felszabadult voltam. Csak az érzékeimmel éltem, csak a képzeletemmel gondolkodtam, akár a gyerekek.”¹⁴ „Belső szereplőink állandóan keresik a színpadot, ahol előadhatják tragédiáikat és komédiáikat.”¹⁵ Ám az évek múlásával nem enyhült felfokozott pótigénye a szeretet és elfogadás megélésére, hiányérzeteitől vezérelt lelki üldözöttsége sem csökkent. A színház valósága idővel ugyanazt a beteljesítetlenséget érzékeltette a színésszel, mint ami elől odamenekült. A „vészelhárításként funkcionáló szublimációs tevékenység”¹⁶ nem hozta meg az eredményt. „Csalódásom keserűségei közt már csak a lendület tehetetlenségi ereje tartott a színpadon. Csak a másra vállalkozni nem merő gyengeség marasztalt. Én az önfeladtság kényelmét, a gyermeki biztonságot kerestem a színpadon, nem a válasz nélkül maradó kérdéseket (...)”¹⁷

Életkudarc. Nem ismeretlen fogalom. A kivételes benne, hogy Nagy Attila nem csak felismeri, belátja. „Meg voltam győződve róla, hogy rosszul választottam foglalkozást magamnak. Diákkoromban félrevezettek a színházakban felszívott élmények, látszatok és illúziók.”¹⁸ Sosem olvastam még ilyen jellegű vallomást színésztől. Természetesen nem tudhatta előre, hogy az elmaradt pillanatok, amelyek szétszabdalták élettörténete lelki folyamatosságának lehetőségét, utólag nem visszailleszthetőek egy másik közeg által, kézre írott és kapott

10 Menis Yousry: *Rejtett emlékeink nyomában*. Bp., Kulcslyuk, 2014. 104.

11 Idézi: Kóváry Zoltán: *Kreativitás és személyiség*. Bp., Oriold és Társai, 2012. 125.

12 Jean François Lyotard: *Par-del la représentation*. Gallimard, 1974, előszó.

13 Kris Ernst: *Pszichoanalitikus közelítések a művészethez*. In: Bacsó B. (szerk.): *Az esztétika vége*. Bp., Ikon, 1995. 116

14 Nagy Attila: i. m. 13.

15 Joyce McDougall: *Theaters of the mind, illusion and truth on the psychoanalytic stage*. Originally Published: New York: Basics Books, 1985. 121.

16 Kóváry Zoltán: i. m. 177.

17 Nagy Attila: i. m. 14.

18 Uo. 14.

mondatokkal, az eredeti hiányérzetek kialakulásához nem megfeleltethető szereplőkkel. A tudattalan pszichodramatikus igény nem találhat efféle úton kiutat útvesztőjéből.¹⁹

Az önvizsgáló színész kötetbe szerkesztett reflexiói apró koráig érnek vissza. Visszatekintésével eljut a tapasztalás azon időszakába, amikor mindenki megkapja a lehetőséget, hogy nyitott, életre szóló érzelmi tankját²⁰ feltöltse a közvetlen környezetből feléje áradó odafordulással, figyelemmel, törődéssel. Őnála és mindenkinél ezúton gyűlhet össze annyi lelkierő, hogy képes legyen majd általa szembenézni a rá háruló akadályok leküzdésével. Az érzelmileg telített indítatású ember belül, tudattalanul jegyzi, mert korai életszakaszában bevésődött; létezése jogos, erőteljes és stabil, ezt vette ki, kódolta be a szeretteitől érkező bánásmódból. Ahol ebből az érzelmi táptalajban hiány van, az „anyaföld” porhanyós volt, szemcsés, árkokkal barázdált, az „üzenet” szakadozott, kihagyásosan érkezett, vagy éppen nem volt egyértelmű, ott megkérdőjeleződik a létezésnek ez a magától értetődő természetessége, a stabilitás helyett rázóssá válik a haladás az élet keresztútjain, hiányosan maradt a későbbi életkorokra a legfontosabb tartály, fogytában kell használni a tankot, a lelkierőt. Idővel alig marad honnan meríteni az előrejutáshoz. Ilyenkor sokrétűen próbálja majdnem mindenki pótolni az elmaradt bizonyosságot, a visszajelzést arra, hogy „kétségbevonhatatlan joga az életre, azt az érzést, hogy érdekes, fontos személy, és részese egy világnak, amely minden szükségét megad”²¹, s nem egy véletlen, átgondolatlan, céltalan teremtés. Ahogyan a gyerek igényli a maximális nevelői figyelmet a legkisebb akadály leküzdésekor is, hogy elérje a pozitív visszajelzéseket, úgy keresi, várja, provokálja majd az érzelmileg sekélyesebb, töredezetebb múlttal rendelkező felnőtt ugyanezt. És mivel tudja, hogy visszajelzés nincsen teljesítmény nélkül, elsőnek mutatkozva teljesít. Vagy képességei híján leértékel, hogy saját, értéktelenebbnek érzett szintjére süllyessze a környezetében lévőket. Az előbb említett lesz a szorongó, az utóbbi a nagyzó.²² Közös bennük a nem múltó hiányérzet és az ebből fakadó szeretetvágy, amely az egyértelmű, feltételmentes elfogadásra vonatkozik. Tévűtjaik is innen erednek, hogy a szeretetáramlások különböző lehetőségeit egyenműen kezelik a világban. Az egyszerű figyelmet egyenértékűnek érzékelik a szeretettel, mivel annyira nagy hiányát érzik annak.

A színházi működés hosszan képes elhitetni az alkotókkal, hogy számukra adni képes, ha ők is odaadják egészüket. Önkéntelen fausti szerződést alakít ki a színpadi működés a színészekkel emberi, pszichikai gyengeségeiket tekintve. Ha ezeket megmutatják, eljártsszák, utána szeretet áradhat feléjük a nézőtérrel. Szeretethiányukból indulnak el a vélt szeretetáradat felé. A színházi munka idealizált tárgygyá²³ válik. Gyakorlati színházi tapasztalatom szerint: éppen ez a hiányérzet és keresés az, amely (túl)érzékenyíti a színművészeket, a lelki szenzibilitás, melynek csírája a gyermekkorban megszerzett

19 Vajon a magyar színésztársadalomban hány olyan szereplőt lennénk, akit hasonló igény sodorhatott a színházi pályára? És akadna, aki meglelte, elérte elhallgattatott, megszegyenült, elfojtott belső gyermeke teljességigényének késői beteljesülését? Van, ki utólag sikeresen visszatömködté a réseket lelke falában? És ha megtette ezt bármilyen eszközzel, amelyet a színházi pálya nyújtott, illeszkedett-e véglegesen a pótlékanyag, vagy csak újabb és újabb pótszereket keresett a színpadi tudás- és eszköztára kínálatából, ám a tátongó hiányérzetét semmi sem tömte be sose résmentesen?

20 Ross Campbell: *Életre szóló ajándék*. Bp., Harmat, 1995. 64.

21 Verena Kast: *A személyiség születése*. Bp., Park Kiadó, 2006. 11.

22 Alice Miller: *A tehetséges gyermek drámája és az igazi én felkutatása*. Bp., Osiris, 2016. 46.

23 „Az idealizált tárgyat az ember úgy kezeli, mint a saját énjét; arról van tehát szó, hogy a szerelemben a narcisztikus libidó egy része kiárad az objektumra. A tárgy, amelybe beleszeretünk, szolgálhat a saját, el nem ért én-ideálnak helyettesítésére. A tárgyat tehát amiatt a tökéletesség miatt szereti az ember, amelyet a saját énje nem ér el, de a tárgyszerelem kerülőútján még mindig nem elégül ki az egyéni narcizmus.” <http://www.c3.hu/scripta/thalassa/95/12/10berger.htm> letöltés: 2017. 09. 15. 18:30

sérülékenység, amidőn kevés valódi együttérzésben volt részük a későbbi alkotóknak, így magukkal szemben kényszerültek felfokozott empátia kialakítására. Ennek egyik lehetséges kifejezése, megélése, ha nyilvánossá teszik, vagyis megjelenítik fokozott szenzibilitásukat a szerepeikben, ezzel esetleg elérhetik, hogy mások, ha ismeretlenek is, de végre kapcsolódjanak öhozzájuk, minimum figyelmet kölcsönző tekintetükkel. Örüljenek létezésüknek, ha a színpad által is. A színház ezúton vonzza be, csalja oda a felfokozott figyelemigényű alkatú alkotókat. Olyan illúzióba ringatva őket, amellyel elandalítja fájdalomérzetüket, míg a világot jelentő deszkákon egyensúlyoznak biztosnak tűnő, bepróbált léptekkel, amelyeken nem érződik saját bizonytalanságuk. Ezáltal stabilabbak is lesznek a reflektorok tüzében. A probléma akkor jelentkezik újra, ha a taps elhalkultával végére ér az előadás. *„Ha azonban az előző esti siker a gyermeki frusztrációk elfojtására szolgál, akkor – mint minden pótlék – csak pillanatnyi megnyugvást eredményez. Igazi kielégülésre már nem kerülhet sor, mert az az idő visszavonhatatlanul elmúlt.”*²⁴ Nagy Attila ezt így fogalmazza meg: *„A lezuhanó függöny hamarosan művészetünk mulandóságát juttatta eszembe. Ahogy teltek az évek, úgy fonnyadt gondtalanságom, mohóságom és szabadságom érzete.”*²⁵ A színpad tehát mégsem óvta a Nagy Attilában élő gyermeket, nem mentette meg utólag, nem változtatott sorsa gyökereiben, a trauma cseppet sem enyhült, nem sikerült a komplexusok felett átvenni az irányítást. Jung megfordította az erre az állapotra vonatkozó állítást, szerinte nem az ember a komplexusok gazdája, hanem az ember gazdája maga a komplexus.²⁶

*„A becsapott kölyök keserűségével bámultam a körülöttem feszülő idegen célok és vágyak szövetségét.”*²⁷ Nagy Attila édenterve elbukott, a színház által nem lelta meg életpótlékait. Gondolatkísérletem elején felsoroltam legismertebb alakításait. *Haragban a világgal*²⁸ karakterek mind. Erős mérgű emberek. Csodálatra törekvők. Szemünk előtt omlanak össze, nem tudnak e figurák megküzdeni a felmerülő kudarcokkal. Jogos kérdés lehetne: akkor miben is rejlett az erejük? Talán az említett nagyozolásban. Ami nem más, mint védtelenségük védekezési rendszere. Nagy Attila pályáját meghatározták a nagyozó karakterek, élet- és színpadi helyzetek, az emögött lappangó kétségek. *„Írok, amikor csak időm és lehetőségem van rá, mert az írás személyesebb formája lett a közlésnek minden beszédnél. Lelkemben inkább vitázó ember vagyok, szeretem, ha visszaszólnak, ha éppen arról beszélhetek, ami kétséges.”*²⁹

A *Gondolatok a színházról* címet viselő harmadik fejezet a szerző esszéit tartalmazza. Ez a bő száz oldal leginkább valamiféle színházetikai példázatokra, erkölcsi tanításokra, művész életszabályokra vonatkoznak, akár az *út és erény* könyve. Az egyik legszembetűnőbb jellegzetessége az állandósuló hangneme. Kiáltványok: *Színművészeti tízparancsolat, Gondolatok a művészi alázatról, „Vesd le a sárcipőt!”, A munkavégzés erkölcséről, Színészerkölc, Érték és értékítélet.* A gondolatfutamok több esetben megkérdőjelezhetetlennek szánt sommázatokat tartalmaznak: *„(...) valamikor és valahogyan fertőzés érte a színházi világot. Belső fejlődése eltér a természetes követelményektől.”*³⁰ *„Apám arra nevelt, hogy becsületes ember legyek (...) elvesztettem hitemet az eszmében.”*³¹ *„A felelősségre vonás az egyetlen lehetőségünk, ha ki akarunk kászálódni mindennapi nehézségeink*

24 Alice Miller: i. m. 49.

25 Nagy Attila: i. m. 14.

26 C.G Jung: *Allgemeines zur Komplextheorie.* in GW 8, 200.

27 Nagy Attila: i. m. 14.

28 Nicolas Ray filmje (1955), főszerepben: James Dean

29 Nagy Attila: i. m. 22.

30 Nagy Attila: i. m. 178.

31 Nagy Attila: i. m. 196.

tömegéből. Teljesen mindegy ugyanis, hogy a mutatkozó készültségeket és felkészítettségeket mivel magyarázzatjuk. A legobjektívebb magyarázatokkal sem elégedhetünk meg, mert csak a megoldások menthetik meg művésztünket a nyomorodástól. Nincs időnk a türelemre (...)”³² „Erkölcsei alkotmány! (...)A mi színművészeti világunkban egyetlen, minden lehetséges áldozatot megérdemlő cél létezik: a hivatásvágyunkat kielégítő alkotómunka.”³³ „(...) mit nyerhetnénk, ha tetteinket erkölcsi megfontolások irányítanák, legalább lényeges pillanatokban! Fantáziánk megközelítheti az erkölcs hatékonyságának jelentőségét létezésünk minden vonatkozásában!”³⁴ Nagy Attila nem ismerhette meg idejében az élet törvényszerűségeit, így a későbbiekben folyamatosan késztetést érzett, hogy törvényeket gyártson. Ezek a szólások saját tájékozódását segítették elsősorban, de az erős ember látszata miatt a kinyilatkoztatást választotta, a meggyőződés látszatát, amelyek mögé elrejtette szűnni képtelen kétségeit. „Azt kívánom, hogy tiszteljenek. Ilyesmiről soha nem hallottál?”³⁵ – mondja a legnagyobb kétségbeesése közepette Eddie Carbone. A több mint száz oldalnyi tanítás is hasonlólt célozhatott meg a színész életében, aki pedig tisztelet parancsoló karakter volt az életben és a színen egyaránt, már csak fizikai adottságaiból adódóan is. A pályája a szilenciუმát követve töretlennek bizonyult, szerepei, díjai, foglalkoztatottsága nem adtak okot, hogy mást érzékeljen. Politikai karrierje szintén. A tiszteletért, becsületért, megbecsülésért vívott állandósuló harca mégsem enyhült sosem.

A kötet második felének tanításait, az első felében megismert kis Nagy Attila el nem halványuló késztetését követve rögzíthette papírra, a visszafordíthatatlan felnőtt életbe sodródó művész. „Írok tehát, mert nélkülözhetetlenül szükségem van a nyomtatott szó erejére és közvetlenségére. Mert hozzá akarok szólni a színházi élet minden adódó gondjához.”³⁶ A több mint százoldalas parainesis a színház majd minden szakterületéhez intelmeket intéz. Kárhóztatásainak és számonkéréseinek mélyén ugyanaz a védtelenség izzik, amelyet elhanyagoló kiskorában érzékelt. A kadétévek harcosságával küzdött a gyermekevek rejtett hiányával, a felnőtté válás tökéletlensége ellen. Rendszeremű szándéka életútjának kezdetéhez szól (vissza), és csak azt követve aktuális jelenének pillanataihoz. Nyughatatlansága onnét, abból az élményvilágból, tapasztalatból, rögzültségekből táplálkozik. Művészi csalódottsága, szakmai életkudarca szintén. „Nincsen helyem így, élők közt. Zúg a fejem, / gondom s fájdalom kicifrázva; / mint a gyerek / kezében a csörgő csereg, / ha magára hagyottan rázza.”³⁷ Ilyennek látszik kötetén át a színművész, amiképpen József Attila az effajta nagy fájdalmat líraian megfogalmazta.

A pusztítás és az alkotás dialektusában élt a színész. Eleinte alkotásai segítségével remélte elpusztítani megmaradt hiányérzeteit, esetleges fájdalmait, majd a szűnni képtelen kiegészítettség okán szerette volna elpusztítani, hogy megújíthassa magát az alkotást, amelyet hibásnak, illuzórikusnak érzékelt. Ez az őrlődés alakíthatta folytonos vitakészségének magját. Don Quijote-i harcban élt. Csak a szélmalom őbenne épült fel.

32 Nagy Attila: i. m. 226.

33 Nagy Attila: i. m. 232.

34 Nagy Attila: i. m. 300.

35 Arthur Miller: *Pillantás a hídról*. Bp., Európa Könyvkiadó 1969. 449.

36 Nagy Attila: i. m. 22.

37 József Attila: *Nagyon fáj*. (részlet) http://mek.oszk.hu/05500/05570/html/jozsef_attila0026.html letöltve: 2017. 09. 27. 20:01

Lengyel András

Buzinkay Géza sajtótörténeti összegés-kísérletéről

1

A négykötetesre (valójában, a félkötetek révén, ennél több kötetre) tervezett akadémiai magyar sajtótörténet 1892-nél megrekedt. Formailag csak abbamaradt, befejezése azonban gyakorlatilag kizárt. Részben, mert az utolsó félkötet megjelenése (1985) óta nagyon sok idő eltelt, s a folytatás, ha mégis megszületne, óhatatlanul egészen más szemléletű lenne, részben, mert a magyar sajtótörténet-írás átalakulóban van, s jó ideje süllyedő pályán mozog, szakmai állapota kizárja egy kollektív, nagy összefoglalás lehetőségét. Ez természetesen önmagában is nagy baj. Egy szakma romlását látni mindig szomorú, s – ami ennél is döntőbb – e romlás óhatatlanul deformáló negatív következményekkel jár. De nagy baj a régi projekt megtörése azért is, mert mai perspektívából éppen az 1892 utáni magyar újságírás mélyebb ismerete lenne az igazán gyümölcsöző, ahogy mondani szokták: „aktuális”. A mai viszonyokhoz ugyanis közvetlenül éppen az 1892 utáni magyar sajtótörténet fejleményei vezetnek el. Ez az időszak (leegyszerűsítve: a 20. századi médiaviszonyok) készíti elő a márt. S bár az 1892-től máig terjedő időszak, sajtótörténeti szempontból is, törések, szakadások, váltások sorozata, a de facto kontinuitás természete éppen ezekből érthető meg. Márpedig a média (amelynek szerkezete persze mára nagyon átalakult, az úgynevezett „print” sajtó mellé felzárkózott, sőt azt mára már el is nyomta az online „felületek” uralma) olyan hatalmi ággyá vált, amely – tetszik vagy sem – megkerülhetetlen, s a hatalomgyakorlás sok régi eszközének szerepét is átvette. (Ha azt vélnénk, tévesen, hogy ezzel csak „finomul a kín”, becsapnánk magunkat: másról, rosszabbról van szó. Ignotus Hugó hajdani aforizmája igazolódott: az olvasót meg lehet mérgezni, ha ízlik neki a méreg, amit kap. S mára bizony, a „szórakoztatás” uralma révén, megspékelve jó adag „kamunikációval”, a toxikus hatások már oly mértékben fölhalmozódtak, hogy mindez immár a kritikus határ fölé emelkedett. Mi több, lényegében magának a medialitásnak az alapvető funkciója is a visszajára fordult. S ha valakinek megvan a lehetősége, hogy összevesse a 20. század elejének magyar sajtóját a máéval, mondjuk Ady publicisztikáját a mai sztárújságírókéval, akkor a kontraszt elborzasztó. Az intellektuális és morális süllyedés szembeötlő.) Ám bármilyen is ez a mai médiavilág, megértése és átláthatása (egyik) feltétele annak a folyamatnak a megértése és leírása, amely ehhez a „mához” vezetett. A hiányzó sajtótörténeti korszak földolgozása tehát nem az unatkozó „olvasók” számára gyártott „érdekességszolgáltatás”, hanem az önmegértés egyik – megkerülhetetlen – eszköze.

A baj, sajnos, mindezekon túl ott van, hogy bár ma már minden alsóbb fokú oktatási intézményből „egyetemmel” átszervezett iskolában folyik médiaképzés, „igazi”, „komoly” sajtótörténetész alig-alig van, s ők is magukra hagyottan küzdenek az elmerülés ellen. Olyan célokért, amelyek, könnyű belátni, nem egy-egy emberre szabottak, hanem intézményesen szervezett együttes erőfeszítést igényelnének. Ez a helyzet szubjektíve nagyon fölértékeli erőfeszítéseiket, de lehetőségeiket óhatatlanul behatárolja. Ma mindenki, aki még sajtótörténetésznek nevezhető, „gúzsba kötve táncol”.

Ma a magyar sajtótörténet-írás legjelentősebb (nem a legjobban dekorált, de teljesítménye alapján legjobb, legkarakteresebb, legtöbb tényleges eredményt produkáló) képviselője Buzinkay Géza. Rutinos, tapasztalt kutató (túl a hetvenen), de az idő múlása csak magánemberként hátrány, kutatóként inkább előny: az évtizedek során jelentős tapasztalatokra tett szert, s mivel hosszú ideig oktatta e tárgyat, a részadatok egységben látásának (s láttatásának) képessége is megerősödött benne. Most már hosszabb ideje abban a kettősségben mozog, hogy kutatja a modern sajtó történetét (nem „általánosságban”, hanem a maga konkrétságában, azaz empirikusan is), s ugyanakkor időről időre rákényszerül, hogy oktatási és/vagy kiadói igényeknek engedelmessé, többnyire szerzőtársakkal, hosszabb-rövidebb „összefoglalásokat” készítsen „érdeklődő” olvasóknak és/vagy tanulni kényszerülő hallgatóknak. Ez természetesen, kutatástörténeti szempontból, nem feszültségek nélküli helyzet: a modern, nyomtatott sajtó oly nagy szövegkorpuszt alkot, hogy (1) nincs ember, aki ezt egymaga végig tudná olvasni, és (2) az empirikusan, egy ember által föltárható témák köre mindig lényegesen szűkebb halmazt ad ki (s lényeges pontokon esetlegesebb), mint a potenciálisan fontos témakörök egésze. (Egyebek közt ezért is csak kollektív erőfeszítéssel megoldható a sajtótörténeti „szintézis” elkészítése.) Ezzel persze, ha valaki, Buzinkay Géza tisztában is van. S azt is tudja, az e helyzetben rejlő feszültség, szinte függetlenül a szerző(k) tehetségétől, csak olyan módokon oldható föl, hogy az eredmény szükségképpen csakis korlátozott érvényű lehet. A kutató, ha magára hagyottan dolgozik, vagy empirikus részletkutatásait folytatja – akkor a föltárt részletek száma gyarapodik (s ez jó és hasznos), de ezzel lemond az egésznek az egységben láttatásáról. Így, bármily sokat tudjon is, megmarad az „adalékok” körében. Vagy vállalva tudása szükségképpeni behatároltságait, a már ismert részletekből kiindulva, a hiátusokat mesterségesen (extrapolációval, intuícióval, sejtésekre hagyatkozva) áthidalja, és megkísérelve a lehetetlent, összegző képet ad. Nem kétséges, az ilyen összefoglalásra (amely persze nem igazi szintézis, ha kiadói idiómában annak mondják is), szükség van. Az áttekintést ugyan óhatatlanul lyukak és ki nem bontott részletek sora terheli, de mégis egy, legalább provizórikus öszsképet ad. Ez persze a szerzőt automatikusan kiteszi mindenféle fanyalgásnak, jogos-jogtalan „kritikának”, miközben műve mégis, fanyalogjon bárki bárhogy, gyakorlatilag megkerülhetetlen. Ha tetszik, ha nem, kézbe kell venni – értelmezési keretként, viszonyítási alapként, egyféle ismeretbázisként kell kezelni. (Egészen addig, amíg valaki vagy valakik jobbat nem készítenek.)

Buzinkay Géza elég bátor (s elég tapasztalt) ahhoz, hogy – ha már kollektív szintézisre nincs esély – megkísérelje az egyszemélyes összegzés salto mortalját.

Az új könyv címe: *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig*. (A kiadó a Wolters Kluwer Kft.) A cím egyszerűnek látszik, de nem az, s meglehetősen magas igényről árulkodik. Az első, amire érdemes felfigyelnünk, a tárgy sajátos megkettőzése (vagy szétbontása). A „sajtó” és az „újságírás” ilyen elkülönítése ugyanis nem kevesebbet mond ki, mint az újságírás intézményrendszerének és az újságírás szövegtermelő gyakorlatának tudatos kettéválasztását, külön bemutatásának igényét. (Az egyik, a „sajtó”, az intézményrendszer, a másik, az „újságírás”, a speciális szövegtermelés – más-más megközelítést igényelnek.) E kettősség előzetes szempontként való megkülönböztetése, mondhatnánk munkahipotézisként való használata jogos és hasznos. Nem árt azonban mindjárt leszögezni, a reálfolyamatokban ezek nemcsak összetartoznak, de egy-

mást, kimondatlanul is, föltételezik. Egymás nélkül nincsenek. Akár „sajtótörténetet” írok tehát, akár az „újságírás történetét” mutatom be, ugyanazt kell megírnom. Csak, s ez nem lényegtelen distinkció, nem valami amorf masszaként, hanem, mondjuk így, természetes szerkezeti adottságaiban, strukturáltan. A címnek az a közlése pedig, hogy mindezt a „kezdetektől” a „rendszer váltásig” mutatja be a könyv, szintén figyelemre méltó. Amilyen evidensnek, „egyszerűnek” látszik, olyan bonyolult feladatvállalás áll mögötte. Nemcsak a bő kétszáz év miatt, de – s elsősorban – a kezdet és a ma közötti nagyon nagy különbség miatt is. A kezdetek kutatása és bemutatása ugyanis egészen más nyelvi, történeti és filológiai kompetenciákat igényel és feltételez, mint a rendszerváltáskoriaké. S e nagy fesztáv átfogása nemcsak a mára ugyancsak nagyon előrehaladt szakmai specializáció miatt gond, hanem kutatásmetodológiai is. A szerző „bátorsága” már e ponton tetten érhető. (Gyanítom persze, e bátorság nem független a médiatudományi sorozattal színre lépő kiadó igényétől, fölkeresétől. Önszántából nem mindig megy az ember vékony jégre.)

Maga az előszó zárata mindenestre világosan rögzíti a szerzői törekvést: *„Ez az első olyan átfogó magyar sajtótörténet, amely egységében kívánja tekinteni a teljes magyar nyelvű periodikus irodalmat, szerves részének tekinti az ország határain kívüli magyar sajtót is: amely tartalmazza az újságírók történetét, és amely lehetőség szerint figyelmet fordít a sajtóélet gazdasági működésére: mindemellett több, eddig feltáratlan részterületen elvégezte az elsődleges anyagfeltárást.”* Ezt a magas igényt ugyan kicsit lejjebb engedi a folytatás, de nem hatálytalanítja: *„Ennek ellenére ez is, mint minden sajtótörténeti áttekintés, szükségszerűen szelektív és szubjektív, ami egyúttal azt is jelenti, hogy nem meríti ki témáját: tág teret enged eltérő módszer és feldolgozási szempontok alapján megírható további feldolgozásoknak.”* (20.)

Ebből a programból a könyv több mindent megvalósít, több mindent csak részlegesen, s – hadd mondjam ezt is ki – van, ami csak igényként jelenik meg a szövegben. Az időbeli teljesség (a „kezdetektől” a „rendszer váltásig”) egyértelműen megvalósul, s ez önmagában is komoly érdem. Két okból is. Egyrészt időben lefedi a teljes történeti folyamatot, másrészt ezt egységes fogalmi keretben teszi, a folyamat leírása a maga nézőpontjából koherens, egységes leírás – a többszerzős hasonló összefoglalásokkal ellentétben például az érvényesített szempontok nem változnak szerzőnként/korunként. A szerző ugyanazt a megközelítést érvényesíti végig az egész könyvön. Ez önmagában is érdem (a változások iránya és jellege ezáltal válik igazán érzékelhetővé), de a szerző egyéni teljesítményének értékét még növeli, hogy, bár az időrend bizonyos szegmenseiben saját, empirikus kutatásaira nem támaszkodhat, mégis annyira beledolgozta magát a történetbe, hogy a korábbi kutatók eredményeit átfogni és (saját szempontjai szerint) átértelmezni képes. Ez a magyar sajtótörténeti irodalomban csakugyan először történik meg. Az persze, hogy e könyv – enciklopédikus értelemben – „a teljes magyar nyelvű periodikus irodalmat” átfogná, értelemszerűen, megvalósíthatatlanul magas igény. Ha például valaki egy adott hírnap vagy folyóirat története iránt érdeklődve meg akarja nézni, mit írt arról ez az összefoglalás, az esetek elég nagy százalékában semmit nem találna az érintett lapról. De ez, ismételjük meg, szükségképpen van így, a magyar sajtótörténetet alkotó „címek” száma olyan nagy, hogy ezek teljes körének regisztrálása még bibliográfiai szinten sem oldható meg egy ilyen terjedelmű kötetben. Az összegzés legnagyobb, bár szükségképpeni gyengéje mégis itt lelhető föl. Az összegzés csak bizonyos trendeket írhat le, egyes reprezentatívként kezelt lapokról referálhat – valamennyi lapot nemhogy végigolvasni nem tudhatja egyetlen szerző, de kézbe venni és átpörgetni sem. Ez, hadd szögezzem le ismét, nem egyéni hiba, hanem szükségképpeni fejlemény. De következményei vannak. A trendek fölvezetése, a látókörbe bekerülő lapok „megválasztása” így részben csak szakmai konvenciókon alapul, részben a szerző egyéni tájékozottságának esetlegességein. S mindkettő ingatag alap. (Más kérdés, hogy ez bármelyik magyar sajtótörténész esetében így lenne – beleértve természe-

tesen e sorok íróját is). A szakmai konvenció azért nem ad jó alapot a munkához, mert – hihető-e az olvasó számára, vagy sem, de tény – egyetlen jelentős lap korszerű, monografikus földolgozása sem áll rendelkezésünkre. Még olyan, irodalmilag kiemelt fontosságúként kezelt folyóiratról, mint a „közismertnek” vélt *Nyugat*, sincs egységes nézőpontú, szisztematikus empirikus kutatáson alapuló, minden lényeges összefüggésre kiterjedő monográfia – noha e lapról igen sokat, lassan már könyvtárnyit összeírtak. De, jó esetben, csak fragmentumokat és vázlatokat, többnyire pedig szimpla fecsegéseket. A napilapok esetében pedig, értelemszerűen, még rosszabb, sokkal rosszabb a helyzet. Olyan, más-más szempontból, meghatározóan fontos napilapokról például, mint az *Az Est* vagy a *Világ*, bizony a máig legjobb írás egy-egy repertórium-előszó: a Vásárhelyi Miklóse és a Litván Györgyé. S vannak lapok, fontos lapok, amelyeknek még ez sem jutott. A sok Magyar Hírlap közül az időrendben első, amelyet egyik neves (s igen okos) munkatársa később, visszatekintve a maga kora legjobb lapjának mondott, eddig még egy alapos és átfogó tanulmányt sem kapott: örülhetünk egyes részletek földolgozásának. S a példák szinte számatlanul folytathatók lennének. A „vidéki” vagy „határonkon túli” lapok földolgozottságát illetően pedig még rosszabb a helyzet, jóllehet ezek közül több is meghatározóan fontos volt – a szegedi Délmagyarország például, amely nagy korszakában (1923/25–1938) alighanem a legjobb magyar vidéki napilap volt, egy pesti, soproni vagy nyíregyházi sajtókutató számára ma is tökéletes terra incognita. Monografikus földolgozására pedig egyelőre még számítani sem lehet. S így tovább. (E helyzetet komplikálja, hogy az újabb keletű magyar médiatudományi divatok történeti szempontból többnyire szinte teljesen irrelevánsok. Történeti anyagföltárás és leírás helyett voltaképpen csak „korszerűnek” vélt médiaideológiákat adoptálnak, húznak rá a magyar anyagra, s egy-egy médiumot már nem is leírni akarnak, „csak” – átvett minták alapján – a médiumokról való gondolkodás módját akarják előírni. Ez pedig, ne legyenek kétségeink, szimpla – indoktrináció. Ám a sajtótörténet-írás nem ez: a sajtótörténet-írás, ha megfelel elnevezésének, leíró jellegű kritikai történettudomány.) Summa summarum: Buzinkay Géza e ponton túl sokat ígér és vállal magára. Sem ő, sem – legalábbis egyelőre – más sem tudja teljesíteni.

A kérdés az: áthidalható-e, s ha igen, miképpen ez a kutatástörténeti „adottság”? A könyv voltaképpen Buzinkay Géza kísérlete a problémamegoldásra. Eljárása, rövidre fogva, a következő. Eleve lemond az extenzív teljességről. A tárgyalt és/vagy hivatkozott hírlapok és folyóiratok köre erősen redukált, az informálisan létező kánon szerint szelektált. Az így kiválasztott periodikák aránya a teljes készlethez képest kezdetben magasabb (a viszonylag kevésből relatíve többet meg lehet, s meg is kell említeni), a kiadott lapok számának robbanásszerű megnövekedése után viszont ez az arány romlik: a nagyon sokból már csak jóval kevesebb tárgyalható/említhető. Az extenzív teljesség szempontjából adódó „hiányokat” a sajtó intézményrendszerének határozott szempontok szerinti típusokba sorolása, jellegzetességeik bemutatása „pótolja”. Ez nemcsak kényszer szülte megoldás, de megvan saját immanens, sajtótörténeti logikája is. A nyomtatott sajtó, mint intézmények meghatározott rendszere, ugyanis mindig bizonyos lehetőség típusok halmaza. Sok minden megkülönbözteti egyik lapot a másiktól (pl. a címe, munkatársi gárdája, irányzati „árnyalata” stb.), de e lapok, minden elválasztó momentum ellenére jellegük szerint csoportosíthatók, besorolhatók a lehetséges variációk valamelyikébe. Az pedig, ami a látszólag nagyon különböző, „egyedi” lapokat összekapcsolja, automatikusan tagolja a médiaszerkezetet. Ezeknek felismerése és leírása sajtótörténeti teljesítmény. Ha tetszik, egy fontos vonatkozásban kárpótlás az egyediség részletező bemutatásának elmaradásáért. Buzinkay Géza médiatudományi fölkészültsége és tájékozottsága e ponton előnyösen megkülönbözteti meg őt a korábbi sajtótörténet-írás általános gyakorlatától. A könyv legerősebb oldala éppen a lapok jellegének és a kialakuló sajtóműfajoknak a rövidre fogott, de

módszeres és következetes bemutatása. A viszonylag hosszú történeti korszakból adódó problémákat két különböző módon oldja meg. A korai időszak történetét, amit ő empirikusan nem kutatott, de viszonylag nagy irodalma van, s már több kutatómunka dolgozott föltárásán és leírásán, „megtanulja”, saját nézőpontrendszerébe integrálva, könyve terjedelméhez mért terjedelemben rekapitulálja, összegzi. Ez nemcsak praktikus, de teljesen legitim eljárás is egy összefoglaló mű esetében – minden részletet egyetlen kutató sem mutathat be csak a saját, autopsziás kutatásaira hagyatkozva. Kell, s ez esetben lehet is, az elődök munkájára támaszkodni. A szerző oktatói múltja, rutinja e ponton jól kamatozik. Ez a megoldás azonban a záró időszak, az úgynevezett „rendszerváltás” felé vivő sajtótörténeti periódus bemutatásakor nem járható. Az erre vonatkozó érdemi szakirodalom szűkös és esetleges, s a lassan mozduló magyar történeti kutatás kontextusában még nem is nagyon „történeti” korszak, hanem – homályos, zavaros és bizonytalanul megítélhető – félmúlt. Itt, túl a kevés, mégiscsak használható irodalmon, a szerzőnek a saját „kortársi” és „olvasói”, még szükségképpen amorf tapasztalataira kell hagyatkoznia. Ez sem egyedi kutatástörténeti helyzet persze: minden, félmúltból történelemmé váló periódus első történeti leírásakor jelentkezik ez a probléma. S elsőre nem is igen lehet tökéletesen megoldani. A kísérlet azonban a félmúlt történetivé avatására megspórolhatatlan. Azzal, hogy a könyv elmegy a határpontig, szolgálatot tesz a további kutatásnak – mert bizonyos összefüggéseket láthatóvá tesz, bizonyos megoldatlanságokra pedig, éppen leírásikísérlete révén, akaratlanul is felhívja a figyelmet.

A könyv legmegnyugtatóbban megoldott részei persze azok a periódusok és összefüggések, amelyeket a szerző maga is elsődlegesen kutatott.

4

A könyv centruma – szerkezetileg is, terjedelmileg is, legfőképpen azonban szakmai erősség szempontjából – a 177. oldaltól a 390. oldalig terjedő rész: időben ez kb. az 1860-as évektől az 1944-ig terjedő időszak. Ennek is főleg első, nagyobbik része, a fejeleményeket 1918-ig végigkövető fejezetek. Ez, azt kell mondanunk, nem véletlenül van így, a szerző elsősorban az úgynevezett dualizmus korának szakértője, e korszakra vonatkozóan végezte a legtöbb, legeredetibb s legfontosabb saját kutatásait. S e fejezeteken belül a viszonylag kevésbé elmélyült vagy kidolgozott részletek is kutatói alkatának függvényei. Buzinkay Géza ugyanis elsősorban s mindenekelőtt a szó szoros értelmében vett sajtótörténész, aki nem az eminensen politikai vagy irodalmi kérdésekben mozog otthonosan. Így leírásainak nem is az újságírás politikai dimenziójának föltárása, nem a politikai eszmetörténet vagy az irodalomtörténeti összefüggések értelmezése az erőssége (bármennyire összefüggenek is ezek a médiumok létével), hanem maga a sajtó létmódjának, működésének és jellemzőinek a bemutatása. Ebben különbözik olyan korábbi nagyoktól, mint Németh G. Béla vagy Litván György, akik sajtótörténeti írásaikban is inkább a gondolkodástörténetre vagy/és a politikai mező működésére voltak érzékenyek. Ott viszont, ahol az újságírás intézményrendszerének és professzionalizálódásának speciális összefüggései kerülnek terítékre, a legjobb teljesítmény – mind újdonságát, mind mélységét és kidolgozottságát tekintve – a Buzinkayé. (Németh ugyanis, hogy példáinknál maradjunk, irodalomtörténész volt, Litván pedig történész, szerzőnk ellenben, ismételjük meg, eminensen sajtótörténész. Ugyanannak a komplex jelenségkörnek más-más oldalára esett, illetve esik így a figyelem.)

A könyv centrumát alkotó négy nagyfejezet közül az első a „szabad sajtótól a tömegsajtóig” ívelő utat, a második a „szabad”, és már-már „beláthatatlannak tetsző” sajtó „hatalmát” írja le, a harmadik a „hatalmon” lévő, majd „bírótság elé” kerülő újságírás helyzetét mutatja be. A negyedik pedig, ahogy a cím mondja: A sajtó megfegyverzésének korát,

azaz az 1922 és 44 közötti időszakot. A fordulat, amely a Monarchia fölbomlásával következett be, ennyiből is kitészik: 1918 bizony, akárhogy nézzük, sajtótörténeti szempontból is fordulópont, és – egyáltalán nem mellékesen – egy nagy korszak lezárulása. A könyv nagy hozadéka, hogy ennek a – mai perspektívából – immár termékeny fénykorszaknak a sajtótörténeti karakterét minden korábnál pontosabban érzékeltetni tudja.

Hogy mi minden történt, mi minden jött létre vagy erősödött meg a 'liberális félszázad' sajtóéletében, azt a legtömörebben s legplasztikusabban az ide vonatkozó részeket tagoló alfejezetek címei fejezik ki. Pusztá felsorolásuk is beszédes (mert a szerző ért ahhoz, hogy a valóban lényegét kiemelő szempontok szerint tagolja szövegét). Az 1860–80 közötti rész alfejezetei ezek: Önálló magyar sajtópolitika és a Miniszterelnökségi Sajtóosztály felállítása. – Laptulajdonos részvénytársaságok alakulása: az Athenaeum és a Franklin-Társulat. – Önálló állami hírszolgálat: a Magyar Távirati Iroda. – Az újságírás szakmává válása. – A tárca: Kecskeméthy Aurél és Ágai Adolf. – A modern magyar hírlapok új műfajai, az interjú és a riport. – A riport megjelenése és következményei. – A kormánypárti sajtó. – A politikai leleplezés meghonosítója: Csernátony Lajos. – A kormányok ellenzékeinek sajtója. – A Borsszem Jankó és a politikai vicclapok. – Az erdélyi és magyarországi helyi sajtó. – Tömegsajtó-törekvések olvasó tömegek nélkül: Wodiáner és a Légrády Testvérek. – A liberális és az antiszemita sajtó ütközete. – Az érdeklődő polgár folyóirata, a Magyar Salon. – Az illusztrált családi hetilapok. – Az 1880-as évektől 1918-ig terjedő rész alfejezete: A sajtóvállalkozás. – A budapesti sajtónegyed. – A vidéki sajtó. – Az újságíró és helye a társadalomban. – A sajtóélet zsidó szereplői. – Női lapok és újságíró nők. – Újságírói körök, egyesületek. – A riport és a riportter. – A hirdetés és a közgazdász újságíró. – A posta és a rikkancsok. – A krajcáros tömegsajtó. – A véleményes sajtó és a vezércikk: Mikszáth Kálmán, Rákosi Jenő, Vészi József, Ady Endre. – A kormánypárti sajtó. – A Monarchia magyarországi napilapja: a Pester Lloyd. – Ellenzéki hírlapok. – A sajtóvállalkozás csúcsa: Miklós Andor és Az Est. – A politikai perifériája: vicclapok és karikatúrák. – Képes szépirodalmi hetilapok és magazinok. – Világnézetek és folyóiratok. – Csaták a sajtó szabadsága körül: az 1914. évi sajtótörvény. – Első világháború: haditudósítás és hadicenzúra. – A harmadik fejezet viszonylag rövid, alfejezetei nincsenek is. A negyedik rész megint tagoltabb, az alfejezetcímek itt így alakulnak: A sajtóélet szabályozása, irányítása és felügyelete. – A nemzeti hírügynökség. – Támogatás és mecénatúra. – Újságírók, publicisták. – Az újságíró nők térhódítása. – Új hasadás: népiek és urbánusok. – Újságíró szervezetek. – A kormánysajtó. – A Központi Sajtóvállalat. – A jobboldali pártok és csoportosulások lapjai. – Az Est-lapok és a Pesti Hírlap. – Ellenzéki változatok: a Korunk Szava és a Népszava. – Irodalmi és társadalmi folyóiratok. – Képes magazinok. – A határokon túli magyar sajtó. – Zsidótörvény, Sajtókamara és hintapolitika. – A nemzet megmentése: a Magyar Nemzet. – 1944: nyilas terror a sajtóéletben.

A négy nagyfejezet alfejezeteinek cím szerinti felsorolása akár e részek tartalomjegyzékének is felfogható, de, vegyük észre, jóval többről van szó. Ez egy szerkezeti váz, egy „tematizáció”, amely megadja a folyamat egy lehetséges elbeszélésének történeti értelmezési keretét. Ez a keret újszerű és lényeglátó, kivált az első két nagyfejezet esetében. (A negyedik esetében már kevésbé osztom a szerző meglátásait, bár azok is belül vannak a szakmai vállalkozás körén. Arról van csak szó, hogy én „szélsőségesebben” fogalmaznék, interpretációm – ahogy mondani szokás mostanában – sarkosabb, „megosztóbb” szerepű lenne.) Egészében azonban ez az értelmezési keret a későbbi, részletezőbb (s persze óhatatlanul nagyobb terjedelmű) sajtótörténeti monográfiák számára is jó kiindulópontot jelentenek. S – mostani rendeltetésüknek megfelelően – a magyar sajtótörténet iránt érdeklődő olvasóknak éppúgy szemléleti eligazodást adnak, mint a szakszerűsége törekvő kutatóknak. Az egyes alfejezetek kidolgozottsága (értsd: „részletezettsége” és terjedelme)

persze nem teljesen egyenletes. Ez a szerzői kompetencia egyenetlenségeiből, az előzetes feldolgozottság mértékéből (olykor teljes hiányából), és persze magából a monográfiaforma kötöttségeiből egyaránt adódik. Így is, minden lehetséges ellenvetés ellenére is, az 1860-tól 1918-ig terjedő rész a legjobb, ami eddig megszületett. (Ott, ahol az előzmények részletezőbbek és adatgazdagabbak, mint e monográfiában, az előzményeket többnyire éppen maga szerzőnk írta meg, tárta föl.) Ahol pedig a kidolgozottság terén hiányérzetünk lehet (például vidéki sajtó, határokon túli sajtó, vagy az újságíró-társadalom leírása) ott nem arról van szó, hogy a monográfia tájékozatlanul és rosszul összegezte a tudnivalókat, hanem arról, hogy ezek a kutatások még nem vezettek kielégítő eredményre. Magyarán, a „szakma” egésze mulasztott, s itt egy hiánypótlás lehetséges irányai válnak láthatóvá.

5

Nagy kérdés, e monográfia, egy jelentős kutatói életmű korollárium, a magyar sajtótörténeti kutatások összegző betetőzése-e, vagy – ami ennél is több lenne – egyben egy új perspektíva érvényesülésének megalapozó s nyitó darabja? Sajnos a magyar sajtótörténetírás mai állapota, a föllépő új nemzedékek tagjainak jól érzékelhető szemléleti korlátai, kényelmessége és üzleties habitusa nem sok jóval kecsegtet. Attól tartok, Buzinkay Géza könyve sokáig nem lesz meghaladott. (Hacsak ő nem áll elő egy újabb, még jobb nagy összefoglaló művel.)

Az új könyvnek mindenesetre örülünk. Mert eredményei jelentősek, s ezt már nem veheti ki senki a magyar kultúra önmegértéstörténetéből.

(A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig, Budapest, 2016)

Schiller Róbert

A forrás és a patakok

Ádám – nem az Ótestamentumból, hanem a Madách Tragédiájából való – ellátogatott egy falanszterbe a távoli vagy nem is olyan távoli jövőben. A jövőbeli múlt kiállított tárgyai között, egy kard, egy kutya és egy ló társaságában, két könyvet is talált: az egyik egy Homérosz-kötet volt, a másik Tacitus Agricolája. A gyűjteményt mutogató Tudós elmagyarázza, az ilyesmi szövegeket csak józan, öreg tudósok olvashatják, hogy veszélyes mérgük meg ne fertőzze a falanszter világát. „*De hát a dajka tündérdaljai*” – kérdezi Ádám –, azok nem jelentenek kockázatot? Vigyázunk erre is, mondja a Tudós: „*Dajkáink a magasb egyenletekről, / A mértanról beszélnek gyermekinknek.*”

Nevelés, olvasás, könyvtár persze igencsak mások lettek, mint attól Madách 150 éve rettegett, de megint csak nagyon mások, mint az ő idejében voltak. Az olvasás tisztelete csak-csak megmaradt. Charles Simonyi, a Word és Excel programok megalkotója, a számítástechnika és informatika nagysága így írt édesapjáról, a 100 éve született Simonyi Károlyról: „*Ő valójában a saját internetjében – a könyvtárában – élt. Nagyon büszke volt rá, és mindig azt mondta nekünk, gyermekeknek, hogy minden kérdésre öt percen belül, öt különböző nyelven meg tudja találni a választ. Ő volt ennek az »internetnek« a google-ja.*” A büszke tisztelet szavait lefordította a mai olvasók nyelvére. Akik eszerint jól tudják, hogy mi az internet, de azt mintha el kellene magyarázni nekik, hogy mi (volt?) egy könyvtár, és hogyan használta az olvasója.

Charles Simonyi cikke a *Természet Világa* különszámában jelent meg, amely Simonyi Károly születésének 100. évfordulójára emlékezik. A természettudományos ismeretterjesztés folyóirata helyesen tette, hogy megidézi a nagy embert, akinek legendává vált egyetemi oktatói és nevelői tevékenységén túl sikerült a szakmájától távolabb élő olvasókat is elérnie. Hogy ők is megértsék – nem pusztán a tudomány eredményeit vagy a természettudós gondolkodását, azt inkább, hogyan része mindez az emberi kultúrának.

A folyóiratszám első részében Simonyi maga beszél: a *Természet Világában* korábban megjelent cikkei közül őt a természettudomány történetének arról a hatalmas korszakáról szól, amely Kopernikusz könyvével kezdődött és a XVIII. század végéig tartott. Kopernikusz, Kepler, Galilei, Bacon, Descartes, Pascal, Fermat, Huygens, Newton ... áhítatra készítő névsor, jó lenne, ha nem a tantermek pora lepné őket. Simonyi alaposan és az ellentmondó (gyakran épp legendáinknak ellentmondó) részletek feltárásával ismerteti meg olvasóival ezeknek a titánoknak az alkotásait. Részletes fizikai ismereteket közöl: hogyan határozta meg Galilei a Hold hegyeinek magasságát, milyen kísérleti elrendezést használt Pascal hidrosztatikai méréseihez, hogyan

vezette le Huygens a centrifugális gyorsulás képletét... Ezek részismeretek persze; a nagy emberek gondolkodását csak illusztrálják. A cikkek a gondolatok kialakulásáról, az eszmerendszerek egészéről szólnak. Amely rendszerek a múltjukból fejlődtek, múltjukkal vitáztak, önmagukat korrigálták, és állandó korrespondenciában álltak a maguk korának kultúrájával. A Kopernikusz alkotásáról szóló cikk Dantét idézi, Miltonra hivatkozik, Donne gúnyolódásával érvel. Ezek nem szórakoztató betoldások, nem törekvés a filosz szívüek megnyerésére. Egy kor kultúrájáról beszél a cikk, hát hogyan kerülhetné el az irodalmat, a művészetet?

A Nagy Francia Enciklopédiáról szóló írás egy egész korszak, a felvilágosodás korának áttekintése. Ír persze Simonyi a kor nagy fizikai felfedezéseiről – a legkisebb hatás elvének története nagy öröm annak, aki a fizikai gondolatot születésében szereti megismerni –, de még fontosabb számára az, ami az egész emberi gondolkodás folyamatában történt. A matematizálható világkép kialakulásáról, a ráció diadaláról ír, hogy szomorúan kelljen megállapítania: *„az Enciklopédiában kifejezett szellemi katedrálissal az emberiség – úgy tűnik – a csúcsra érkezett: az út innen már csak lefelé vezethet.”* Nem csak a tudomány túlterjeszkedésére gondol. Voltaire (egyébként nem hiteles, de a kor gondolkodására nagyon jellemző) mondását idézi: *„Egy szavával sem értek egyet, de az utolsó lehetemig harcolok azért, hogy véleményét elmondhassa.”* Simonyi szerint *„ez a mondat [...] előrevetíti a pusztulás árnyékát”*. Ilyen gyászosnak tapasztalta meg a gondolatszabadság sorsát?

A cikkek eredetileg rádió-előadások sorozatában hangzottak el. Az előadások szerkesztője, Gózon Ákos leírja az elképzeléseire keményen ragaszkodó, idősebb professzorral folytatott munka izgalmát és gyönyörűségét. Bátran egy kérdést is feltett neki: *„Miért tekint a könyvében úgy az irodalmi művekre, mint »enciklopédikus esszenciákra«?”* Gózon úgy gondolta, hogy az írók oktatni akarják olvasóikat. Simonyi csak egy nappal később válaszolt: ellenkezőleg, szerinte az író fogása, hogy olyan ismeretekre hivatkozik, amelyek már otthonosak az olvasók számára, így alakítva-erősítve író és olvasó meghitt szellemi közösségét.

Az Emlékezések között egykori kollégák, munkatársak, hallgatók, tanártársak, tudománytörténész társ, és persze a fiúk, Charles és Tamás idézik föl az arcát. Mennyi arca volt, és milyen egységes az alakja!

Emléke tovább él, mondja a következő szakasz címe. Emlékek életének soproni, majd a KFKI-ban töltött szakaszáról, a nevét viselő pécsi szakközépiskoláról és a szülőfalu általános iskolájáról, amelynek kertjében mellszobra áll. Exegi monumentum, mondaná a kiváló latinista? Aligha – nem valószínű, hogy ennél a szónál a szobrára gondolt.

Az utolsó szakasz, amely címe szerint Simonyi Károly munkássága előtt tisztelg, az általa inspirált kutatások mai állásáról számol be. A Csillebércen, az egykor KFKI névre hallgatott intézet egyik utódintézményében, a Wigner Fizikai Kutatóközpontban dolgozó kutatók írják mai munkájukról. Simonyi hatvan éve kényszerült elhagyni az intézetet; nyilván mások a problémák is, a módszerek is, mint akkor voltak. De a gyorsítók fejlesztésében és alkalmazásában, az űrkutatásban, vagy a fúziós energiatermelés megvalósításán fáradozó kései kollégák bizonyára joggal érzik úgy, hogy a nagy ember, akit legtöbbször alig ismerhetett, ma is rajtuk tartja a szemét.

Simonyi maga másképp gondolta. Évtizedekkel ezelőtt meghívták a KFKI-ba, hogy megmutassák neki, hol tartanak az általa kezdeményezett munkák. Elhárította a

meghívást, még inkább azt, hogy személyét összekössék az akkor folyó kutatásokkal. Szerénysége nem tűrte, hogy mások, kései utódai, tanítványainak a tanítványai olyan eredményekért magasztalják, amelyek létrehozásában már nem lehetett része.

Ha Ádám a falanszterben felnyitotta az Agricola ott megőrzött példányát, ezt a kezdő mondatot olvashatta: „*Hírneves férfiak tetteit s jellemét az utódokra hagyományozni ősrégi szokás...*” Aztán Tacitus rögtön felpanaszolja, hogy az ő korában az ilyesmi nehezen megy, mert „*kegyetlen ellensége az érdemnek korunk*”. A Simonyi Károly- emlékszámban tisztelettudó vidámsággal cáfolja ezt a rosszkedvű vélekedést.

Simonyi Károly-emlékszám

Természet Világa 147, 2016, II. különszám

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.

print 2000

NYOMDA K E T K E C S K E M É T

6000 Kecskemét, Nyomda u. 8.

Tel.: +36 76 501 240; Fax: +36 76 501 249

E-mail: info@print2000.hu

www.print2000.hu

Folyóiratunk megjelentetését az Emberi Erőforrások Minisztériuma és
a Nemzeti Kulturális Alap támogatja.

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

Nemzeti Kulturális Alap